

Vikerkaar

7-8/1997

Raskuspunkt: SÕDA. Inglise kaevikuluule (**Ene-Reet Soovik**). Ülestõusjad (**Veikko Vangonen**). Loodusrahvaste sõjapidamisest (**Art Leete**). "Ilias" kui poem võimust (**Simone Weil, Fanny Sivers**). **Sigmund Freud:** Miks sõda? **Klaus Theweleiti** teooria sõjardist kui poolsündinust (**Indrek Särg**). Mida õppida iidsest hiina sõjakunstist? (**Jaan Kaplinski**). Militaarmanöövrid popkultuuris (**Tõnis Kahu**). Sõda ja ülikiire tehnoloogia (**Paul Virilio**). Saaremaa biennaal "INVASIOON". (**Heie Treier**). ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Juuli-august, 1997. Nr. 7-8.

SISUKORD

- Wilfred Owen *Dulce et decorum est* **1**
Rupert Brooke *Sõdur* **2**
Isaac Rosenberg *Luulet* **3**
Wilfred Owen *Luulet* **5**
Ene-Reet Soovik *Kaevikutest* **6**
Veikko Vangonen *Ülestõusjad* **12**
Contra *Rahu kaitsel* **30**
Karin Kapper *Confession* **31**
Lauri Sommer *Luulet* **33**
Mehis Heinsaar
Härra Pauli kroonikad **40**
Ene Mihkelson *Luulet* **55**
Boris Buracinski *Mälestusi linnast* **58**
Vemmalsäär **64**
Heie Treier *Militaarne invasioon kunsti* **74**
Art Leete *Sõja sõlmimine* **78**
Simone Weil *"Ilias" ehk poeem võimust* **82**
Fanny de Sivers *Muinas-Kreekast ristiusu eeskotta* **106**
Sigmund Freud *Miks sõda?* **111**
Indrek Särg *Make war, not love!* **121**
Tõnis Kahu *Kangelased ja kahuriliba - militaarmanöövrid popkultuuris* **128**
Jaan Kaplinski *Sur-zi, Hiina ja Nõukogude Liit* **136**
Paul Virilio *Kiirus, sõda ja video* **141**
Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 23. loeng* **152**
- DIXI**
Andrei Hvostov *Sõja loov alge* **161**
- VAATENURK**
Marek Tamm
Legend ristisõdadest **166**
Andreas Walden
Loom mõõdab taime **170**
Sven Kivisildnik
Lihtsalt kahtlased **173**
Arne Merilai *Lingvistiline kriitika* **175**
Art Leete *Perifeeriaste Eesti* **180**
Kalju Kirde *H.P. Lovecrafti kosmiline õudus on jõudnud viimaks ka Eestisse!* **183**
Jana Porila *Kellele? Milleks?* **187**
- KALEIDOSKOOP**
Sven Parmas *Üksildase sõdalase raev* **189**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 1997.

Esikaanel: Jan Kaila. Foto sarjast "150 vene asja".

Tagakaanel: Boris Mihhailov, Sergei Bratkov, Sergei Solonski. Fotolavastus seeriast "Kui ma oleksin sakslane...".

WILFRED OWEN

Dulce et decorum est

Inglise keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Kui kerjakottide all köökus ätid
me läkastades needsime kesk muda,
et, jättes maha tontlikud raketid,
taas taganemisteele rivistuda.

Und nähes käies, silmade ees pime,
me liipasime, kandes verest kingi
ja kurnatusest purjus; märkasime
vaid vaevu mürsusadu ümberringi.

GAAS! Kähku, poisid! – Kobavas ekstaasis
meil maske pähe venitada tuli,
kuid keegi komistas ja karjus gaasis,
käed pekslemas, kui põletaks neid tuli...
Ning läbi klaasi roheline hägu
kui merepõhjas nägin, et ta upub.

Ta kummitab mu iga unenägu,
neis sukeldub mu suunas, lämbub, upub.

Kui mõnes painajas ka sina läeksid
seal vankri järel, kus ta hiljem lamas,
ta valgeid silmi pööritamas näeksid –
justnagu kurat, patus oksendamas;
kui kuuleksid sa korisemas vahtu,
mis veritsevast kopsust kerkis teel,
kui jälki vähki, mõru mürgirohtu
peaks taluma ta haavandites keel –
ei ahvatleks, mu sõber, kuulsusest
ja meeletusest vaimustuvaid noori
sa valega: Dulce et decorum est
pro patria mori.

RUPERT BROOKE

Sõdur

Inglise keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Kui peaksin surema, must mõelge nii:

on keset kaugeid välju võoras nurm,
mis Inglismaaks jääb ikka, alati.

Seal, rikkas mullas, paos veel rikkam põrm,
mil Inglismaa kord andis elu, jõu

ja meele, lilled lembeks, rännuks teed;
siis Albioni õhku hingas põu,

ta päike õnnistas ning uhtsid veed.

Ja mõelge, süda, kõigest kurjast prii,

eks Igavese vaimu tuikel too

kord tagasi kõik inglismaised mõtted,

ta pildid, hääled, unistusedki;

ja õrna, naerusuise sõprusloo

ja inglismaise taeva rahulätted.

ISAAC ROSENBERG

Inglise keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Päevahakatus kaevikuis

Pimedus mureneb koost –
Aeg, seesama vana druiid nagu ikka.
Vaid üks elusolend riivab mu kätt –
veider sardooniline rott –
kui sikutan kaevikuvallilt mooni,
et pista see kõrva taha.
Lustlik rott, sind lastaks maha, kui teataks
su kosmopoliitseid kalduvusi.
Olles nüüd riivanud inglise kätt
teed sedasama sakslasega –
peagi, kahtlemata, kui suvatsed
katta uinuvat rohelist vahepeal.
Näib, et irvitad sisimas, möödudes
toredaist silmist, liikmeist, upsakaist sangareist,
kel sinust vähem võimalust elada,
mõrva tujukais kütkeis,
röötsakil maa sisikonnas,
Prantsusmaa räsitud väljadel.
Mida sa näed meie silmis,
kui kriiskavad leegid ja raud
keerlevad läbi tasase taeva?
Mis värinat – südamevõppu?
Moonid, mil juured on inimsoontes,
nüüd pudenevad ja ikka;
kuid minu moon kõrva taga on alles,
ainult tolmust veidike valge.

Naastes kuuleme lõokesi

Sünge on öö.
Ja kuigi me elud on alles, teame,
mis ähvardav õud ses luurab.

Vedades piinatud liikmeid, teame vaid,
et see mürgist kipras rada viib laagrisse –
hetkesse uneturva.

Ent kuule! rõõm – rõõm – võõrik rõõm.
Ennäe! Öökõrges kõlamas nähtamatud lööd.
Muusika kastab me tõstetud kuulavaid palgeid.

Surm võiks langeda pimedast
sama lihtsalt kui laul –
ent laul langes ainult
kui pimedada mehe unelm liivale,
ohtlikud vood sealsamas,
kui tüdruku tume juus, sest uneldes neid ei näe hukku,
või tema suudlus, kus madu varitsemas.

WILFRED OWEN

Inglise keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Asjatus

Kandke ta päikese kätte –
kodus soe sosin põlde ja vilja
meenutas. Uinuma ei tahtnud jätta
kunagi, ka keset Prantsuse välju,
selle lumise hommikuni.
Ainult vana hea päike seni
teab, kas katkeb see uni.

Seemneid ta äratab mullas –
äratas põrmust kord külma tähe.
Kas keha, nii kallilt saadut – sooja alles –
närvipõimes, virgeks liig raske on teha?
Kas selleks põrm üles sirgus?
Ah, miks nägid albid kiired vaeva kõrges,
et maa üleüldse virgus?

Hümn surmamõistetud noorusele

Mis hingekelli tarvis tapatallis?
Vaid kahurite koletislik raev.
Vaid püssidele tärisevas trallis
jääb kiire palve väljasülge vaev.
Ei palvesõnad, kellad pilka noori,
kel ainsaks leinalauluks mürsuparv,
mis kriiskab nõdrameelset halakoori;
ning kurvast koduvallast jahisarv.
Mis küünlaid hoida nende teeletõtteks?

Ent silmi valgustab ja mitte kätt
neil poistel püha jumalagajätt.
Neil neiulauba kaamus kirstukatteks;
on lillepärjaks õrnus kannatlik
ning sulguv kardin iga loojak pikk.

ENE-REET

SOOVIK

Kaevikutest

Esimene maailmasõda oli inglaste jaoks väga kirjanduslik sõda, leiab ameerika kriitik Paul Fussell. Varasemates sõdades, milles Suurbritannia osales, näiteks Napoleoni vastu võideldes või Krimmi sõjas, kasutati sõjaväes karjääri teha otsustanud aristokraatidest ohvitseride juhitud, enamasti talupoeglikku või töölispäritolu meestest koosnevat palgaarmee. Nüüd aga saatis Suurbritannia esimest korda rindele haritud keskklassi, tavakodanikud, kes liitusid armeega alguses vabatahtlikena, alates 1916. aasta jaanuarist mobilisatsiooni korras. Relv tuli kätte võtta koolitatud meestel, kelle jaoks sõda kui selline paratamatult paigutus neile tuttavasse kirjanduslikku traditsiooni ja tekitas seoseid ajalooliste sündmustega läbi Waterloo ja Hastingsi kreeklaste-roomlasteni välja. Ameerika, saksa ja prantsuse sõjamälestused käituvad briti omadega võrreldes väga teistsuguselt.¹ Selle sõja kogemused andsid omakorda tõuke uueks etapiks inglise luule arengus, mida praegu tuntakse kaevikuluule (*trench poetry*) või ka lihtsalt sõjaluule (*war poetry*) nime all – suuremat segadust see näiliselt avar mõiste ei põhjusta, sest Teisest maailmasõjast samale nimetusele pretendeerida võivat laiema kõlapinnaga nähtust ei võrsunudki.

Vikerkaarele tõlgitud luuletajaid seob lisaks Ilmasõjas osalemisele ja sellest ammutamisele ka asjaolu, et tagasi ei tulnud neist ükski. RUPERT BROOKE'i (1887–1915) ei saa õigupoolest kaevikuluuletajaks nimetadagi, sest Läänerinde väljakurnamissõtta nagu ülepea tõelisse võitlusse ta ei jõudnud, vaid suri Skyrose saarel Egeuse meres 23. aprillil 1915, paar päeva enne Briti vägede maandumist Gallipolis – mitte lahinguaavadesse, vaid veremürgituse tagajärjel tekkinud palaviku kätte. ISAAC ROSENBERG (1890–1918) liitus armeega Brooke'i surma-aastal ning saadeti Prantsusmaale 1916. aasta maikuu. Tema langes 1918. aasta 1. aprilli koidikul patrullkäigu ajal. WILFRED OWEN (1893–1918) ühines vägedega 1915. aasta oktoobris ja hukkus Sambre'i kanali ületamisel 4. novembril 1918, vaid nädal enne relvarahu sõlmimist.

Inglise sõjaluule tavatsetakse jagada kaheks perioodiks, mille tinglikuks eraldus-

1 Paul Fusselli teost "The Great War and Modern Memory" (Oxford, New York, 1975) refereerib John Lehmann lk 11 oma raamatus "The English Poets of the First World War" (London, 1984), mis on olnud ühtlasi käesoleva saateartikli üks peamisi allikaid.

jooneks võib lugeda 1916. aasta pikaleveninud Somme'i pealetungi ühes selle minimaalsete resultaaside ja tohutute kaotustega. Kummalegi perioodile on hilisemad kirjandusuurijad leidnud representatiivse esindaja. Need on vastavalt Brooke ja Owen, kelle vastandamist juba kulunud võttekski on nimetatud, ent kes siiski ehk kõige ilmekamalt vahendavad kummagi perioodi meeleolu – ning ühtlasi erinevust georgiaanliku ja sõjast ainet saava modernse luule vahel.¹

Seega, 4. augustil 1914, pärast seda, kui Saksamaa on tunginud kallale Belgiale, kuulutab Suurbritannia Saksamaale sõja. Valitseb ülev meeleolu, patriotlik hõiskamine, lokkavad õilsad tunded ning valmidus eneseohverduseks isamaa eest õiglasest sõjas, mida käesolev kahtlemata on. Needki, kes tagantjärele suhtuvad skeptiliselt ettekujutusse üldrahvalikust vaimustusest, nendivad, et müüdi, nagu oleks sõja puhkemist tervitatud rõõmsalt üle kogu maa, on raske vastu vaielda.² Luule, mida peeti nii üleva rahvusliku sentimentide kui üksikisiku sisimate tunnete väljendajaks, lülitus edukalt riiklikusse propagandaprogrammi. Ajalehepealkirjadest tuttavad üllad aated valab oma sonetiridadesse ka Brooke, sõjaeelse liberaalse kultuuri "kuldne nooruk". See silmapaistvalt hea välimusega ja igapidi – näiteks ka kriketis – anderikas luuletaja viibis õigupoolest sõna otseses mõttes georgiaanliku luule "tegemise" juures – osales Cambridge'is tegutsenud kunsti- ja kirjanduspatrooni Edward Marshi koostatud antoloogiasarjas "Georgian Poetry". Georgiaanide luule ühisnimetatatena loetletakse enamasti tavapära nii sisus kui vormis, vaikselt mediteerivat meeleolu, Inglise maakoha sentimentide ja üldse iha tegelda inglusega selle mitmetes avaldumisvormides. Brooke'i sõjaluule on tüüpiline sõjaeelne luule, kinnitab D. J. Enright, kes lisab kommentaariks Brooke'ist vaid pool aastat hiljem – ent Läänerindel – langenud vähema luuletaja Charles Sorley sõnad: "Meie luuletajate ja kirjameeste hääl on kaunitult koolitatud ja armas kuulda... see meeldib, see meelitab, see võlub, see lohutab: see on elav vale."³

Kuid 1915. aastal vajas Inglismaa nooruslikku kangelast, kes kehaastaks püha võitlust julma vaenlase vastu, "fookuspunkti oma kurvastustele, ideaalidele ja pürgimustele ning riik ja kirik tegid Brooke'ist kohe pühakuju".⁴ St. Pauli katedraali diakon Inge luges soneti "Sõdur", mis on ehk tänapäevani kõige tsiteeritavam teos sõja luuleproduktioonist, prohvetlikult ette oma lihavõttejutluses nädal enne luuletaja surma ning Winston Churchilli kirjutatud nekroloog *Times*'is pani Brooke'i legendiks muutumisele punkti. Sellist traagilist müüti, kunagise dekadentliku esteedi postuumset pühakusaatust on peetud lausa saatuse ironiaks, Jon Stallworthy näiteks leiab, et Brooke'i ei tuleks tegelikult sugugi liigitada "sõjaluuletajaks", vaid sõpruse, naeru (naerumotiiv esinevat vähemalt kolmandikus kõigist Brooke'i luuletustest ja fragmentidest) ja armastuse ülistajaks, rahu poeediks.

Lisaks vaimustumisele *fin-de-siècle*'i dekadentlikest romantikutest leidis Brooke endale uue eeskuju toona Cambridge'i intellektuaalide meeli köitnud 17. sajandi

1 D. J. Enright, *The Literature of the First World War*. Rmt: *The Pelican Guide to English Literature. The Modern Age*. Ed. B. Ford. Harmondsworth, 1978, lk 162.

2 D. Graham, *Poetry of the First World War*. Rmt: *The Penguin History of Literature. The Twentieth Century*. Ed. M. Dodsworth. Harmondsworth, 1994, lk 110.

3 D. J. Enright, *The Literature of the First World War*, lk 164–165.

4 J. Stallworthy, *Rupert Brooke*. Rmt: *The Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry in English*. Ed. I. Hamilton. Oxford, New York, 1994, lk 70.

metafüüsikute, eriti John Donne'i näol; tema sõjaeelses kogus "Poems 1911" võistlevad mõlemad mõjutused. Sama luuletajat imetles üle kõige ka Brooke'ist nii sotsiaalse tausta kui loomingu poolest täiesti erinev Isaac Rosenberg, kelle vanemad olid Leedust Bristolisse elama asunud juudisoost immigrandid, kes sealt edasi kolisid Londoni East Endi äärmisesse viletsusse. Heast ametlikust haridusest polnud tema puhul juttugi, koolituse sai Rosenberg peamiselt ise lugedes ning võib-olla seetõttu libises ta mööda koolipoistele kohustuslikest romantikutest ning jäi peatuma raskekaalulistel ja müstilistel Miltonil ja Blake'il. Viimase keelekasutusega on tal kohati ühisjooni, inglased aga leiavad Rosenbergi loomingust ka võõrapärasuse hõngu, teisest kultuurist kõnelemist.

Peale luulehuvi oli Rosenbergil ka kunstiannet. Juudi annetajatelt saadud toetusega oli tal võimalik õppida Slade'i kunstikoolis ja osaleda näitustelgi. Tema graafilisi lehti on võrreldud noore Wyndham Lewise loominguga ja ka ta värsist on leitud vortitsismi ideid, lähedust imajistidega.¹ 1914 tutvus Rosenberg Marshi ringkonnaga Cambridge'is, kuid Brooke'ist vaimustunud traditsiooniliselembene Marsh, kes küll aimas annet Rosenbergi joonistustes ja maalides, pidas ta luuleloomingut tumedaks ning arusaamatuks ning lükkas selle mitu korda tagasi. Vahemärkuseks võib lisada, et oma antoloogiasse ei lülitanud Marsh ka Ezra Poundi, ehkki põhjusel, et see olevat liiga vähe modernne. Vastupidise valiku luule ja kujutava kunsti vahel langetas Rosenbergi elus rinne, mis maalimist-joonistamist kuigivõrd ei soosinud.

Brooke'i-Oweni teljelt, kus üheks pooluseks on patriootlike emotsioonide ülistamine ning teiseks nendes pettumine ja nende küünilise valskuse paljastamine, jääb Rosenberg kõrvale, ehkki kirjeldab kaevikuelu ja -surma samasuguse realismipüüdega nagu Owen – näib, et erilisi illusioone pole ta hellitanud juba oma sõjaeelses elus, millele andis tooni rahvusvähemuslik isoleeritus, vaesus ja vilets tervis (sõja puhkedes viibis ta Aafrikas kopsuhaigusest kosumas) ning millele kaevikukoledused olid vaid omamoodi jätkuks. Väikest kasvu ja nõrguke sõdurpoiss, kes algselt paigutati isegi alamõõduliste nekrutite eriväeosas ja erinevalt teistest selles loos mainitustest ei kandnud ohvitseripaguneid, oli pealegi üpris hajameelne ja saamatu ning suutis vaevu oma ülesannetega toime tulle. Rosenbergi sõda ei ole kronoloogia, vaid kohutav, armutu olevik. Selle tulemusena suutiski ta kirjutada oma kogemustest Prantsusmaal "stoilise tundlikkusega, seguga sardoonilisest tasakaalust ja kirglikust kaastundest, mis on äratuntavalt temaomane".² Eessõnas Rosenbergi postuumselt ilmunud kogutud luuletustele (1937) iseloomustab tuntuim sõjast eluga väljatulnud kaevikupoet Siegfried Sassoon (1886–1967) tema stiili sõnadega "pühakirjalik" ja "skulpturaalne" – nii edastab Rosenberg oma vahetut kogemust, millesse kuuluvad nii pidevalt ähvardav surmaoht kui haprad ootamatud mitmekihilised kujundid.

Väikese kõrvalepõikena ajas edasi võib Rosenbergi moonide külvatud seemneid leida kasvamas järgmises sõjas. "Päevahakatusena" astub dialoogi üks väheseid Teise maailmasõja võitluskogemust jääva väärtusega luulevormi valanuid, Lähis-Ida kõr-

1 M. Schmidt, *An Introduction to 50 Modern British Poets*. London, 1979, lk 135, 138.

2 D. Jacobson, Isaac Rosenberg. Rmt: *The Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry in English*, lk 461.

best puutumatul läbi tulnud ning 1944 neli päeva pärast Prantsusmaale lähetamist 24-aastaselt Normandias hukkunud Keith Douglas. Tema luuletuse "Kõrbelilled" (*Desert Flowers*), mille maastikul elavad lilled, kellele nagu koertelegi inimkehad võivad toitu pakkuda, katkestab otsene pöördumine: "Rosenberg I only repeat what you were saying" – ka teises sõjas kummitab kirjanduslik minevik. Douglas oligi Teise maailmasõja lähim vaste Ilmasõja kaevikuluuletajale. Viimaste seas oli tal ka oma kangelane, kelle mantlipärijaks ta ihaldas saada – mitte küll Rosenberg, vaid teine väljapaistev varalakkunu.¹

Kui Rosenbergi luule valikkogu 1922. aastal trükivalgust nägi, kirjutas Edith Sitwell oma arvustuses, et "Rosenberg on üks kahest sõjas hukkunud suurest luuletajast, teine neist on Wilfred Owen". Sõja puhkedes viibis Owen koduõpetajana Prantsusmaal ning juba enne armeega liitumist oli ta külastanud sõjaväehospidali Bordeaux's ning olnud tunnistajaks narkoosita sooritatavatele lõikustele ja sõjajärgedele inimkehal. Ühes luuletustega jäi temast maha ka fotokogu sõjahaavade ning moonutustest. Prantsusmaale saadeti Owen 1916. aasta lõpul, järgmise aasta esimestel päevadel ühines ta väeosaga Beaumont Hameli lähedal kurikuulsal Somme'i jõel. Prantsusmaal sai Owen kolm korda haavata ning mõne kuu pärast sattus mürsušokiga Edinburghi-lähedasse Craiglockharti sõjaväehospidali, mis oli spetsialiseerunud närvihäiretele.

Samal ajal viibis haiglas ka Sassoon – Douglasele iidoliks kujunenud Oweni enda ebajumal, keda ta piiritult imetles ja keda on ühes kirjas nimetanud "Keats + Kristus + Eelija + minu kolonel + minu pihhiisa + Amenhotep IV, profiilis".² Sassoon õigupoolest oli Craiglockharti sattunud (eestlastele eelkõige prosaistina tuntud) rindeautori Robert Gravesi (1895–1985) veenmisel. Alternatiiviks oleks olnud sõjakohus avaliku protestideklaratsiooni eest, milles Sassoon süüdistas armee juhtkonda agressiooni- ja vallutussõjaks muutunud sõja ning ühes sellega vägede kannatuste ja ohvrikstoomise tahtlikus pikendamises. Sassoon ise oleks ehk protestile tähelepanu tõmbavat sõjakohut eelistanud, Owenile aga oli asjade seesugune käik igatahes õnnistuseks. Et 1917 oli juba ilmunud Sassooni sõjaluule kogu "Vana jahimees" (*The Old Huntsman*), läks ta, raamatud kaenla all, kaaspatsiendi käest autogramme paluma ning siit sai alguse tema jaoks otsustavaks kujunenud tutvus. Sassooni heakskiit tema luuletustele innustas Owenit edasi looma ning juhatas tema loomingus sisse kõrgaasta, mille lõpetas surm. Ometi oli luule tema jaoks eelkõige vahend võika tegelikkuse teadvustamisel. Sissejuhatuses kujuteldavale luulekogule, mida ta eluajal avaldada ei jõudnud, kirjutas ta: "Eelkõige ei tegele ma luulega. Minu teema on sõda ja kaastunne, mida sõda tekitab. Luule on selles kaastundes. Ometi ei ole need elegiad sellele põlvkonnale kuidagi lohutavad. Nad võivad seda olla järgmisele põlvkonnale. Kõik, mida luuletaja täna saab teha, on hoiatada. Seepärast peavadki tõelised luuletajad kirjutama tõtt. See kõlab lihtsalt, kuid luuletuses ei ole lihtne tõtt kõnelda, eriti tõtt, mille eest mälu tagasi pörkab."

Luuletusi oli Owen kirjutanud juba lapsepõlves, peamiseks eeskujuks oli talle varasest east peale Keats, hiljem avastas ta Shelley ning sajandilõpu hilisromantikud.

1 Gr. L i n d o p, Poetry in the 1930s and 1940s. Rmt: The Penguin History of Literature. The Twentieth Century, lk 296.

2 M. S c h m i d t, An Introduction to 50 Modern British Poets, lk 150.

Nendelt omandatud arhaismidest ja kõrgpoetilisest keelest võõrduma hakkas ta Sassooni mõjul. Too oli samasuguse kooli läbi teinud Gravesi käe all, kes küll omaenese luulevalimike hilisematest eluaegsetest väljaannetest sõjavärsid armutult välja jättis. Gravesiga kohtus ka Owen, kuid suuremat lähedust ei tekkinud tal ei mehe enda ega tema luulega. Graves seevastu teatas temast kirjasõbrale "Georgiaan" Marshile kui uuest avastusest ja uue georgiaanliku luule võimalikust esindajast, mida Owen endale komplimentiks luges.¹ Sassoone see-eest mängis Owenile kohati sama rolli nagu Pound Eliotile: "Hümnist surmamõistetud noorusele" on säilinud Oweni käsikiri Sassooni parandustega. Oweni metafoorne keel ja musikaalsus on aga midagi, mida Sassoone oma plakatlikus, tsivilistide silmade avamiseks mõeldud luules ei saavutanud.²

Kuigi Oweni sümpaatiad ja eeskujud pärinesid 19. sajandist ja ta ei olnud teadlik novaator nagu näiteks Eliot, leidis temagi luules kvaliteete, mis olid eeskujuks 30. aastate luuletajatele, kes kõike georgiaanlikku põlastasid. Nortoni antoloogia koostajad avaldavad arvamust, et kui Owenile oleks antud oma talent täielikult välja arendada, oleks sõjajärgne inglise luule jäänud ilmselt tunduvalt vähem sõltuma Eliotist.³ Tehniliselt on Oweni huvitavaimaks jooneks assonants- ehk parariim, mida nii ulatuslikult varem kasutusel ei olnud (Owen pidanud seda üldse omaenese leiutiseks) ja mida peetakse tema suurimaks panuseks inglise luule vormilisse arengusse. Vokaalide vaheldumist ja konsonantide säilimist rütmivates sõnades on kasutatud ka "Asjatutes", kuid peab tunnistama, et originaali meesriimide saavutatud efekt, eriti pika vokaali rümmimine diftongiga, jätab võõritavama mulje. Võib-olla kahandab võtte mõju ka assonantsriimide traditsioon eesti uuemas rahvalaulus, mis selle tuttavlikumaks muudab.

Parariimi tuntuim näide on Owenil lõpetamata ja tõlkijal vahendamata jäänud "Kummaline kohtumine" (*Strange Meeting*), milles kaevikud sulavad unenäoliselt ühte põrguga, kus tapja kohtub tapetuga – allmaailmakülalast Dante, Vergiliuse ja Homerose traditsioonis, mis otseselt lähtub Shelley "Islami mässust", kus üksteist haavanutele saab osaks "kummaline kohtumine".⁴ Mitmed muudki Oweni luuletused toetuvad mõnele varasemale tekstile. Horatiuse oodi "Dulce et decorum'i" lähtepunktina ei tarvitse mainidagi, eriti selge pidi see olema igale toona koolitarkust kogunud poisile. Ent ka "Hümn surmamõistetud noorusele" on vastulause – Craiglockhartis loetud kaasaegse luule antoloogia eessõnale, milles ühte autorit kirjeldatakse kui lauldes oma elu isamaa huvides ohvriks toonut ning edasi kõneldakse poetide teemadest, mis järgivat "Paani flööti ja Armastuse viiulit ja Püüdluse sarvehüüdu ja Surma hingakella", millele Owen hingekella omaenda variandil vastu kõlada lasi.⁵

Stallworthy leiab, et korduvad unenäod, mis reaalsuses olid sõjaneuroosi sümptom, on ka Oweni luuletuste korraldav printsiip. Teadvusest pagendatud lahingu-

1 D. G r a h a m, Poetry of the First World War, lk 129.

2 J. S t a l l w o r t h y, Wilfred Owen. Rmt: The Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry in English, lk 405.

3 The Norton Anthology of English Literature. Vol. 2. Ed. M. H. Abrams et al. New York, 1979, lk 1934.

4 J. L e h m a n n, The English Poets of the First World War, lk 56.

5 J. S t a l l w o r t h y, Wilfred Owen, lk 404.

tegelikkus imbub mõlemasse ja sünnitab luulet, mis kirjeldab unenägusid. Mõlemates kummitavad näiteks piinatud valged silmad – võimalik, et 1917. aasta alguse mälestus pimedaks jäänud tunnimehest, kellele on pühendatud ka eraldi luuletus. Eriti sügavaks muudab kaastunde selle ja teistegi noorukite kannatuse vastu Oweni homoseksuaalsus. Paul Fussell peab homoerootilisi alatoone iseloomulikuks nii rindekogemusist kõnelevale luulele kui proosale, seda isegi autorite puhul, kelle elukäik selleks tonaalsuseks alust ei anna. Võimaliku soodustava tegurina ei too ta välja mitte ainult surma paratamatut lähedust, pingest laetud atmosfääri ja nende mõju üksteise lähedusse isolatsiooni vangistatud noormeestele, vaid taas ka vahetut kirjanduslikku minevikku: sajandivahetuse estetismi, milles taasavastati kaunite noorukite erootiline külgetõmme ja mis omakorda kasvas välja hilisromantismist, mille kaanoni järgi oli täiesti aktsepteeritav näiteks see, kuidas Tennysoni ülistab Arthur Hallamit poemis "In memoriam".

Ent sellest minevikust tema ilmsüütu pahelisuse ning turvalise tundelisusega oli siiski pääsmatult lahti murtud. Armastus ei ole enam Swinburne'i roosiaedade valgetes ja punastes õites, vaid inglise surnute verevates suudes, tema silmad kaotavad ahvatluse luuletaja silmade asemel pimedaks jäänute kõrval Oweni luuletuses "Suurem armastus" (*Greater Love*). Ja Tennysoni kohta mainib Owen, olles haiglas tema elulugu lugenud: "Tennyson jäi alati suureks lapseks ja seda oleksin olnud ma isegi, kui poleks olnud Beaumont Hameli."

VEIKKO VANGONEN

ÜLESTÓUSJAD

Surmatootavalt ja tigidalt vihises nelja jala pikkune rüütlimõök läbi sumbunud sügisõhu ning sellele vastu seatud kirve vars raksatas pooleks.

Süngena näitas end orduriigi koidik *anno* 1348 ning õnnetust, surmamõllu õhkusid veelgi sealsed vettinud nõod, rõsked rabad, ürgtihnikud all madala külma hingedekuu päikese.

Väikeselt soosaarelt kitsukese raja kõrval kostsid hõiked ja mõõka-de kõlin: seal oli käimas kummaline kahevõitlus. Kiiskavas turvises pikk rüütel, õlul mitte orduristiga, vaid kirev idamaine vaipmantel, oli visanud kõrvale ohtrate kuldilustistega kolmnurk-kilbi ning jagas tihti kätt vahetades metsikuid hoope ja raieid vastasele, kes ei saanud mahti kasutada oma laia mõõka, vaid pruukis rohkem ümarat kilpi. Oli küllap sõjamees temagi, ent kohalikku päritolu: tugev, oma suure kogu kohta vägagi vilgas, heledate sirgete juustega, hallis vammuses talupojanäoga mees. Sõjamehe kombel oli ta igatahes käitunud, nähes viit täisrelvastuses ratsameest kitsal soorajal vastu tulemas – ta ei pannud plehku. Ei pannud plehku ega võtnud vaevaks öelda, kes ta selline on, kui maakeeles küsiti. – Seda tõnkasid kaks maa-aadlikku salgast, kes võõramaalasele teejuhtideks kaasas olid. – Ega paistnud hirmu või segadustki teekäija ainitisest külmast silmavaatest või et elu talle nii väga armas on.

Nüüd tuli tal oma söakuse eest maksta. Tema vastaseks oli paadunud verejanuline ristisõdija Bütsantsist, tõeline tapamasin. Too oli võitluse algusest peale hoopide tempot järjest tõstnud; võis vaid kuulda, kuis ta kirjusulelise kiivri varjus ühtlaselt nohises ja puhkis. Võitluse lõpp näiski saabuvat. Kahe araablasest kannupoisi ergutus-kisa saatel tormas rüütel talupojale äkitselt peale ja paiskas ta pikali. Too jõudis end veel kápuli upitada, kui juba langes pikk terav mõök põiki üle ta turja.

Kuid mitte veri ei lennanud nüüd õhus, vaid kuiv laast: puuplaatidest turvis vammuse all päästis mehe elu. See, mis nüüd järgnes, tuli ootamatult kõigile. Talupoeg oli äkki peadpidi lõunamaa-ränduri kaenla all, tõstis raske koorma ühe raksuga turjale ning viskus, selg ees, temaga vastu maad. Vettinud õhus kaikus valuröögatus – ja lamama jäid mõlemad mehed.

Hetkeks vältas soosaarel täielik vaikus, üksnes tuule vingehingeldus raagus padriku kohal ja igerikes sookuuskedes ning rahutuina paigaltammuvate hobuste kabjamüksud häirisid surmavaikust nelja jahmunud pealtvaataja kõrvus. Aga juba tõstsid neli tõmmut kätt ettevaatlikult isanda peast kiivri, et niisutada viinaga ta vahutavat, valust viltust suud.

Kõik kolm rüütlit olid noored saksa soost mehed, ehkki idamaavõitleja päevitunud nägu, mille toorest ilmet pikk hele juukselaine veidi nagu pehmendas, juba vähemalt kolmekümmend eluaastat tunnistas.

Kaht noort saksa hämmastasid paar veretilka, mis nirgusid nende seltsilise turviseliigendi vahelt. Loomulikult oli uljas rüütel Berendt Kleber oma hiilgavast idaretkest jutustades jätnud targu vahele hetke, mil pilusilmalise vaenlase okkalise nuiaga hoop pehmitas tema küljekondid.

"Oh, veri," hüüdis jahiülikonnas pruunipäine ja -silmne täidlane junkur hädaldavalt.

"Tapan lojuse kohe," ütles teine noorsand, kel näos ümber vasaku silma sügavad armid, kalgis hääles lõplik otsus, ning astus pistoda haarates hallikuuelse kohale, kes küünarnukkidele toetudes talle tuimalt vastu vahtis.

"Pärgel!" käratas lõunast pärit rüütel end püsti ajades ja viinalähkrit araablase käest endale haarates. "Mitte nii! See ju oma arust kah sõjamees. Pealegi igal juhul mitu korda parem noist latgali röövlitest, kelle raba mu mõök mõned päevad tagasi lendama pani," lisas ta heatujuliselt ja kallas lähkrist tubli klõnksu turvise kaelusesse.

"Kas peaksin kellelki luba küsima, et teha vagaseks see pakkupääsnud mässaja! Võib-olla just tema süül ei kohtu ma enam oma vanematega – vähemalt selles ilmas..."

"Rüütel Dreist! Mind ei imesta enam ühegi ilmanurga tavad, kuid

siiski tundub mulle, et su auväärt onu maaslamaja pussitamine ei löbustaks!"

"Tahad võidelda või löön su kohe maa külge kinni?" küsis noor rüütel vastumeelselt maakeeli.

"Andku härrad ainult veidi puhkust, hinge löi kinni," tuli kähe vastus.

"Siis vasta, mis sult küsitakse! – Rüütel Kleber laseb sulle öelda, koer, et oled saanud puhta mõõgahoobi ja ta lepib sellega, kui juhataid tee lähima ulualuse juurde."

"Lähim ulualune on siit poole päikeselaskumise jagu ratsasõitu mööda sama teed, teeharul hüvakätt ja järgmisel harul kurakätt, aga vaevalt aulised isandad sealt leiaksid, mida tahavad, kui... aulised isandad just igavest rahu ei otsi."

"Mis?! Sina kärnik tõbras! Lõuad pea! On seal hingelisi? Mh?"

"See... pole kerge kosta. Elanikke seal on, aga kas neil hinge enam sees on – mine võta kinni..."

"Reo! Tarikas! Lõuad! Jalamaid näitad teed sinna. Noh?!"

"Mitte eladeski, kui ainult surnuna..."

"Seda sa, krants, peadki saama," vastas rüütel nüüd, viskas mantli soomussärgi pealt ja tõmbas mõõga.

"Sõnake, härra. Kui mu tapate, kas lubate korjuse viia, kuhu minna kavas?"

"Oled peast segi või, puuslikukummardaja! Sinu raibe meil veel puudus! Võin ju öelda, kuhu mädanema jäid, kui see mõnda huvitab..."

"Härra lubab?"

"Kas pean su taevataadi nimel vanduma, peletis? Noh!"

Jälle kõlisesid mõõgad ja nagu ehmudes kiunatas tuul veerapvel kuuskede longus okstel.

Samal ajal seletas pruunipäine junkur elavalt hommikumaa-rüütlile siitkandi asukate paganlikke kombeid, rääkis loitsudest ning raugematust vaenust, mis jätvat kaugelt varju kõik teised paganad ses issanda ilmas. "Pealegi," lisis ta, "on terve Läänemaa veel mässajaid täis, kellele komtuurivalduse sood-metsad lahkesti varju pakuvad. Millal me siis Leale vallini ja sealt mereni jõuame, kui igatühega teel päid poolitame!"

"Jah, seda obadust polnud küll lisaks vaja, külg pakitseb jälle," vastas rändrüütel pudelist rüübates ning mõõga najal seistes võitlejaid seirates. "Aga selle-eest sai sooja! Ega siinmaal vist muidu ei saagi. Peame kuhugi öömajale jääma... Neetud, ta jääb hätta; ma ütlen, kimpu jääb ju! Ära lase alt ligi, kuuled! Ta lööb kohe jalgadesse!"

Tõepoolest – saksa mõõgakunst ei viinud seekord võidule, sest vastas seisis kummaline külmaverelisuus ühenduses salakavaluse ja metsiku jõuga. Rohkem kaitstes löi mässaja vastu harva, aga äkitselt. Tugev hoop pörkas tagasi rüütli mõõgalt, kuid löikas ikkagi tükk maad allpool mööda reieturvist libisedes põlve kohalt jalga. Noormees toetas mõõka hoidva käe maha. Vastane, silmad põlemas õudses vihas, kummardus juba ta kohale...

Araablasest kannupoisi pilk kohtus oma isanda pilguga. Ilge kiljatusega sööstis ta nagu nool talupoja kallale, vabastades selja tagant imeliku kidadega kirve. Sellega pööraselt veheldes tõmbas ta mõõga vastase käest ning pistis kirve otsateraviku läbi ta kaela. Mees varises rögisedes kummuli. Teine mustavurruline võis oma väikese arbaleti jälle tühjaks laadida.

"Olgu Issand kiidetud!" ohkis pruunipäine junkur, kes oli jõudnud lõpuks omagi jahinoa välja sikutada. Maamees oli surnud. Tema tardunud, eikuhugi vahtiv pilk oli endiselt raevune ja sünge. Löödud rüütel kobas kirudes põlve. "Luu on terve," ühmas ta kellelegi otsa vaatamata. Moment oli piinlik ja vaikival kokkuleppel haavast rohkem välja ei tehtud, kui et kannupoisid panid selle vilunult sidemesse.

Mööda kättenäidatud teed hakati otsima ööbimiskohta. Pärast üürikest päevaharja tihenes laukasoo kohal ahistav sumbunud videvik. Hobused olid millegipärast rahutud ega liikunud meelsasti juhitud suunas. See nõudis ratsanikelt suurimat tähelepanu, sest kahel pool nätsket rada ähvardasid lurtsuvad laukad. Jutuks polnud tuju kellelgi. Juhatatud teeharul pöörduti vaikides paremale.

Päevane tuulelõõsk hakkas nüüd lõpuks vaibuma, vaid üksikud iilid tekitasid minejate ümber paksenevas tihnikus õõnsaid pahinaid. Laukaid jäi vähemaks, needki olid ainult paremal pool.

"Võigas paik," tegi lõpuks Kleber suu lahti. "Jääb üle ainult juua. Kuskilt tuleks nagu jõledat haisu?"

"Nii lõhnab maa, kus hiljuti palju tapetud," vastas talle junkur. "Ega

lõppu vist enam tulegi..."

"Lollus, Waldensnyder. See on mülgastest," seletas vigase silmaga rüütel, ise sadulas veidi tuikudes, haavatud jalg põlvest sirgena jalusest väljas. "Siit põhja pool," jätkas ta, "on mitme harujõe lätted. Need voolavad suurde jõkke ja see omakorda suurde lahte. Samas suunas peame minema meigi... Ja siin vist ongi teelahk!"

Salk oli tõepoolest rajaharule jõudnud: otsetee viis uuesti alla pimedasse mädasohu, kuna haru vasemale üles keeras.

"Meil on vedanud. Hiljem oleksime sellest pimedas mööda sõitnud," sõnas junkur Geiger Waldensnyder rõhuga. "Me läheneme riburada paikadele, kus hulk ristirahvast hirmsa lõpu on leidnud."

"Huvitav," elavnes risticõdija, "kas siinsed paganad kaitsesid end tõesti?"

"Ja kuidas veel!"

"Mis koht see siis on?"

"Tõlkes on see umbes "soo taga". Minu esivanemad võitlesid siinkandis ilgete paganlike sookollidega..."

"Ära hakka nüüd jälle selle lolli vana jutuga!" vehkis haavatu oma sõnaka kaaslaste poole käega, nagu tõrjuks kurje herilasi.

"Noh, kui me siit pärapõrgust mõne leiame, kes praevarrast ja sooja küljealust tarvitab, siis ei saa ma enam millestki aru," arvas risticõdija tõsiselt.

Mõnda aega ratsutati vaikides ja pea pimesi, sest ehataevas veretas külmalt, andmata valgust ega sooja. Korruga paistis eestpoolt puude vahelt mitme lõkketule valgust. Salk kiirendas sammu. Nende ees avanes võssakasvav lagendik ja suured kivivaremed selle keskel ning vastasservas. Kaugemal, tumedate kuuskede vahel, seisis ilmselt hiljem ehitatud kabeli moodi hoone. Kohati oli maapind sisselangenud käikudest ja keldritest ebatasane ja sügavaid auke ja murdeid täis. Ratsanikud tulid sadulast ja läksid hobuste ees, et ehmunud loomad kuhugi sisse ei kukuks.

Legendiku kabelipoolses, lõunaküljes, keset võsast puhastatud platsi suurte tuhahunnikute vahel hingitsesid lähestikku kaks lõkketuld. Neist kummalgi pool oli alles värskelt maad kaevatud. Mitu kuhilat meenutasid väga hauakääpauid. Maa oli siinkohal lausa soe.

"Mis te sellest arvate?" küsis junkur Geiger kõikuva häälega.

"Kas siin muud ka tehakse kui tuld?" pahandas Kleber.

"Hei, peremees!" karjus Dreist maakeeli. "Öömajalised! – Et kurat su krabaks..." Sellal kui ta häält kergitas, õiendas risticõdija oma mustavurruliste relvakandjatega tundmatus keeles. Need olid lõkkeplatsile jõudes kohe silmad suureks ajanud ja seletasid nüüd kätega veheldes midagi tungivalt oma käskijale. Too pahvatas lõpuks rämedalt naerma.

Õhtusöögiga ei hakatud pikalt jändama. Tule kohale rändasid nii päeval metsas tabatud, ära lendama kogunenud rabahaned kui valitud palad varemkiititud metskitsest. Ja ehkki mahukas viinalähker rahu saamata ringi käis, ei rõkanud sõjamehed tavapärasel lustil, sest miski segas neid end vabalt tundmast. Mingi mürgine vimmm või surmaks maskeerunud kuri eluvaim varitsenuks nagu selle paiga kohal rippuvas pahaendelises vaikuses. Muidugi ei parandanud meeolelu ka Waldensnyderi arvamus, et nad on sattunud mässajate laagrisse, kes neid metsast luurata võivad. Veel lisas too, et kabel ja kivivaremed on küll midagi eriskummalist paigas nagu see siin ja et selle maa paganate loitsud nii vänged olevat, et suutvat kive maast üles tõsta ja siis vaenlasele pähe sadada lasta...

Kui ta oli oma jutuga just sinnani jõudnud, juhtus midagi. Hoonest kuuskede all kostis korraka tume raksatus ja müdin. Selle peale tegi iga mees salgast kiiresti midagi sellist, mis reetis, kui pingul nende närvid juba mõnd aega olid. Üks hommikumaaalastest viskus kõhuli ja vahtis siis meeletult, kuhupoole roomata; teine rabas selja tagant kõvera mõõga, silmad peas lollid ja pärani nagu praetud munad; armiga rüütel laskis küpseva lihatüki tuhale kukkuda ja vaatas imestunult oma kaaslase poole, kes oli jutuvoolu katkestanud, oma rabeleva ratsu juurde jooksnud ning niisuguse hooga sadulasse kargas, et peaaegu oleks teiselt poolt alla kukkunud – kuid peatus, nähes puude vahelt midagi lähenemas. Tema võdisev lõug näitas, kui sobimatu võib rüütli amet mõnele rüütlivõsule olla.

Kuid hoopis teistest eemal oli juba hommikumaa risticõdija: ta sammus otsejoones üle lagendiku kabeli ette ja katsus ust. Kui see järele ei andnud, kadus ta, küünitades mustavatest aknamulkudest sisse vaatama, nurga taha.

Samal hetkel tuli kuu pilve tagant välja, kallates lagendiku ja

sammaldunud varemend üle kalkja tarretanud valgusega.

2.

Lagendikule toovalt teerajalt ilmus suur sarviline pea. Muiates kaaslase üle, kes ikka veel jäigalt sadulas istus, lonkas end püsti ajanud Dreist veidi maad edasi ja nägi lohistiga ühehärjarakendit koos seda saatva kuivetu koguga. Kuid ta tõsines kohe, märgates rakendi koorimat. Seal lebasid kahe surnukspistetud ja -rajutud inimese kehad. Välimuselt olid need kohalikud pärisorjad. Kõhuli üle härja turja rippus aga kolmaski surnu. Lõhkiöödud vammuseselja alt paistis kuuvalgel puuplaatidest turvis...

"Sa..." Dreist sülitas täiest suust. "Loodan, et siin... elusatele ka ööaset jätkub, va raisajääger... Mis sa neid surnuid... hoorad?"

"Saate, mida vaja!" vastas hääl, mis pani noore rüütli südame komistama. "Saate väärilise aseme kõik – sest pole elavaid, pole surnuid, pole midagi lõplikku selles ega teises ilmas!" Hääl oli vali, järsk ja kärkiv; mees ise inetu, kõhn ja habetunud: kasimata näost jõllitasid ogarad silmad teine teise suunda.

Noormehed vahetasid pika pilgu. "Mõni hull erak," ütles pruunipäine saksa keeles. "Lähme minema," lisas ta jalgu jalustesse toppides. Kabelitoa tagant väljusid kolm kogu ja lähenesid moonutavalt veikleval kuuvalgel. Ristisõdija tuli oma kahe tõmmu teenriga vaikides rakendi juurde. Vaatamata, erinevalt teenreist, rakendi koorma poolegi, haakis ta sõnatult viinalähkri vöölt, korkis selle erakut ainiti silmitsedes lahti ja ulatas talle. Too kummardus tänulikult ette- ja siis rüübrates tahapoole. Tema põlved nõtkusid ja ta läkastas ning veel kord ette kummardades andis mahuka nõu tagasi. Ristirüütel tõstis kokkupandud peod vastu ühte põske, sulgedes korraks silmad. Erak noogutas ja viipas käega kõige kõrgema koha poole varemetses. Teised järgnesid tujutult, jättes surnud tuleväljaku äärde. Jõuti maa-aluse koridori sissekäiguni kokkuvarisenud müüris, kuhu seati öölaager hobustele. "Mahmmid!" ütles ristisõdija mehe nime, kes pidi valvama jääma, kuna teised peremehe järel järsust trepist alla astusid.

Allmaisest koobastikust hoovas vastu raske tülgas õhk; polnuks seal

tunduvalt soojem kui väljas, taganenuksid sealt kõik. Käik läks von-
geldes kuhugi tahapoole varemete alla, rõsked seinad liimendasid
tõrvikute valgel. Kõikjal vedeles kivirusu, pendinud poolsöestunud
puutükkide troostitu lasu.

Häving polnud kahjustanud vaid suuremat ümmargust ruumi,
kuhu käigust mõnekümne sammu järel pöörati. Peale õlgede ning
mõne viljasalve seinä ääres, hulga nende kohale riputatud rohukim-
pude, virna tõrvikute ning tohutu keriseahju ruumi keskel polnud siin
midagi. Põrand oli kuiv ja puhas, õhk soe, kuigi sumbunud. Ahi oli
veel palav, selle kivikorsten läks läbi madala lae üles maa peale.

Seletanud, et paremat pole härradele pakkuda, tahtis erak lahkuda,
kui talle selja tagant raske käsi õlale pandi. Rüütel Kleber oli tal tee
sulgenud.

"Dreist, ütles, et ta kabelivõtme siia annaks!"

"Kes sul seal kabelis on?" nõudis too maakeeli.

"Ainult mõned külamehed. Nad on ristitud ega ole selles elus enam
kellelegi midagi võlgu," vastas võõrustaja vaikselt häälel aeglaselt,
otsekui sõnu valides ristisõdija puuriva pilgu all.

"Nad käivad mööda kabelit ringi. Võti!"

Peremees raputas pead. Rüütel kergitas vasakut kulmu. "Auväärt
sakstel ei kõlba neid vaadata..." Rüütel kissitas paremat silma. "Ja on
pidalitõves..." Ristivõitleja rabas peremehel kõrist ja raputas teda,
tehes teise käega õhus, nagu keeraks võtmega. Kuid seepeale laienesid
eraku silmad raevuselt. Ta rebis end vabaks, astus paar sammu tagasi
ning karjus häälega, mis jahmatas kõiki. "Raisad! Kärvake! Tulge terve
sõjasalgaga – mudaks saate siin kõik! Põrgusse, röövliid! Järgmine auk
käigus kurakätt viib luugi alla kabeli põrandas... Raisad, minge...
Sülitan!" Ja tõrviku põrandale virutanud, läks ta enne, kui keegi
midagi öelda jõudis.

"Julge mees," märkis Dreist, olles enam-vähem tõlkinud.

"Kes tõtt räägib, pole argpüks. Miks ta aga kohe tõtt ei öelnud?
Pidalitõve peale ma ei tulnudki, aga ta valetas, pärgel, valetas," vastas
Kleber.

"Ausad rüütliid. Mis me end võõraisse asjusse segame!" hakkas
Waldensnyder seletama. "Siin on mängus tumedad jõud – ja mida
rutem siit lahkume, seda parem, vannun teile! Mu esivanemad said

selle põrgulistesooga sõdides asju näha, mida enam teist korda näha ei tahaks. See erak ei ole õige inimene, uskuge mind. Miks oli teda vaja vihastada, nüüd ei või me enam öödkki siin kindlalt olla! Oht luurab meid, ma tunnen seda, luurab ilma talle kabelisse järele minematagi... Kas tasub endale kalmukate ja marduste hulgast vaenlasi otsida! Terve see rahvas on nagu poolsurnud kiskja. Lajata talle mõõgaga pähe, aga tema, silmad pahempidi, haarab sul kõrist ega lase enam lahti. Saatan ja viha kangutavad neid veel mätta altki välja, et vaenlase kõrist räbalaid rebima tulla. Ma ütlen teile, lähme ära, kuni pole veel hilja ja mõni kooljas meile siin võlvide all vastu ei tule..."

"Hästi räägid," irvitas hommikumaa seikleja, kes oli selle jutu ajal end rahumeeli mantlist, turvisest, vammusest ning särgist vabastanud ja laskis mustavurrulisel sideme rinna ümbert lahti harutada, et uus, õigemini küll vana, ent pestud räbal asemele mähkida. "Hästi räägid! Teeksin õige targasti küll, kui koos sinuga nüüd koivad kuklasse võtaksin ja sohu plagaksin, sa Maarjamaa Hirm! Võib-olla jätaksin oma mõõgagi siia, millega seni kõik põrguliste riukad pehmeks tümitatud –, oma varustuse, oma ratsugi? Nendeta oleks ju nii kerge lipata laugaste vahel, ahaa! Dreist, mis sina arvad, pärgli päralt, kas hakkame kohe liduma?"

"Kavatsen siin puhates hommikut oodata, et sind mereni saata, rüütel, nagu teele minnes kokku lepitud. – Vaatan, kuid ei näe, mida pelgad, Waldensnyder?"

"Ah, rohkem ma ei räägi. Kuid kes mõistuse hääles hirmu kuuleb, on liiga erk kuulja ja kes vaprust ei tarvita nii nagu soola..."

"Heida puhkama, nii näen su mõistust paremini," katkestas kaaslane teda. "On küll alles keskõhtu, ent peame ka vara ärkama, et päevavalgust paremini kasutada kui täna."

"Just nii. Pealegi tahan enne kukke siin pisut ringi vaadata," pomises ristosõdija end õlgedele sirutades ning mantliga kattes, kuna mustavurruline põlevad tõrvikud ahju toppis, üht siiski seinaprakku alles jättes. "Eks tulnud ma siia selleks, et oma nime kurja kuulsust mässajate verega kinni katta, kui mu mõõga kõlin nende neetud otsakontidel paavsti enese kõrvu ulatub... See sõda võiks veel kesta... Rohkem verd, rohkem kuulsust... Mille... nimel siin sõditakse... siin on vaid mülkad... vaid vesi... kõikjal soo... otsatu... vastik... soo..."

Väsinud seikleja mõtted katkestas uni.

Nelja inimese hingamine ei suutnud häirida sumbet maa-alust vaikust.

3.

Noor rüütel Gynter Dreist nägi painajalikku und. Ta oli jälle raudrakkes lahinguväljal tõsiste orduvendadega külg külje kõrval, vastas tohutu mässajate jõuk. Vaimusilma eest välgatasid mööda isa ja ema puruksraiatud kehad. Äng, segadus ning raev kohusid läbisegi ta meeltes. Juba algas võitlus, juba langesid esimesed kaaslased. Hammaid tangi pigistades ta muudkui raius, raius, raius... Kuni äkki tema näole kiiresti liginev raskus taeva tumedalt varjutas. Keti otsa kinnitatud ogaline raudpomm tabas nägu, paisates kaela raksudes kuklasse juba enne pööritama löönud pea. Silme ees tihenevas pimeduses tantsisid algul rohelised, siis punased rõngad ning täpid...

Kuid vaikuse asemel kostis korraka nagu rämedahäälset laulujoru käsitrummi paukumise saatel. See oli metsik ähvardav võidukas, hirmu sisendav rööök. Siis algas see uuesti veelgi raevukamalt, vastikult nagu võimukas käsk või kutse...

Äkki noormees tundis, kuidas kellegi käed ta õlgadele asetusid ja teda muljuma hakkasid. Ta nägi end vööni soomülkas, tema üle kummardumas päeval soos tapetud mässaja irvlõugne nägu; teda kägistati, rõhuti raskelt allapoole... ja raputati ägedalt... juba mitmendat korda.

Ta ärkas, higi laubal. Nõrgas tõrvikuvalguses nägi ta enda kohale kummardunud tõmmut relvakandjat, kes välja hobuseid valvama oli jäetud, todasama, kes päeval ta elu oli päästnud, talle heitunult otsa vahtimas. Noormees kargas istuli. Teener nimetas tungivalt, küsivalt oma isanda nime, näidates käega tühjale asemele seina ääres, kus vedeles vaid kirju mantel. Kadunud oli ka teine relvakandja, nähtavasti isandaga kaasa läinud. Junkur konutas poolistuli seina ääres, hoides magadeski mõlema käega jahinoa peast.

Nüüd hakkas teener noort rüütlit viibetega enda järel kutsuma, näidates väljapääsu suunas, võttis kahe käega peast kinni ning kõigu-

tas seda. Dreist mõtles, et hobustega on mingi õnnetus juhtunud ja ärgitas võtta tõrvikut, ent teener andis märku see jätta ja talle vaikselt järgneda. Pimedas kobasid nad käigusuu poole, kust kumas ähmast punakat valgust nagu tulekahjul.

Tõepoolest – lagendikul lõõmasid mühinal, okste paukudes tohutu lõkketuled. Sädemepuju ning leekide tagant kostsid käsitrummi paugatused rütmis, mis panid noore mehe kohkuma...

Pajuvõsas pooleldi roomates hiilisid mehed poolringis lõkkeplatsile ligemale, et näha, mis seal toimub. Üks kuum juga läks läbi mõlema rinnust: õhtused kääpad olid lahti kraabitud, nende kõrvale aga tekkinud kolm uut. Seal seisiski nende võõrustaja väikese nahast trumm-kõristiga. Vaba käsi sirutatud ühe haua kohale, jõllitas peletislik mees värsket mulda. Ta tegi käega haaravaid, nagu ülespoole rebivaid liigutusi, öeldes aeg-ajalt hirmsaid, arusaamatuid sõnu. Nii kestis mõnda aega. Siis hakkas ta järjest paisuva häälega laulma, pekstes trummiga vastu põlve. Ühetooniline laul kordas järjest sama fraasi, kuni kasvas üheksainsaks elajalikuks kisaks. Ja taas, taas otsast peale, kuni laul vaikis, trumm tuhale langes ja loitsija mõlemad luised käed üle haua sirutusid.

Äkki nihkus üks mullakamar paigast ning veeres mööda kääpa kaldus külge alla. Siis veel üks. Muld pudenes kõrvale, lükati eemale. Nähtavale ilmus käsi, siis põlv, siis veel üks käsi. Korraga prahvatas kuiv maa laiali. Madalast hauast tõusis inimene üles ning avas silmad. Metsik pilk tabas otse pealtnägijate õudusest tardunud silmi. See oli päeval tapetud mässaja purustatud kõriga laip, mis püsti tõusis ning nende poole tulema hakkas.

Kohisevad tulesambad, nende kuumav tontlik helk nagu ringtantsus ümber varemeis lagendiku kõrguvate kuuskede vaikivatel kujudel, ebardliku loitsija loomastunud lõugamine, segi songitud kääpad – kõik see oli niigi oma töö teeliste närvide kallal teinud. Aga see, mis nüüd järgnes, osutus juba mõlemale liiaks. Mehed tõusid üles ja hakkasid tavalisest tublisti kiirema sammuga, tihti üle õla vahtides tulduid teed tagasi minema. Nende päevane vastane tuli neile joonelt järele. Võis näha, et tema võitlushimu polnud pärast surmagi kahenenud. Ei aidanud seegi, et tal enam sõjariistu ligi polnud: elava surnu kohutavast näost võis lugeda, et ta roimab ka paljakäsi...

Erak jõllitas neile lõkkeplatsilt järele, näitas näpuga ja röögatas: "H-haa-a!"

Seepeale pistis mustavurruline otse hobuste poole jooksu. "Seisa!" kajus Dreist, unustades, et teine ei pruugi teda mõista. "Pane kõik hobused valmis ja kutsu teised välja!"

Siis pöördus rüütel ümber ja tõmbas mõõga.

Külm märg käik kitsenes järjest. Kiviruse jalge all, selga pudenev muld takistasid edasiminekut. Hallitusest libe kivisein kadus. Algas muldsein, millest tolknesid välja puude juured, justkui mõne mere-eluka näljased kombitsad. Ristisõdalane lasi kannupoisil tõrvikuga järel tulla, et leek ta uurivat silma ei pimestaks. Seinas avanes tühjus: vasakule jäi madal kong, mille põrandal vedelesid kihina inimskeletid, ahelad, roostetanud sõjariistad. Kõige üleval lebasid alles lõpuni põrmustumata poristes räbalates laibad. Paks hais pani hinge kinni.

Sõjamees lõi risti ette ja jätkas retke, ajades enne endast mööda tõrvikukandja, kellega tal tekkis väike sõnavahetus õige suuna valikul. Minna ei tulnudki enam kaugele: pärast mõnd looget ahenes käik järsult ja lõppes lihtsalt otsa. Pea, õigemini küll küürus selja kohal võis näha raske kiviluugi piirjooni, ka lagi oli siin jälle kivist, toetudes masajatele kivipostidele seinas. Polnud enam tõenäoline, et erak neid pettis. Pikemalt arutlemata toetas rüütel turja vastu ja pingutas, kuulatades siiski enne ühe hetke. Luuk oli lahti, ent raske, väga raske.

"Hah, kurat, mu küljeluud," kirus mõtlematu seikleja valjusti. Tuli teener appi võtta. Koos saadi raskus kerkima. See istus tihedalt oma pesas, ilmselt puudus kabelis endas võimalus seda üles tõsta või isegi märgata. Kiviplaat nihkus mürinal kõrvale. Tulijad ajasid seljad sirgeks – ja olidki poolenisti kohal.

Kahest aknast, mis avanesid idakaarde, tuleplatsi poole, lõkendas sisse suure tule heitlik kuma. Pikal lavatsil seina ääres ja kõrvall põrandal lamasid kõveras mitu inimkogu. Hoolimata sulase hoiatavast susistamisest vinnas kartmatu kristusesõdur end üles ja astus kannuste kõlinal otse lamajate juurde. Samal hetkel silmas ringivahtiv teener tagaseina najal veel kolme kõssis inimest istumas ning ainiti teda silmitsemas, nagu oodates, millal ka tema sisse tuleb. Püsti närvidele oleks vähemastki jätkunud. Hommikumaalane asetas tõr-

viku põrandale, kükitas tagasi käiku, võttis oma laskeriista ja asus seda vinnastama.

Tema käskija oli samal ajal tähele pannud, et lamajate asend on rohkem külmetavate magajate kui surnute oma, ja neid müksima ning raputama hakanud. Seda tehes märkas ta, et magajad täpselt sama külmad olid nagu kivipõrand nende all. Ta tõstis ühe keha koreda vammuse kaelust pidi üles, asetaskõrva irvakil suu juurde. Hingamist ei olnud kuulda. "Püha Andrease nimel! Kui ongi õige pidalitõbised?" pomises ta murelikult, kivistunud jämedate joontega nägu silmitse-des.

Kuid samal hetkel laienesid seikleja silmavalged, kohutavas ehmatuses löid käed värisema ja vallandasid kaeluse. Külma keha jäi endiselt istuma. Vidukil silmad avanesid pärani. Rüütel tuikus mõned sammud tagasi ja asetaskäe mõõga peale.

Pilgu aega vahiti tõtt.

"Madonna nimel," ütles sakslane lõpuks kõikuval häälel aeglaselt. "Rahu olgu kõige üle, mis loonud ainus Jumal! On siin kannatused ja vangipõli ahistanud Issanda lapsi, siis valla on nüüd vabaduse tee Tema alandliku teenri... Tema alandliku... teen..."

Rüütel jäi oma põrandaluugi poole osutavale käele järele vahtima. Vastasseina ääres toimus midagi eriti soovimatut. Kusagilt välja ilmunud kolm hirmuäratava olekuga meest piirasid põrandaluuki. Seal ilmuskõige lähemale otse rindu. Kuuldus vihin ja patsatus, millega nool lõi läbi rinna. Tabatu vaatas, tõstis käe, lõi käeservaga väljaulatava noolejupi minema ning kargas siis alla, laskjale kallale. Jubeduskarjega kadus too maa alla, jättes relva ja kustuva tõrviku sinnapaika. Kuid maa alla kadus ka jälitaja, kuna teised kaks nihutasid raske kiviluugi põrandas mürinal oma kohale. Tõepoolest – luugi siledal pinnal polnud ühtegi pidet. Lõks oli kinni kukkunud.

Kohutav ja õudne on surm ka sellele, kes mõttes juba mitmeid kordi eluga hüvasti jätnud, kui see surm on arusaamatu, senitundmatu ja nii jõle nagu olevused, kes nüüd hommikumaa-seiklejale lähenesid. Kuid ta käed ei värisenud enam; mõõka tõmmates olid nad endiselt tugevad. Hasart haaras sõjameest. Lastes tera aeglaselt tupest, kuulas ta selle ühtlast külma kõlinal, laskis seda kuulda ka vaenlasel. Ja mõndagi lubav oli see kõlinal.

Põrandal ning laual liigutati. Küllap olid äsja kajanud sõnad võõras vihatud keeles andnud põhjust ja jõudu: siin-seal juba tõusti. Vihises mõök, vihises teistki korda, kaks laualt kerkinud pead veerlesid maha ning kaks keha jäid vaikselt lamama.

"Ahaa," ühmas rüütel seina poole manööverdades, kui järsk hoop näkku tema põselt lihatüki minema viis. Tabamatu kiirusega isegi tema mõõga jaoks tungisid kaks koletist küljelt peale. Ta küll tabas ühte, aga mõök jäi tolle ribide vahele sügavalt kinni, ilma et ründajaid vähemaks oleks jäänud. Teravaküünelise haarde jõus, mis sulgus rüütli kõri ümber, oli aimata saatust. Õudset raipehaisu hingus näkku. Jalust haarati, tõmmati; lagi vahetas põrandaga kohad. Metsik jõud rebis puruks turvise nahkrihmad ja Kleber soovis korraga, et see kõik juba kiiremini lõpeks...

Ennekuulmatu ulgumine paiskus käiguvõlvide alt maa-alusesse ruumi, kus junkur Geiger otsekohe ärkvele vapatas. Kuidas võis ta üldse siin magama jääda! Üle mõistuse jube, kiljuv õudus- ja surmakisa kõlas veel ühe hetke, sumbudes siis käigustikku. Segaselt ringi vahtides avastas junkur end üksi jäetud olevat; tossava tõrviku vaevalisel kumal nägi ta vaid siin-seal kaaslaste mahajäänud asju. See oli juba nagu paha uni! Ta oli üksi jäetud siia jubedasse koopasse! Ta soovis veel kord ärgata, aga see polnud võimalik – ta oli juba ärkvel. Kuid mida see kisa küll tähendama pidi? Ja kus olid siis teised?! Nagu vägisi kinnitus pilk mustavale uksekoopale, mis avanes pimedasse käiku. Oskab ta siit üksi väljuda? Hirm nõõris kõri, hüüda poleks nangunii julgenud. Kuskilt kostnuks nagu suure tule praginat, hobuse jooksumüdinat, rähklemist, karjatusi. Väljas pidi toimuma midagi halba...

Kuid lähedalt käigust tuli veel teisigi võitlusheliseid: seal rabeldi, vigiseti, siis käristati nagu riidet lõhki, hingeldati hüsteeriliselt, nagu närvivapustuses. Noormees tõusis ja taganes vastasseinani, laskmata ukseava silmist, mis üha enam peas paisusid. Kuumad hood jooksid üle ihu – uksele ilmus neljakäpakil roomav inimvare. Hing jäi kinni: see oli ju üks Kleberi relvakandjatest... Ent Halastaja Vaim, m i s o l i t e m a g a t e h t u d ?!

Rõivad, ihu koledalt puruks kistud, näo asemel üksnes verised nartsud, silmade kohal hirmsad haavaaugud – sellisena tegi õnnetu

viimse tudiseva katse end edasi lohistada, langes maha, kramples veel mõne korra ja heitis hinge. Surnukeha taga maas aurasid väljamuljutud sooled...

Junkur Geiger vajus põlvili. Ta ajas suu nii pärani, kui suutis, ning hingas välja, kuid hääli oli lõplikult läinud. Enam polnud lootust: ukseavale pidi kohe ilmuma selle ilge kätetöö teostaja. Soovimatus ootuses möödus tülgas viiv.

Ja siis ta ilmus. Pehastunud juuksed sorakil, kalbe koolnunahk nägu moonutatavalt lottis, õudne pilk sügaval pealuus ainiti järgmist ohvrit seiramas. Sellisena ligines määrduvad vammused surm taaruval sammul. Rohkem ei suutnud õnnetu junkur enam vaadata. Kangetel jalgadel katsus ta mööda seinäärt komberdades eemale saada, aga nõrkenud ihuliikmed ei kuulunud enam talle. Nagu kassipoega haarasid ja virutasid teda käed täis põrgulikku jõudu: vastu põrandat, vastu seina, vastu põrandat, vastu lage, vastu põrandat, vastu seina...

Maapind avanes.

Mõõgaga vehkides oli Dreist taganenud väikesesse lohku, mis teda aga ei kandnud: ta kukkus raginal läbi risu ja sambla (saades siiski kätega servast kinni) kuhugi rinnuni sisse.

Jalad kobasid tühjust. Tema kohale kummardus irvhambuline kooljas, kelle käed püüdsid ta soomusvesti kaelust. Noormees vaatas lähedalt mustunud veresoontega tardunud silmadesse, millest puudus aga see jumalik rahu või ükskõiksus, mida ikka leidub surnute silmis, ja eluvaist kinnitas talle, et kindlam surm ootab üleval kui all. Ta laskis auguservast lahti ja tõstis käed üle pea.

Soomusvesti kaelus nägu kriimustamas, langes ta selili maa-alusesse käiku.

Kuuldes maa alt jubedat karjumist, mõistis värisevate kätega rihmu pingutav araablane, et muist sadulaid jääb nangunii tühjaks. Karanud oma väleda ratsu turjale, tundis ta end taas olukorra peremehena: kes võis teda nüüd püüda? Haaranud oma isanda ratsul valjastest, kopsas ta kandadega ning laskis sõrksammu kabeli poole. Üle mõhnalise legendiku ratsutades märkas ta kahaneva kuu lääges helgis meest, kelle päeval oli tapnud, soomussärk käes, üksinda seismas ja teda

üksiti jälgimas. Kogu kehast võpatades kaapis ta kontsadega hobuse külgi.

Järsku araablane tundis, kuidas kohutav jõud kätt allapoole tõmbab. Käis raksatus; kõrval jooksev vaba ratsu kadus maa alla; hädavaevu sai mees käe valjapuntrast lahti. Pooleldi lõhkua hobusega jõudis ta siiski kabeli põhjaseina äärde ning kummardus selle ainsast aknamulgust sisse vaatama. Pilt, mida ta arvas nägevat, kinnitas halbu aimusi. Igatahes läikis seal tema isanda pikk mõök, pideme juures kaheks hargneva soonega, püsti millegi vormitu sees, mida ta rohkem aimas kui nägi...

Korraga põrkas must mees tagasi. Vastasseina aknale kerkis luurates vastikult tuttav nägu. Nüüd pidi mõtlema vaid enda päästmisele. Ent millises suunas? Seljataga – varemed; otse ees – sünge hauana ähvardav kabel; selle taga... jah, mis see õieti oli? Taga – varemed; kurakätt – hobuseid neelav legendik ning hauad, need hauad, kust iga hetk võis... Paremalt, läänes – sooväljad nagu kõikjal ümberringi... Sinna, vastu läänetuulele, sööstiski ratsanik tuulispeana. Seal kuskil oli meri. Seal võis kohata isanda sõpru.

Mets hõrenes, maapind laskus kiirelt, muutudes mätlikuks sooväljaks, kust kerkis valkjas tihe udu. Öösel oli läinud pisut külmemaks. Hobune hakkas paaniliselt korskama, samm takerdus. Ei ühtki rada, ei kõrgemat kohta, vaid solpsuv vesi ja õõtsuv pinnas selle all. Valge pimeduse aurjad lõimed ning pahvakud ümberringi.

Põgeneja arvestas parajasti, et hoides vasakule peaks ta välja jõudma sooteele, kust nende salk eile hälbis, kui hobune komistas, hirnudes tagasi kargas ja kaelani tohutusse rabalahvandusse vajus. Lõunamaalane ahhetas, kui raudkülm mudane vesi ta vöö ümber kokku lõi, ja hakkas kätega pekstes valjusti kisendama. Kuid ta vakatas kohe: udust ilmus keegi, keda nähes jäi soovida, et plumpsuv sügavik vaid rutem pea kohal sulguks...

Hetke pärast paistsid laukast ainult lämbumisvalust pungis silmad. Lõpuks õõtsus kirju lindiga turban tumepruunil prügisel veel.

Teadmata, et on ainus ellujäänu salgast, otsis rüütel Dreist väljapääsu. Kartust maa alla jääda polnud: kuigi kõik muldseinalised käigud, mis ta oma katkise põlvega läbi koperdas, varingukohaga lõppesid,

võis sageli läbi pudenenud lae pea kohal näha paistmas kahvatunud tähti selges valgenevas taevas. Hommik ei saanud olla kaugel.

Selle öö vapustused olid jätnud uued sügavad jäljed noormehe hinge. Tõsiselt mõtles ta sellele, mida oli näinud: vihkamisele, mille ees surmgi võimetu, lihaliku kummituse pilkumatus silmis. Millest sündis niisugune vihkamine? Oli see üksnes kaotatud vabadus?

Ta oli vaenlasele loovutanud oma mõõga, põgenenud, sest too oli liiga kohutav. Seda poleks ta enne tänast uskunud. Kuid mis siin rääkida? Miks hiilis ta praegugi vaikselt nagu vaim niiskete vallide vahel, selle asemel et mõne lõhe kaudu välja ronida? Tahtmatult mõtles ta avarduvas tunnelis edasi liikudes Waldensnyderi õhtustele sõnadele vaprustest ja soolast, samuti, õige tahtmatult, käikudest ja kooljatest... Kus on sõber praegu? Kus teised? Iseäralik vaikus kumises kõrvus, kumises hinges. Vaja oli pääseda hobuste juurde.

Saabaste all hakkasid kolksuma kiviplaadid. Käik avardus veel, eestpoolt paistis tuhm hommikuvalgus. Veel mõnikümmend sammu ning teatud kergendusega väljuski Dreist tunnelist suurde, sammaldunud kividega vooderdatud auku. Kätega kividele toetudes ronis ta üles. Oma rõõmsaks üllatuseks leidis ta end üsna varisenud müüri äärest, hobuste ligidalt. Kolmest "araablasest" kaks olid aga läinud. Kas Kleber oli lahkunud, või...

Pilk üle legendiku pani noormehe kiiresti oma ratsule valjaid pähe viskama.

Tuleplatsil suitsevate sõeharjade juures haigutasid lahtised hauad. Kabelihoone uks seisis ristseliti valla; seal oli märgata liikumist, mis kananaha ihule ajas.

"Ei, tuleb... minna... Tuleb... abi järele minna!" pomises noormees, et omaenda häält kuulda. Hobune turnahtas hirmunult. Rüütel vaatas ringi ja taganes. Nende öömaja sissekäigu ees seisis veel üks... ja vahtis teda.

Haavatud jalg ei tahtnud painduda, kuid teisele poole hobust polnud enam aega minna... Selja tagant kostsid roinavad sammud... Jalast polnud suurt asja, tuli end käte jõul üles vinnata. Ratsu rabelemise tõttu oli see võimatult raske. Kuid ta tuli sellega toime. Samal hetkel, mil küünarnukkideni verised käed tal reiest kinni krabasid. Ratsaloom pühkis kannuseid saamatagi kohalt. Koledad küüned

kriipsatasid reieturvisel, siis oli Dreist endalegi üllatuseks vaba.

Lõigates otse üle langendiku, hoidis ta paremale, lõkkeplatsi poole, tahtes nii otse läbi metsa sõites vältida asjatut täisnurka, mille moodustas rajaharu, kust nad eile vasakule olid pööranud. Polnud mahti muretseda selle üle, mis juhtub, kui maapind kusagil sisse peaks vajuma. Leale ordulinnus oli nüüd põgeneja siht. Seal oli mitmekordne vahtkond ja preisi raudmeeste väeosa saare mässajate hirmuks. Seal teadis ta peatuvat piiskopi- ja orduvägede ühendatud ratsasalka – vaid nende toel võis ehk veel midagi päästa.

Mets soosaare nõlval polnud tihe. Siiski tuli ratsut ohjeldada, et mitte põrgata vastu mõnd teravaoksalist kuusetüve. Raginal sööstis ratsu läbi tihniku ja nad olidki väljas rajal kahe teeharu vahel. Kergendusega keeras ratsanik paremale ning sundis oma kandjat kapakule. Ainult suurele teele tagasi jõuda! Järsku pidurdas hobune ise ja tõusis tagajalgadele. Otse ees, madalas udus seisis oodates hallis vammuses kogu. Rüütel tahtis talle peale ajada, aga loom hoopis taganes värisedes. Tagasi vaadates nägi mees veel üht mõrtsukooljat võsast teele ronimas.

Mitu viletsat plaani end päästa välgatasid läbi pea. Kuid need tundusid korruga läilad. Rüütlile meenus ta hüljatud mõök, mille üleskorjamiseks ta üle langendiku sööstes aega ei leidnud. Ta oli häbistatud, üle kavaldatud ja väga vihane. Unustades pelju ja elutahte, haaras ta pistoda ja kargas sadulast maha. Alanud päeva tärkavas tuules kehtasid poolkuivanud sookuused end korraks, otsekui valmistudes jälgima viimast võitlust.

CONTRA

Rahu kaitsel

jõuga astume jõu vastu
ega ei saa enne rahu
kui ei ole pehmelt astund
meie pinnale taas rahu

koostööd teeme rahu kaitsel
muidugi ka ÜRO-ga
nende toiduabi maitsev
möödub tulipunktist hooga

enne veel kui jõuab mersu
päästva barrikaadi varju
üks kompott saab siiski mürsu
nelja kaarde paiskub marju

lummatud sest vastasleerid
põrmu löödud lahingkavad
peagi kõrged ohvitserid
valgeid lippe vahetavad

jälgivad nüüd ühel joonel
võõrad samuti kui omad
kuidas lendab taeva poole
purgist vabanenud tomat

KARIN KAPPER

CONFESSION

*

Nägin kuidas Naine ujuma läks ja siis uppus. Ta uppus kolm korda. Yks prostituut rebiti neljaks tykiks. Tykid pakiti kokku ja saadeti välismaale suusavabrikusse.

1873. aastal kehtestati seadus, mille järgi tuli hukata kõik koledad naised, nad pandi seinä äärde ja lasti maha.

Igal õhtul köhin ma verd, ma sylvitan limase verise vedeliku sinu pintsaku taskusse. Nii hakkavad punased tulbid kasvama.

*

Meie koolis käivad ainult tydrukud. Elan kolmekorruselises majas, kolmandal korrusel.

Hallid pilved tormasid yle taeva.

Meie toas on viisteist voodit ja viisteist pesukaussi.

Igal öösel ronin ma mööda redelit yles katusele, panen katuse äärele kyynlad kasvama.

Rebin Huntidel silmad peast.

Hyppan katusel alla, vedelen kolm päeva oma uriini ja vere sees. Ootan, et keegi tuleks ymber nurga – Ma olen Syydi – mina ei osanud huuli värvida ja porgandeid istutada...

*

E'-le.

Ma tahtsin Sulle järele karjuda, et ma armastan Sind, aga mulle topiti surnud kilpkonnad kurku. Rebin kõik oma hallid veresooned sõrmede ymber.

Kuulsin kuidas sääsed pesa tegid.

Haisvad kuldrahad kogusid Sa oma rinnahoidja vahele ja läksid ja uppusid järve.

Tumm meri vahtis mulle vastu.
Sinu juuste karvadest punusin võrku ja kallasin piimaga yle.
Ma olin Salajas, sest mul oli valus, sest need haisvad kuldrahad Su
rinnahoidja vahel..
Sa uppusid järve, mul oli valus, sest mul oli valus.
Võtsin oma sydame ja närisin selle kyljest tykke, see maitses.
Sest mul oli valus.

*

Igal öösel tõmban ma salaja temalt teki pealt ja näen kuidas väikesed
valged ussid tema pisikesest kortsus peenisest välja ronivad.

Ma kusen igal öösel alla, sest ma ei suuda unustada sinu silmi.

Isa pani mu juuksed põlema, ta ytles et ta armastab mind meeletult.

Me jõime kell kolm konjakit, valasin konjaki klaasist välja, konjak
tilkus Suurele Kellale, ja yhel ööl langes Kuu merre ja merest tuli
Naine.

Nad on mu peale vihased, nad veavad mind juukseid pidi mööda
maad, ma ei kannata seda välja, koban käega pehmet musta mulda ja
topin suhu.

Valasin konjaki klaasist välja, konjak tilkus mu paljastele varvastele.

*

Kell kolm kustub päike, oma roheka näoga.

Haldjad hiilisid majade taha, sosistasid kurba laulu.

Väikesed poisid tagusid pead vastu plekkseina,
silmad korjati kuningate taskutesse.

LAURI SOMMER

I

Kes tõesti armastab, see vaikib
ja tema suule lennanud must liblikas
võib magada rahu.

Kes näeb teises seda lõhnavat tähte,
mida ihade meri ei suuda kustutada.

Kui hommik, laulab klavessiin tuulisel mäel,
kust rahu joob hädatsev maa.

Kui avad lõunatoosi, näed,
et kanarbik läind õitsele tolmuse raja serval,
kust läinud tema, sydames vana kaevandus.

Ykskõik kuis siis lenda
ja ole kylaline ta randmel,
oh nisupää ja haljas naat
jätmas longunud aegu
ning sulanud õige tee
on lubatud õhtusse.

II

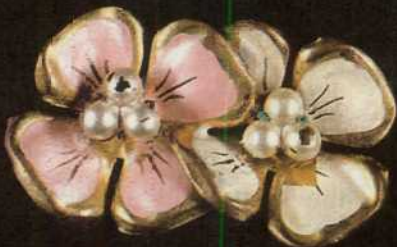
Nii talv lööb musse talva. – Kylmad maad
on need, kus longin, tilkudes end tyhjaks.
Pea liikmeis tuhmub päike. Kõtru sajab näost,
kõik kypsemata – kord ta nimi "päevapoolne nõlv",
nyyd "mädalasu". Varjupõlv taas käes.

Tumm pilk
ei õgi eksinuid umbpäeva rüüs ja surnuid.
Mis jahevaikne pihus, seda paitab meel.
Jäävaba kosk on abi. Vool jääb loov.

Handwritten text on a piece of aged, torn paper. The text is written in Cyrillic and appears to be a letter or a document fragment. The paper is heavily damaged with large holes and irregular edges.

Коллекция фотографий из архива Российского Императорского Дома.
Серия: Члены Дома Романовых, Члены Императорского Дома.
№ 10-11-12, А. И. Мухоморов.

JAN KAILA.
Fotod sarjast "150 vene asja".

Kunstnik on alates 1990. aastast uurinud lõuna-Soomes asuva Põrkkal
poõlsaare lähiajalugu – aastail 1944–1956 paiknes siin salajane
õukogude sõjaväebaas, millest rääkimine oli kuni 1990. aastateni tab
(isegi rongid, mis Põrkkalast läbi sõitsid, olid kinnikaetud akendega).
Kogudes sõjaväest järelejäanud esemeid, vabastab Jan Kaila soomlasi
psüühilisest painest - hirmuäratava vaenlase märgid kaotavad korraga
oma väe ja muutuvad süveniirseks aksootikaks.

Siis, ammendanud nukrad syletäied,
võin minna takka, kadal ront,
kes loodab uut.

* * *

Kelleks tõused sygisesel ööl, mu lelu?
Kas ma jõuan kirjutada Sinust, kelle kohisev tiib
lamab mu syles ja kivid on eemal tasa võlutud?
Roostikusse viisid mu ning panid hoidma pimedaid
pardipoegi. Kuna nad nnyd lendlevad ymber mu
võsase pää, siis rahul võid olla minu yle, rõõmus.
Mu flööt ja kyynal on kaitsnud seda paikkonda,
neid rõugelisi talumehi, alatasa vankritel ja
nende naereis sorivaid naisi. Kuid Robinet
võib tulla uue, kõrvetavama tulega
nende hulka, neid tantsitama ja lypsma.
Katk ja leepira ootavad ukstel. Veri nende
suudes loksuh, mul on kahju. Mis aitaks
tunnipalve või Sinu viskamine heledaks täheks?
Parem juba saada ahjule pandud koos vihmamärgade
aiaviljadega, tolmata ja nõristada ydi. Talv läbi
norsata ootava adra kõrval ja kevadel joosta
põldudele, myts lindudest tulvil.

* * *

Mu veres on ujutähti ja ööpoolseid liblesid, neid
loksutab iga väikene liblikas ja rohukõrs. Nii vaatangi
ette ja teised ytlevad: "Ta on ööpoolne."
Kena vist kyll. Tänane tuul on hapu komm.
Veeretan randa suuri veevaate, et kasta meretõusu.
Keskpäeval syytan kuningliku valguse ja magan
liival, nägugi teraline. Tigusid, kiile ja ämblikke

poeb peitu mu sygisel loetud raamatuisse ning nii saab neist teostest suur talvituspaik. Iga lehe taga keegi, sest loen ju yle ja tervitan lauldes juba magama jäänuid. Jahe pärnaoks toob mulle vahel mõne kirja Teiselt. Kellelt? – kaua uurin veenirede uuristet mustreid ning elu kummardub minusse. Õhtu läbi käib kannul üks heli: uumiiiiinnnnnnkhuaa a aa. Kas mantra, mille unustas maha möödunud pyhak? Lähen kuuri ja tõusen väiksele soolamäele. Siin on ka mu kangasteljed, vist neli meetrit kõrged, mahe kampsun õuepäälsele kaevule on peaaegu valmis. Ei, soolaaur võimendab heli veelgi. Alla. King nagu leebe mädanev loode jääb kinni maapinnaprakku. Murran jala ettevaatlikult varrelt ja lippan. Las juurdub. All orus sai valmis tormipark. Piletivanad tundsid kord mu ema ja ei hakka mulle päeva-joont tõmbama. "Magagu niigi." Sääl nad konvoeerivad oma sõnnikukleidis... aga klaasuks on lahti. Ah – peita pää tõelisse tuulde! Avarus! Yks lendav mõttepäev! Haaran ukse alt konna ja viskan sinna. Poole tunni pärast pörkab vastu piita näritud kollane luukere ja laguneb samas. Ah nii. Käis sysinikus. Parem minna kiile vaatama, ega roostest roose tule. Heidan veepiirile, kõrkjad toovad uut myha. Vesineitsid on valmis turviseid hylgama. Avan kleidi ja mu rinnanibudelt tõuseb lendu kaks heledat lepatriinut. Neidpidi kaob ulm.

ANTO JUSKE, LENNART MÄND.

Lääne-Eesti saarestiku vallutamine 1917. aastal. Installatsioon, 1997.

Anto Juske ajalooline uurimus on esitatud dokumentaalse kunstreosena. Siin pole mingeid "kunstikavatsuslikke" väljamõeldisi, vaid kogu informatsioon baseerub allikmaterjalidel. Näeme Eesti ajalugu visualiseeritud kujul, võttes abiks 1917. aasta filmikaadrid, maakaardi, faktoloogia. Autorid püüavad säilitada erapooletut positsiooni, kuldset

MEHIS HEINSAAR

HÄRRA PAULI KROONIKAD

Veidi enne maailma loomist

Alguses ei olnud põrandat ega lage. Polnudki seega midagi, kuni miski end liigutas.

See miski mõtles, et tore, kui oleks üks tuba, kus vahel hea viisikest ümiseda.

Sirutas siis end, nagu jaksas, ja ennäe – ilmuski väike pragu – nõnda tekkisid põrand ja lagi. Surus siis veel natuke, kuni ilmusid ka neli seina.

Siis proovis miski pisut vilistada, aga midagi ei tulnud välja – polnud, kust tulla.

Siis see miski näpistas end tsipa ja seisis veidi skeptilise Paulina keset tuba. "Nii-nii," ütles skeptiline Paul ning ümises kolme iroonilist viisikest.

Neist kolmest viisikesest tekkisidki kärbsesitane peegel, riidekapp ja lahtikäiv tugitool.

"Tere, mina olengi Paul," ütles Paul peegelpildile ning kergitas kaabut. Seejärel võttis ta riidekapist kevadmantli ja portfelli ning väljus hajameelselt ei-tea-kuhu.

Ei jõua kokkuleppele

Seni oli Paul vaid kavala näoga ringi käinud ning päris vait olnud. Aga oma kuuenda sünnipäeva hommikul, kui terve suguvõsa ärgitas väikemeest mitmesegase (kurttummadele mõeldud) miimika abil küünlaid puhuma, otsustas Paul kaardid avada – vihaselt ronis ta tooli otsa ja kuulutas: "Tegelikult olen mina see mees, kes näeb esimesena ulguvat kivi, leiutab täiskuu-prillid ning ingli-luust piibu.

Saan esimesena matkima hullu vainukägu ja puhuma raekoda kui hiidtorupilli (tegelikult on kõik raekojad hiidtorupillid), peatselt neelan alla ka keravälgu..."

Selleks ajaks oli suguvõsa juba paanikasse sattunud, kes endale kohvi kaela ajanud, kes tooli pealt maha kukkunud, jõllitades hirmunult Pauli.

"...Edaspidi sulan ma igal märtsikuul lume alt välja Mississipi valgel aurikul, oboemängijad pardal, ja triivin läbi kõik Otepää kuplid.

Just mina olengi mees, kes parema kopsuga hingates saab nägema korraga kolme päikest ja vasemaga viit vanaisa.

Oktoobriudus hakkab hämmastava osavusega määrama ilmakaari ning parem silm tegutseb peale mu surma edasi kellakäona.

Niisiis olen ma parim mees kirjutamaks liblikapüüdjaile katekismust."

Peale säärast sünnipäevakõnet jagunes suguvõsa momentaanselt kaheks – ühed, kes Pauli lausidoodiks pidama hakkasid, – ja teised (nende hulgas ka koer Viktor), kes Pauli nüüdsest geeniusena võtsid.

Sünnipäevalaps aga, nähes kaine ja adekvaatse vastukaja puudumist, eelistas seitsaati lõplikult vait jääda.

Imede öö

Kui Paul umbes nelja või viie aastane oli, maandus tema liivakasti servale pisike UFO. Seal ronis välja mingi roheline mehike, kes sibas paar tiiru ümber Pauli ning piiksus siis talle kõrva: "Kui sa saad kolmkümmend seitse aastat ja sada viisteist päeva vanaks, pead sa minema tolsamal õhtul Kastani tänavale aadressil kolmkümmend kaks, korter viis. Seal ootab sind imede öö," sibas siis UFOsse tagasi ning tõmbas uttu.

Sellest ajast alates muutus Paul vägagi salapäraseks poisiks. Tal oli nüüd oma suur saladus, mida ta mitte kellelegi ei reetnud. Teadmine lähenevast imede ööst manas Pauli näole alatise maagilise naeratuse, mistõttu temast sai nagu muuseas tüdrukute lemmik. Selle maagilise naeratuse tõttu peeti Pauli tihti ka meheks, kes valdab tõde. Suures imeootamise tuhinas lõpetas ta keskkooli ainult viitega ja asus seejärel

Als seine Frau
als Lieb. für
Lilly von G.

BORIS MIHAILOV, SERGEI BRATKOV, SERGEI SOLONSKI.
Fotolavastused seeriast "Kui ma oleksin sakslane..."

Kogu nõukogude aja jooksul andis vene filmitööstusele leiba antagonism, mille oli pärandanud II maailmasõda – venelased *versus* sakslased. Ukraina päritolu Boris Mihhailov heidab mõlema üle nalja. Igal rahvusel on teatavasti kalduvus oma kultuuri ja saavutusi idealiseerida. Siinses idealiseerimise perioodias, nn kujutluspiltide dokumentatsioonis, põrkuvad saksa arhetüübid veneliku rägusega. Puudutatakse vähesugavaid psüühilisi komplekse.

TÜsse ruttu majandust õppima (seostades imede ööd loomulikult suure hulga rahaga, valis Paul ala, mille abil oma tulevast rikkust võiks võimalikult ratsionaalselt ära kasutada).

Ja viimaks saabus päev, mil Paul oli täpselt kolmkümmend seitse aastat ja sada viisteist päeva vana. Sel päeval pani ta värinaga selga oma parima ülikonna, lõhnastas end kölni veega "Chanel" ning sõitis juba pärastlõunase rongiga Tartusse. Ja täpselt kell pool kaheksa õhtul tiristaski ta Kastani tänava majas number kolmkümmend kaks korter viie uksekella.

Vastuseks uksele ilmunud mehe küsimusele "mis te soovite?" ulatas Paul tolele liitriise šoti viski ja tordikarbi. "Täna öösel hakkab siin majas sündima suuri asju ning selleks on vaja veidi ette valmistuda," lausus ta pidulikul häälel. Iseäralik naeratus Pauli suul ja liitrine viski otsustasid asja. "Tulge sisse," ütles peremees juba hoopis reipamal toonil, "me vaatame siin Enega parasjagu üht filmi." Ene osutus priskeks, kena väljanägemisega naisterahvaks. "Väga meeldiv tutvuda, minu nimi on Ene Soonap," lausus ta ja ulatas Paulile käe, "minu mehe Andres Soonapiga te vist juba tutvusite?" – "Oo – jaa, teil on väga tore mees – minu nimi on muide Paul."

Film, mida nad parasjagu vaatasid, osutus läägeks seebikaks. Milleks küll sääraسته primitivistidele mingit imede ööd veel vaja on, mõtles Paul, aga viisakuse mõttes vaatas temagi seebika lõpuni. Seejärel siirdusid nad kööki ja katsid õhtulaua. Paul avas pidulikult viski ja tordikarbi ning rääkis sinna juurde ka lõpuks oma kummalise loo roheline mehikese ettekuulutusest. Alguses vaatas perekond Soonap teda vägagi imelike nägudega, ent mida enam nad viski mõju alla jäid, seda rohkem neile see jutt meeldima hakkas. "Nii et siis täna öösel," õhkas Andres Soonap ja laksutas keelt. Just siis tirises uksekell... Kõik kolm kargasid püsti ning tormasid esikusse – mine tea, ehk saabuski juba imetegija ise. Ent uksele seisis keegi ilmetu ja häbelik mehike: "Sain teiselt planeedilt sõnumi, et teil võib siin täna öösel mingi ime juhtuda," lausus ta häbelikult naeratades. Mehel oli käes konjak ja lillekimp. Perekond Soonapile ning Paulile see tüüp küll ei meeldinud, aga sisse tuli ta ometi lasta, muidu latrab veel poolele linnale välja, mis siin täna öösel toimuma hakkab.

Et ime saabumist veidike kiirendada, hakati viskit edasi trimpama.

Peagi jäädi üsna purju ja räägiti juba konkreetsematest plaanidest. Ene näiteks soovis endale suvilat mere äärde ning säärast salvi, mis kortsud igaveseks eemaldaks. Andres jällegi vesilennukit ja kuldkalakest, mis kõik soovid täidaks. Häbelik mehike aga muudkui itsitas salapäraselt ega kõssanud midagi.

Kui juba konjakki otsakorral oli, langeti üksteisele kaenlasse ja lauldi vanu eestiaegseid laule.

Hilisõhtul saabusid veel mõningad tegelased, kes samuti väitsid, et olid saanud sõnumi teiselt planeedilt. Ühtlasi tõid nad kaasa alkohoolseid jooke ning peagi kiskus asi juba päris apokalüptiliseks. Kesköö paiku tõi näiteks Andres Soonap tuppa musta kassi, väites, et see olevat imeelukas ja üleni kulda täis. Õhinal lõigati vaesel loomal kõht lõhki, kust leidi muidugi vaid soolikaid. Siis mindi ja uuriti üheskoos terve majaümbrus läbi – et kas tõesti pole siis kuskil imeraasugi?! Veidi hiljem ajas Paul Ene Soonapile mingit imelikku pläma, nagu oleks tema messias sugulane ja et väiksemaid imesid suutvat ta korda saata küll, paitades samal ajal abielunaise säärt...

Hommikul ärkas Paul koleda peavaluga. Ta imestas väga, et mingit imet ei olegi juhtunud. Tema kõrval lamas alasti abielunaine Soonap. Kiiresti pani Paul riided selga ja astus eestuppa. Seal aga lallas omakorda abielumees Soonap ning veel mõningad tegelased, kummutades viimast viskipudelit tühjaks. Pauli nähes aga kukkusid nad kohe karjunma, et näe, messias tuli, "vii meid otsekohe paradiisi, messias!" – säärane vaatepilt oli lihtsalt jube.

Paul ruttas sealt korterist kähku rongi peale, olles samal ajal maruvihane rohelise mehikese peale. Alles nüüd torkas talle pähe, et ka UFO-meeste seas võib olla lihtsalt petiseid ja valevorste, kes uitavad mööda galaktikat ringi ning ajavad lihtsameelseile planeedi-elanikele kärbseid pähe.

JAAANUS VALT.

Lühike vene-eesi sõjavestmik. Installatsioon, 1997.

Suhreliselt tagasihoidlik väike raamatuke sisaldab endas ometi kolossaalset informatsiooni. Sõjavestmik,

mis läks trüki 8. juunil 1940. aastal Moskvas ja millel olid paralleelväljaanded läti, leedu ja soome keeles, annab tummistust vene militaarsetest kavatsustest siinses regioonis. Raamatust tohtis avalikult rääkida alles pärast aukehtluse lõppu.

Ю. НАМЕРЕНИЯ КОМАНДОВАНИЯ

1. В 10 часов утра выдвинуться в направлении...

2. В 11 часов утра выдвинуться в направлении...

3. В 12 часов утра выдвинуться в направлении...

4. В 13 часов утра выдвинуться в направлении...

5. В 14 часов утра выдвинуться в направлении...

6. В 15 часов утра выдвинуться в направлении...

7. В 16 часов утра выдвинуться в направлении...

8. В 17 часов утра выдвинуться в направлении...

9. В 18 часов утра выдвинуться в направлении...

Taevane hääl

Paul istub raekoja trepil ja vannub omaette: "Küll on jama. Oleks nüüd üks hambaork, saaks selle vastiku lihatüki kätte," ja tema peas sünnib huvitav mõte: "Kui jumal oleks olemas, annaks ta ühe hambaorgi mulle kindlasti, see ju nii väike asi!"

Otsekohe kuuleb ta pilvede kohal lähenevat sammumüdinat ja siirast imestushüüdu: "Oh sa poiss, ja nii vähesega lepiksidki?"

Paul vaatab ehmunult üles ega näe seal kedagi. "Lepiksin jah," sõnab ta veidi hirmunult.

"Aga kalamarja sa ei taha?" küsib seepeale taevane hääl, "või näiteks suitsuskumbriat, mul on siin kilekotis ühte-koma-teist," ja ülevalt on kosta krabinat.

"Ei, ma sooviks ainult hambaorki," jääb Paul enesele kindlaks, "see raip ju lausa valutab mul suus."

"Oota, ma vaatan korra taskutest ka," rahustab hääl, ja mõnda aega on ülevalt vaid imelikku nahistamist kosta (õigemini küll müristamist). "Kuule, ma leidsin siit hoopis ühe punnivinna, äkki tahad seda?"

"Mida kuradit ma veel sellega peale hakkan," saab Paul nüüd juba kurjaks, "mul on hambaorki vaja!"

"Hästi-hästi, ära siis kohe pahandama hakka. Mul on siin üks paljaksnäritud tursaluu ka veel, ehk ajab see asja ära?" ei jäta taevane hääl lootust.

Paul mõtleb tükk aega ja lööb viimaks käega: "Anna siis seegi!" – ning kohe kattub taevast mustade pilvedega ja linna läbib metsik tuuleil, samas kärgatab kohutav pikne ja raekoja ette langebki tema tursaluu. "No ole sa meheks," hõiskab Paul rõõmsalt taeva poole ja alustab hamba urgitsemisega.

Pilvede kohalt on kosta eemalduvat sammukaja.

Vägev maja sügavas orus

Paul sai onult kirja, kus seisis, et lelle hiiglaslik maja, mis asub Haanjamaal ühes sügavas orus, on nüüdsest Pauli nimele kirjutatud. Selle eest peab ta ainult maja korras hoidma ja onule süngitel õhtutel

lõbusaid jutte pajatama.

Säärane uudis tegi Pauli väga rõõmsaks. Juba järgmisel päeval läks ta kohvikutesse noori neiukesi lantima, et need temaga vägevasse majja kaasa tuleks – seal korraldavat ta kohe suure peo. Paul näitas neiukestele ka joonistust majast, mis oli tehtud ühe kunstniku poolt tema kirjelduste järgi ja seetõttu omandanud juba lossi mõõtmed. Kolm-neli kena naisterahvast nõustuski Pauliga ühes tulema.

Kui nad viimaks Haanjamaale jõudsid, selgus külarahva jutust, et kirjeldatud orus valitsevat aasta läbi kole paks udu. Aga mingi vägev maja olevat kuulu järgi seal oru põhjas küll. Paul lohutas neiukesi, et ärgu nad kartku – org pole ju kuigi suur. Mööda nõlvakut alla laskudes läks aga udu järjest tihedamaks, nii et peagi ei näinud oma jalgugi enam.

Varsti kadusid neiukesed ja Paul aga üksteisel hoopiski silmist, küll hõikusid nad üksteist, ent kokku enam ei saanud.

Olles mõnda aega pimesi mööda udu ekselnud, pörkas Paul viimaks kokku oma onuga. Selgus, et ka tema oli peale kirja ärasaatmist tagasiteel eksinud. "See on siin tavaline asi," seletas onu, "võid ekselda kuude kaupa siin ringi ja kui viimaks majani jõuad, võiks öelda, et sul on ikkagi vedanud." – "Nii et maja siis ikkagi on kuskil?" pinnis Paul edasi. "Loomulikult et on. Maja on mul tõesti vägev, kuigi ma seda ise nii tottrasse kohta poleks ehitanud. Kasuisa kinkis ta mulle ja talle kinkis selle jälle keegi teine. Isiklikult arvan ma, et kohavaliku põhjuseks võisid olla siin kasvavad hiidseened," ja tõestamaks oma väidet, kobas onu mõnda aega enese ümber ning tiris siis midagi maa seest välja. Kui Paul seda kompas, tundis ta käte vahel umbes meetri kõrgust hiidseent. "Aga võib-olla oli ka nii," jätkas onu oma tobedat arutelu, "et maja ise hakkas pärast valmisaamist paksu udu välja ajama, oli lihtsalt nii saladusi täis oleva inimese poolt ehitatud..." Sel hetkel sai Paulil onu jutuvadast villand ning ta otsustas parem üksinda maja edasi otsida.

Ei teagi, mitu kuud või nädalat Paul ekselnud oli, enne kui ta end ühest hubasest antiikmööbliga toast leidis. Selja taha vaadates taipas ta, et oli astunud läbi avatud ukse otse onukese majja. Huvitav oli see, et otse läve tagant algas paks udu, sees oli aga täiesti kuiv ja mõnus.

Paul kõndis läbi mitmete uhkete saalide ning aina imestas – maja

võis tõesti väikese mõisahäärberiga võrrelda, oli siin ju haruldast 18. sajandi prantsuse punast mööblit ning vanu idamaiseid vaase, igas toas lõomas hiiglasuurtes kaminates tuli ning vedeles priskeid kollaseid kõutse, kes, nagu Paulile tundus, kõik tema üle muigasid.

Maja teisel korrusel avas ta viimaks ka kõige tagumise toa ukse, see oli täis paksu tubakasuitsu ning laua taga mängisid kaks veidrat tegelast kaarte. Üks neist oli õige eakas, krimpsus näoga vanaaätt ja teine kõige ehedam skelett.

Pauli nähes hõikas vanaaätt rõõmsalt: "Ahhaa, viimaks ikka jõudsid, va Pauli-juntsu. Loomulikult sa aimed juba, et mina olengi see kuri-kuulus onu kasuisa, kes omal ajal sai selle maja kingituseks oma äialt Päivukeselt," ning vanamees viipas üle laua istuvale skeletile. Too lõgistas edevalt oma luudega ja viipas omakorda laual ringisebivale tuhahunnikule: "Mina jälle sain selle oma lellelt Ambrosiuselt paran-duseks, kes arvatavasti teab ka seda, kuis see udu siia orgu tekkis. Mina tean ainult niipalju, et päriselt siin udus maha ei kärva keegi, liha laguneb küll luudelt, aga lustlik meel säilib igavesti. Näe, ka onu kasuisa suri juba paar nädalat tagasi ära, aga läheb teine üha rohkem krutskeid täis," ja kõik kolm hakkasid selle jutu peale üht (tuhahunnik Ambrosius küll rohkem niisama sahistades) vanaaegset lorilaulu laul-ma.

Paulil hakkas aga kõike seda jama nähes süda sootuks iiveldama ning ta otsustas korra majja panna. "Nii," käratas ta üle laulukoori, "mina tean ainult seda, et onu parandas nüüdsest maja minule ning selle kohta on ka tema kiri olemas. Aga igasugu mutantidel paluks ma siit koheselt uttu tõmmata."

"Ohhoo," pilgutas nüüd skelett Päivuke selle peale oma olematuid silmi. "Paistab, et Pauli-juntsul polegi täna erilist naljatuju, eks sa näita siis meile ka seda onukese testamenti." Ent kui Paul kirja põuest välja võttis, lipsas seegi hirnudes tema näppude vahelt minema ja kõik tähed paberilt pudenesid mööda tuba laiali. "Sai tillika, sai tillika," karjus seepeale kogu seltskond kohmetunud Pauli suunas ning lell Ambrosius raputas end itsitades Paulile pähe.

Juuksejuurteni endast välja viidud Paul aga ähvardas, et läheb ja kutsub nüüd otsemat teed linnast konstaabli ja siis alles selgub, kes on siin peremees ja kes mitte. Lustakas seltskond saatis seepeale

õigusenõudja pidulikult käratsedes ukseni ja virutas selle siis Pauli järel hirnudes kinni.

Ta seisis nüüd jälle keset tobedat udu. Püüdes astuda ettevaatlikult ja ainult otsejoones, arvestas Paul välja, et kümne minutiga peaks siit orust umbes välja saama, see oli ju väike koht. Aga juba mõne sammu järel kaotas ta igasuguse orienteerumisvõime ning hakkas mõttetuid jänesehaake tegema. Pealegi oli ekslemaid siia orgu vahepeal kõvasti juurde kogunenud, sest kumu vägevast majas oli paisunud üsna suureks.

Nõnda siis komistas Paul pea igal sammul kas mõne habetunud konstaabli otsa, kes oli saadetud siia kadunud inimesi otsima, ent eksis nüüd isegi ära, või sattus kokku oma endiste neiukestega, kes püüdsid Pauli suurest vihast sealsamas ära süüa, ehk põrkas kokku mõne soome või läti turistiga, kes oma imelikus keeles talle midagi pidevalt ja ärevalt seletada püüdis.

Ühekorra sattus Paul ka oma onu otsa, kes vaidles parasjagu tuntud inglise mükoloogi James Wilsoniga selle üle, kas siinsed hiidseened kuuluvad riisikate või puravike nimetuse alla. Nemad olid vist ka ainsad inimesed, kes end kesk paksu udu koduselt tundsid ja oma äraeksimisest numbrit ei teinud.

Ent kuna siinkirjutajana on mul järjest raskem jälgida udus toimuvaid sündmusi (pealegi kadus ka Paul kuhugi ära), keeldun ma seda lugu jätkamast ja lähen hoopis kesklinna jäätist sööma.

Kuhu kolonel jäi?

Asi algas nii, et Paul sai mingis mõttetus (ent seda vägevamas) sõjas haavata ning võeti vangi. Vaenlaste tribunali otsus oli karm – surma mõista (kuigi teisi otsuseid seal tegelikult ei tuntudki). Midagi polnud parata, tuli saatusele silma vaadata.

Mahalaskmispäeval juhatati Paul mingi müüri äärde seisma ja kolonel käskis kahel jefreitoril relvad laadida. Et ümberringi lõhkesid mürsud, tuli kähku teha. Enne laskmiskäsku hakkas aga kolonel väga veidralt ühe koha peal hüplema ja nägusid tegema: "Oodake veidi selle laskmisega, ma käin korra ära," ütles ta ning jooksis müüri taha.

Sealt oli algul kosta mingit sorinat, seejärel aga hirmsat kärgatust – siis jäi äkki kõik vaikseks. Kaks jefreitorit vahetasid omavahel küsivalt pilke ja sihtisid Pauli edasi, neile oli antud käsk sihtida ning käsu vastu ei või.

Paul, kes surma oodates muudkui seina ääres seisis, vaatles kahte üha enam väsivat sihtijat ning tal hakkas neist lõpuks kahju. Oli ju näha, et püssid on rasked. "Kuulge, mehed," ütles ta seitsmendal päeval pärast koloneli müüri taha minemist, "senikaua kuni see teie ülemus seal teisel pool oma asju ajab, võiksime ju üksteist kordamööda sihtida, oleks teil koormat vähem ja mul ka nagu rohkem vaheldust." Jefreitorid vahetasid selle jutu peale küsivalt pilke ning pärast kümnepäevast mõtlemist olidki nõus.

Nõnda hakkasid kolm meest üksteist iga minuti tagant välja vahetama, olles kord mahalaskja, siis jälle surmamõistetute osas.

Vahetusid ka aastaajad. Sõda sai läbi ja kasvas peale uus põlvkond. Aegamisi läksid meestel habemedki halliks. Aga et nad üksteist valvatsalt silmas pidasid ning iga hetk koloneli müüri tagant ootasid, polnud neil ümbritsevat aega märgata.

Kummalisi räbalates vanamehi hakati viimaks uudistamas käima. Huvilisi saabus isegi välismaadest ja nii said neist lõpuks kuulsad turismi- ning teadusobjektid. Mõned antropoloogid arvasid, et tegemist on kohalike šamaanidega, kes säärase rütmika liikumise abil peletavad ümbruskonnast kõik haigused eemale. Tavandiuurijad jällegi väitsid, et tegu on hoopis mingi erilise rahvatantsuga, mida võivad tantsida vaid väljavalitud ja mis kestab sünnist surmani (sest tõepoolest olid Paul ja jefreitorid oma püssivahetusstseeni nõnda rütmiliseks lihvinud, et osa publikust salamahti alati kaasa ümises ning jalaga takti löi). Kõige pöörasem oli aga ühe ususekti avastus, nad nimelt väitsid, et tegemist on Püha Kolmainu endaga...

Aga vanamehed muudkui mõtlesid, et kuhu see kolonel nii kauaks jääb.

Trammisõit

Ühel hommikul tekkis Pauli ajus kerge mälulünk. Ta nimelt unustas ära, missugune näeb välja tramm. Aga et tema kontor asus Kopli linnaosas, sai ta tööle sõita ainult trammiga nr 1.

Niisiis seisis Paul nüüd keset linna ja vaatas hoolega ringi. Viimaks jäi ta pilk püsima kirikule: "Jah, see võib olla küll kirik, aga samahästi võib see olla ka tramm nr 1, mis kihutab parajasti Kopli suunas," arutles Paul ning jooksis kiiresti pühakotta (kus käis parasjagu missa) ja õhkas: "Huuu, ikka jõudsin, äärepealt oleksin maha jäänd." Aga üks põlvitav vanahärra kõõritas teda vaenulikult ja sisistas: "Kuradi nolk, võta müts maha."

"Mis ajast trammis nr 1 säärane seadus on?" küsis Paul siiralt vastu. Ja nüüd ei mõelnud põlvitav vanamees enam pikalt: "Säh!" röögatas ta ning hüppas peaga Paulile kõhtu. "See on sulle pühakoja mõnitamise eest."

"Niisiis oli see kõigest kirik ja ma olen ikkagi tööle hiljaks jäänud," arutles kõhtu kinni hoidev Paul ning komberdas tänavale. Seal jäi ta uuesti linna erinevaid objekte silmitsema.

Viimaks kõitsid Pauli ühe viiekordse elumaja teise korruse aknad. "Mul on säärane tunne, et seal see tramm end minu eest varjabki," arutles ta õhinal ning koputas peagi korteri nr 357 uksele. Ukse avas trussikutes meesterahvas ja vaatas küsivalt Pauli otsa – see aga astus kiiruga tuppa ning, vaadanud läbi kõik toad, sõnas silma pilgutades: "Kena tramm, mis? Teie ju sõidate ka praegu Kopli suunas, eks ole?"

Trussikutes mehel langes suits hammaste vahelt põrandale: "Anne," hõikas ta ärevalt kusagile tahapoole, "tunned sa seda tüüpi või?" Mõõda koridori tuligi üks kombineega naisterahvas: "Issake, kes see veel on?" küsis ta Pauli nähes ning tundmatu mees seletas viisakalt: "Teate, ma sain just äsja teada, et see korter on tegelikult tramm nr 1, mis kihutab parasjagu Kopli suunas, kus teil siin piletit komposteerida saab?"

Samal ajal istus korteri nr 357 akende all koer Viktor, kes jälgis uniselt, kuidas teise korruse aknast üht kollase mantliga meest parasjagu alla visatakse – tema jaoks polnud selles midagi iseäralikku. "Olen toda tüüpi vist kusagil näinud," mõtles ta ainult.

Allavisatu oli teadagi Paul, kes aga polnud sugugi hull, nagu arvas trussikutes mees. Ta oli unustanud lihtsalt ära, milline näeb välja tramm nr 1 ja kus see end tema eest varjab.

Kurvalt kõndis Paul mööda linna ringi ega sõandanud üldse enam pilku tõsta, sest kõik asjad, mida mees nüüd nägi, meenutasid talle trammi, mis kihutab Kopli suunas. Juba tahtiski ta ühe vanamutikese turjale hüpata, arvates, et see ongi tramm nr 1, aga sai veel viimasel hetkel pidama. Niimoodi võib ju hulluks minna, arutles Paul ning tal oli jumalast õigus.

Sedaviisi astus Paul viimaks ühele liikuvale asjandusele, mis meenutas talle kangesti ühte teist asja, aga millist just, sellele ei viitsinud Paul enam mõelda. "Arvatavasti pole mingeid tramme ülepea eksisteerinudki," tegi ta lõpliku otsuse.

"Kodanik, teie trammipilet palun," sisistati äkki talle kõrva. Paul tõstis võpatades pea, talle tuli meelde, et oli kuukaardi koju unustanud.

Kolmnurkne saatus

Hljuti lahendas geniaalne biograaf Guu lihtsa geomeetrilise valemi abil Pauli pealtnäha keerulise eluloo.

Guu: "Olen teinud kindlaks, et Pauli kaitseingel Riüüp istus ühes Valga äärelinna aias ja ootas seal Pauli, õnnepudel põues. Ent kaitsealust ei tulnud. Teatavasti laaberdas Paul sellal Tartu ja Pärnu vahet ringi, kulutades oma vaimu ning vara kõrtside ja kahtlaste sõprade peale. Kuigi võib siiski kinnitada, et ta korduvalt tegi juttu Valka-sõidust, isegi üritas seda ellu viia, aga asi jäi alati Tõrva või Rõngu kõrtsi taha pidama, kus Paul jällegi oma kurba saatust kõigile kurtis. Ta oli väga tahtjõuetu inimene.

Olen kindlaks teinud, et kaitseingel Riüüp ootas Pauli seal aias oma kolmkümmend aastat, taludes stoiliselt valgalaste pilkeid ja politsei korduvaid süüdistusi hulkurluses. Lõpuks aga hakkas temagi tiibadelt pudenema sulgi, hambad langesid välja, kuni kõngeski vaeseke ära.

On veel teada, et hiljem tegid Valga kaabakate lapsed endile kaitseingli skeletist luuvurre, mis helisesid nagu orelid tuule käes

(ühele neist pätilastest sain siiski peksa anda ja tema tehtud luuvurr on nüüd Pauli koduloomuuseumis)."

Nördimusest ülekohtuse saatuse vastu suri ka Paul üsna pea ära.

Kuhu aga kaitseingel Riüüpi õnnepudel sai, sellest biograaf Guu vaikib.

ENE MIHKELSON

* * *

Tõstsin kivi mille all elas vähk
Katkesin Katkestasin enese ära
Vahel valutab seepärast süda
Seepärast Toopärast
Pidevus neelab üht nuga

Oluseis

Unistus elada paadi all ei ole enam mõeldav
sest paate ei ole Hoolekanne edeneb Prügikasti-
des sorivad mehed ja naised kaovad nende
kastide sisse korraliku kodaniku silma alt
ära Eesmärk on saada rikkaks loen aja-
lehest Varsti on igal eestlasel hobune
Kirjanikud klõbistavad eesti rahvale aatelist
sõnumit puhtalt entusiasmist
Pool sajandit ajukruvide keeramise aega kohustab
näitama et vaim on vaba

Luulet aasta lõpul ilmuvast kogust "Pidevus neelab üht nuga".

kui talle ei maksta
Igal aastal korraldatakse konkurss
Pegasuse tallimehe kohale

* * *

Küll varastavad tõprad Surematuse
vehivad sisse Mõõdavad silpe ja samme
Ropendavad Mäletsevad Kuulutavad
tühjaks
Maailm on tagurpidi ämber Sõelaks
lastud põhjaga Tilgub verd ja vett
Kardan siin ennastki

* * *

Tartu on Tarbatu Kurb ja vaevatu
ennast taga nuttev linn
Mitu sajandit on kuulda
luuleks saanud linna
kaebehäält

Kui kord mõirgeks kasvab ja plahvatab
Väriseb viru ja aru
Laulu magu on mõnus

* * *

Aeg on kajada ja mitte kuulda
Sedasi võib jääda kurdiks
Nülid häält ja kastad kõrvu
Vaikus poegib nähtamatuks
elevandiks

* * *

Ei ole enam huvi sinu vastu seebra
ja sinagi mind tüüdand oled konn
Ma olen iseennast sööva humanismi
etalon
Mis noorelt õpitud on läinud meelest
Võõras keeles mäletan

* * *

Saksad sõitsid saaniga ja mina ka
kuigi polnud saks Talumees nõkutas
reega Öeldi et mats alati on tubli
mees Ronib lihtsalt tões ja väes
iseendalegi selga

* * *

Tihane on tihane ja liiv nii hell
Pilvealuses taevas lendab üks lib-
likas otse musta seina sisse

* * *

Hommik valendab aknas Ööd ei
olegi Aknalaua! möödunud talve
kukk kisendab täiest kõrist
Käsukonnas jälle põlengud

* * *

Küll ma näitan kuidas Luukas
uut ja vana teeb Vesipruuli poisid
õllest on segased Märjukes märgub
Keel kihutab ratsa

BORIS BURACINSCHI

MÄLESTUSI LINNAST

Rumeeniakeelsest käsikirjast tõlkinud Jana Porila

Ma mäletan veel Kišinjovi vanu linnajagusid, ehkki sündisin suhteliselt vähe aega tagasi. Mäletan Valea Dicescu eeslinna, kus asus vaarema Katea maja. Mäletan "all-linna", mis ehitati 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul, omalaadi näotu Mischung mustmiljonist euroopalikust ja orientaalset stiilist. Seda linna pole enam olemas. Ta lammutati. Alles on jäänud mõned tänavad ja neli-viis kirikut. Säilinud on veel niinimetatud "uus linn", ehk nagu ma teda veel nimetan, vene linn, mis ehitati 19. sajandi lõpul. Ent ka see on hõredaks jäänud.

Mäletan, kuidas seitsmekümnendate aastate lõpul hakkasid võimud ümber ehitama panka, mis asub pseudogooti akendega linnavalitsuse kõrval. Käisid jutud, et ehituse algataja oli Moldaavia parteijuht Ivan Bodiul. Räägiti veel, et ta tahab avada seal orelisaali oma pianistist tütre jaoks. Kuulujutud osutusid tõeks.

Panga sissekäigu kohal seisis kaupmeeste ja kelmide jumala Mercuriuse kuju. Vasakus käes hoidis ta suurt kukrut. Kiivrit ja sandaale ehtisid tiivad. Arhitektid, kellele ümberehitus usaldati, osutusid koolitatud inimesteks. Nad said aru, et kontserdisaaliga pole Mercuriusel midagi pistmist. Talt võeti ära kukkur kullaga, kiiver, heeroldikepp ja isegi sandaalid.

Mercurius muutus "lihtsalt kujuks". Skulptuurilt võeti ära nimi ja tähendus.

Linn jagas Mercuriuse saatust. Temaltki võeti ära tähendus, vana tähendus. Ja vana tähenduse asemele uut ei tulnud.

Tean, et ajad muutuvad, et muutuvad inimesed ja kohad, kus nad elavad.

Muutuste hukkamõistmist nimetatakse konservatismiks.

Olen konservatiiv. Mina tohin.

Kõnnin mööda tänavat, mida vene ajal kutsuti Kuznetšnjaks. Rumeenia keeles Fierarilor. Ema mäletab viimast seppa, mustlast. Tänav on pikk. Ühes otsas asub ülikool, teises vangla.

Enamik poisse meie tänavalt lõpetas vanglas, mina valisin ülikooli.

Aga see tuleb hiljem. Praegu kõnnin ma mööda Kuznetšnjaja tänavat ja kannan kasti. Kastis on väike kollane viiul. Vihkamine tema vastu kahaneb, kui tunnid lõpevad.

Olen kümneaastane, aga näen välja väga väike.

Kuznetšnjaja ja Armeanà (Armeanà ja mitte Armenească, Armenească on Bukarestis) tänavaristmikul, õlleka kõrval, mis meenutab rohkem sara, peatab mind õllemüüja, punapäine juut. Ta jälgib mind juba kaua aega.

"Poiss, mis su nimi on?" küsib ta ja naeratab mulle vastikult.

"Borea."

Mul on sinised silmad ja inimesed usuvad mind.

"Borea," kordab juut. "Mängid viiulit, Borea?"

"Jah."

"Tubli. See on hea. Ja kes su isa on, Borea?"

Saan aru, et ta küsib rahvust.

"Moldaavlane."

"Ja ema?" Ta naeratab üha.

"Moldaavlane."

Juut noogutab heakskiitvalt ja laseb mul minna.

"Õpi koolitarkust, Borea."

Kahju, et mul ei õnnestunud punapäise juudi juures õlut juua. Enne kui suureks sain, pandi õllekas kinni. Puutrepp sissekäigu juures on lagunened. Punapäine juut on kadunud.

Kišinjovi peremeesteks olid järjepanu Vene tsaaride ja Rumeenia kuningate ametnikud, siis nõukogude funktsionäärid. Nad kirjutasid dekreete, tõid Belgiast esimese trammi, rajasid seitse parki, tõid sisse gaasilaternad ja telefoni. Trammirööpad võeti üles, toodi esimene trollibuss (mäletan selle valmistajatehase nimetust – Uritski), püstitati paar ausammast, ehitati ja seejärel lammutati katedraali kellatorn. Isa jutustas, et selleks tuli tankid appi võtta. Buldooserid olid liiga nõrgad.

Seejuures oli Kišinjov viimase kahe sajandi jooksul olnud juudi linn. Teise maailmasõja eelõhtul oli umbes 50 protsenti elanikest juudid. Rumeenlasi ja venelasi, rääkimata poolakatest ja sakslastest, oli oluliselt vähem.

Siin ei olnud isegi getot. Juudid elasid igal pool, ka talupoegade eeslinnades. Kasvatasid viinamarju, tegid ja müüsid veini. Mitte keegi ei usuks mind, kui ütlen, et omaaegses Kišinjovis oli isegi laadijaid-juute. 400 juudist laadijat. Nagu anekdoot.

Olukord ei muutunud koguni pärast 1941. aastat. Põgenikud armastasid oma linna ja tulid peaaegu kõik sinna tagasi. Tulid ka teised, iseäranis Poola juudid. Kišinjov oli Palestiinale lähemal. Tagasi ei saanud tulla ainult need, kes Transnistria laagrites hukkusid.

Kakskümmend aastat pärast sõja lõppu moodustasid juudid kenakese osa Kišinjovi elanikest. Õuel, kus minu vanavanemad elasid, olid seitsmest perekonnast neli juudid. Aga jidiš oli juba vanainimeste keel.

Ja muidugi need epikuurlikud pühad. Need söögitegemised, üüratud lauad. Poes pole mitte midagi. Laua peal on kõike. Ent road kujutasid endast siiski ainult raami. Peamine oli jutt, sõna. Kas teate, et Kissinger on üks meie seast? Kissinger? Ta on nii tark. Rita kirjutab, et ta ei ole tark. Kissinger ei ole tark? Kas teate, et Sahharov on juut? Sahharov ja juut? Sahharov ei ole juut. Sahharovi ema on juuditar. Sahharov ei ole juut. Izia, ütle, et Sahharov on juut. Izia: Sahharov on juut. Tädi Sara ei söö midagi. Tädi Sara, söö ometi. Olete kuulnud, et Eminescu tegelik nimi on Eminovici? Kes see on? Eminescu on kirjanik, aga tema tegelik nimi on Eminovici. Miša, kas Eminescu on juut? (Miša on minu vanaisa. Ta on lauas ainuke rumeenlane, ta on dotsent ja sugulased peavad temast lugu.) Miša: Eminescu ei ole juut. Miks ta siis Eminovici on? Mis see on? See on kala. Kuidas see

naisterahvas küll kõike jõuab. Griša, too limonaadi, lastel pole limonaadi jne. Emme, ma ei jõua enam. Söö veel natuke.

Juudid usuvad, et kõhn laps on haige laps. Mälestus tuberkuloosiajastust.

Seitsmekümnendatel aastatel hakkasid majaanustele ilmuma pitseri- ja paberirivad. Alguses lahkusid kõige targemad, pärast aga ka rumalad. Moscovici poeg, kelle kohta koguni Moscovici ise ütles, et "ta ei ole isegi mitte loll", läks samuti.

Nüüd on Kišinjovis juute jäänud ainult kalmistutele.

Muide, kalmistutest. Omal ajal jagunesid nad rahvuse järgi. Juudi surnuaeda valvati hoolikalt ning avati ainult suurte pühade ajal ja ainult sugulaste jaoks. Mina kuulusin usaldusaluste hulka. Veel enne minu sündi maeti sinna vaarisa Ghețel Cleaci.

Lapsepõlves mängisin tema jalutuskepi- ja Midagi muud temast alles ei olnud jäänud. Ei tea miks, aga juudid ei pööra suurt tähelepanu vanadele asjadele. Kõlbab ülevärvimiseks ja äraviskamiseks, ütles vanaema Nehama, Ghețeli tütar. Ning kõik visati ära või kingiti kojamees Ionile (või oli ta Vasile?).

Hiljaaegu leidsin dokumendi 1938. aastast, millega vaarisale ja tema lastele anti tagasi Rumeenia kodakondsus. Ent ka ilma selle dokumendita oli Ghețel rumeenlane. Vanaema jutustas, kuidas 1941. aastal, kusagil Rostovi lähedal, oli pere ostnud vankri kahe härjaga, et sakslastest kaugemale põgeneda. Kui kõik oli sõiduks valmis, ei saadud härgi kuidagi liikuma. Loomad ei saanud aru, mida tähendab "Di, boală"¹.

Nõukogude perioodi lõpul õpetas ülikoolis prantsuse keelt Luc Tournon, rahutu ja selgepilguline inimene.

Meist said sõbrad.

Kõige sagedamini kasutas ta lauset "Je déteste ce pays"². Ehkki silmas pidas ta linna.

Puhkusel vanemate juures Marseille's jutustas noor õppejõud neile

1 Rumeeniakeelne ergutushüüe loomadele.

2 Ma jällestan seda maad (pr k).

oma elust Kišinjovis ja näitas fotosid. "Mais il est vert,"¹ imestasid vanemad. Jah, nõustus poeg, il est vert.

Kišinjov on tõepoolest väga roheline linn.

Dostojevski järgi saavad linnad olla tahtlikud ja mittetahtlikud. Kišinjov sarnaneb pigem tahtmatu linnaga. Puude ja põõsaste taga ei peitu mitte midagi.

Luc Tournon ütles veel: "Les croquants, ils sont partout."²

Tegelikult toimusid ja toimuvad Kišinjovis samasugused protsessid nagu viimastel aastatel Bosnias. Ent kui seal õnnestus serbia talupoegadel hõivata horvaatide ja musulmanide linnad relva abil, siis Kišinjovis on need protsessid rahumeelsed, ilma verevalamiseta.

Erinevust serblaste ja rumeenlaste vahel näitab minu arvates kõige paremini Milorad Pavič oma romaanis "Kasaari sõnastik". Pavič kirjeldab peategelase perekonda järgmiselt: "...nad valetavad rumeenia keeles, vaikivad kreeka keeles, arvutavad juudi keeles, palvetavad vene keeles, räägivad kõige targemaid mõtteid türgi keeles ja ainult siis, kui tapavad, kasutavad oma emakeelt, serbia keelt."

Hoolimata erinevatest meetoditest on tulemused samad – linn transformeerub ruraalseks asulaks. Ehk, nagu veel võib öelda, toimub linna ruraliseerumine.

Kui neid ridu loeks ameeriklane, heidaks ta mulle ette, et ka USAs toimuvad samasugused muutused. Ja tooks näiteks Marshall McLuhani, kes ütles, et meie maailm muutub ülemaailmseks külaks. Ent McLuhan kõneles postindustriaalsest ajastust ja pidas silmas eeskätt elektroonilise võrgu arenemist. Kišinjovis on teine tubakas.

Siin on funktsionalistlike majade seinad kaetud lillornamendiga. Parkides karjatavad uuslinlased kitsi...

"Pea kinni," sõnab sisemine oponent mulle, "jätta kitsed rahule. Kitsed annavad piima ja villa. Sa ei saa eitada, et juutide lahkumine on pöördumatu protsess, et talupoegade pealetungki on loomulik. Lõppude lõpuks hakkab ümber saama kahekümnes sajand, rännakute, migratsioonide, ekskursioonide, komanderingute ja muude ruumis ümberpaiknemiste sajand. Arvatavasti pole vaja sulle meelde tuletada, et sinagi läksid linnast minema."

1 Ta on ju roheline (pr k).

2 Talumatsid on igal pool (pr k).

"Kišinjovis saab ainult sündida," püüan end kaitsta, "mitte enamat."

"Kas sa ei arva, et püüad lihtsalt ennast õigustada?"

"Mina olen iseasi."

"Igaüks on iseasi," ei jäta oponent mind rahule. "Igal inimesel on õigus liikuda horisontaalis. Tundub, et seda ütles Brodsky."

"Brodsky ei öelnud midagi sellist."

"Jäta Brodsky rahule."

"Mina pean Brodsky rahule jätma?"

"Parem ütle, kas sulle ei tundu, et Kišinjovi linnast kõneldes oled sa silmakirjalik?"

"Ma ju ainult meenutan lapseõlve."

"Mälestusel ja mälestusel on vahe," vihastab oponent. "Kes seisis putši ajal öösiti ümber valitsushoone? Kes andis sulle süüa, kui sa Nisporeni küla lähedal ilma rahata jäid?"

"Oh taevas küll."

"Jah, eilset linna enam ei ole. See on objektiivsus. Aeg ei peatu tänase päevaga. Käes on antiteesi hetk."

1980. aastal algasid Poolas streigid. Me kadestasime poolakaid. Mul oli üks jakk, kuhu oli peale kirjutatud *Szczecin*. Jakk oli küllalt inetu, ent kandsin seda uhkelt. Gdanski järel oli *Szczecin* teine Solidaarsuse keskus. Koolis räägiti palju muudatuste vajalikkusest. Mäletan, kuidas ühe vestluse ajal kordas keegi, et Bessaraabia peab ühinema Rumeeniaga. Kõik olid nõus. Nagu Asutav Kogu. Ent siis tegi klassikaaslane Saša ettepaneku, et las Bessaraabia ühineb Rumeeniaga, aga Kišinjovi kuulutame vabaks linnaks, umbes nagu *porto franco*. Koloniaalkaupade eksport-import, kasiinod, nasaalne kõnepruuk, säravvalged WCd, valdava pöördumisena "Aulik härra" ja sedalaadi küsimuste nagu "mida ma hakkan peale munaga puljongi sees" täielik puudumine. Nüüd mõistan, et Sašal oli õigus.

Aastal 1991 töötasin ühes päevalehes. Mäletan esimest tõsisemat komanderingut. Mind saadeti ühte Galiitsia linna poolpõrandaalusele kohtumisele, kus lõbusad poolakad sealtsamast Solidaarsusest õpetasid idapoolsetele kolleegidele, kuidas organiseerida proklamatsioonide väljaandmist põranda all. Elukutseliste revolutsionääride

jutt muutus minu jaoks üsna ruttu igavaks ja enamasti kõndisin linnas, uudistades rohkeid kirikuid ja muid vanu objekte, mis vaatamist väärisid. Ükskord jalutasime koos pani Annaga, kes samuti oli revolutsionäär. Ei meenu enam, millest me rääkisime, kuid mäletan, kuidas proua äkki peatus ning hilisbaroksele majale näidates konspiratiivselt sosistas: "Siin ma sündisin." Pärast lisas: "Jaa, kunagi oli selle linna nimi Stanislawow."

Möödunud suvel, kui olin Eestist taas Kišinjovis käimas, astusin läbi sellesama päevalehe toimetusest, mis vahepeal oli küll nädalaleheks muutunud. Pidin honorari välja võtma. Toimetus oli mujale kolinud, töötajad vahetunud. Üks neist küsis, kus ma rumeenia keelt õppisin. Vastasin, et Kišinjovis, et sündisin siit kahe kvartali kaugusel. Noor kolleeg imestas. Siis sõnasin: "Kunagi oli selle linna nimi Stanislawow." Kuidas pidigi ta mind mõistma.

VEMMALSÄÄR

Inglise keelest tõlkinud Rein Kuresoo

1

Kord ennemuiste asutas ühe küla pealik sõjateele minema. Ta laskis kokku kutsuda oma nõod, et nood peotule jaoks puid muretseksid. Neilsinastel meestel käskis ta tuua ka neli suurt hirve. Peagi saadi loomad kätte ja nõod panid need otsekohe tulele.

Peolekutsutud hakkasid saabuma. Eks asutanud ju pealik ise sõjateele minema! Kõik, kel oli vähegi jaksu tapluseks, otsustasid minna temaga koos.

Kui pidu läbi sai, tõusis pealik äkitselt püsti ja hakkas oma onni poole minema. Peolised jäid kohale tema tagasitulekut ootama. Kui ta aga mõne aja pärast veel naasnud ei olnud, läksid mõned neist ta eluaseme juurde vaatama, mis on juhtunud. Seal leidsid nad ta oma härmiks ja hirmuks naisega ühteheitnult eest. Sestap siis läksid nad

tagasi peopaika ja andsid sündinud loost teada, mispeale kõik laiali läksid.

Vähekesse aja pärast oli taas kuulda, et pealikul on nõuks sõjateele minna. Jälle saadeti keegi tuletægijaid otsima. Sedapuhku laskis ta noil tuua kaks hirve ja kaks suurt karu. Peatselt olid ta nõod soovitud loomadega tagasi ning panid need otsekohe tulele. Ent niipea, kui loomad nahka said pandud, läks pealik, kelle tarvis ju kogu pidu oli korraldatud, minema. Pealik lahkus juba siis, kui külalised alles sõid; kuula ja imesta, veel enne, kui need, keda ta oli peolekutsega austanud, olid söömise lõpetanud. Nad ootasid mõne aja, kuid ta ei tulnud enam tagasi. Et ta aga ei olnud laialimineku kohta midagi öelnud, läks üks külalistest teda otsima, teised aga ootasid. Nagu juba kord varem, nii leidis see ka nüüd pealiku kodunt naisega ühteheitnult. "Kõik ootavad sind," ütles saadik tema poole pöördudes. "Kas tõesti? Tohoh, mida's veel tuleks teha? Kui vats on mahul, on ka süda rahul," vastas pealik. Seepeale läks saadik tagasi ja andis ootajatele teada kõigest, mis ta oli näinud ja kuulnud. Ning kõik külalised läksid oma kodudesse, sest teha polnud tõepoolest enam midagi.

Mõne aja pärast oli jälle kuulda, et pealik tahab lasta pidu korraldada, sest ta oli nõuks võtnud sõjateele minna. Kui talt päriti, milliseid loomi ta pidusöögiks tahab, kostis ta, et need olgu neli kõige pörakamat isakaru. Ja nii nagu varemgi läksid ta nõod neid jahtima. Õige pea tõid nad soovitud loomad ning panid need tulele küpsema. Hakkasid saabuma kutsutud ja pidu algas. Veidi aega peale seda, kui oli otsustatud, millistele meestele antakse süüa karude pead, tõusis pealik ja läks minema. Tagasi ta enam ei tulnud. Seepärast saatsid peokülalised ühe endi hulgast teda otsima. Ja jälle leiti ta kodunt naisega ühteheitnult. Kui see teatavaks sai, läksid külalised laiali. Nad olid ju oodanud, et ees seisab sõjateele minek!

Õige pea anti juba neljandat korda teada, et pealikul mõlgub sõjateele minek mõttes. Kuid kõige järgi, mis varem sündinud oli, pidasid peolekutsutud seda tühjaks jutuks. Hüva on, tehakse pidu ja nad kõik võtavad sellest osa, aga nad teavad, et pealikul pole mingit sõjanõu hoopiski meelel. Nagu kolmel eelmisel korral nii käskis pealik ka nüüd oma nõbudel tuua neli looma, sedapuhku neli suurt emakaru. Peagi olid jahimehed saagiga tagasi ja otsekohe pandi

katladki tulele. Kõik võtsid peoks istet. Kutsutute keskel istus pealik ja – ime küll – ta jäi kohale veel siiski, kui pidusöök juba läbi sai.

2

Nüüd, kus pidu oli otsas, tõusis pealik, võttis sõjariistad ja nooltekimbu ning hüüdis: "Mina, mina olen see, kes läheb sõjateele!" Siis laskus ta künkalt alla ja krapsas otseteed oma paati. Temaga ühes tulid kõik peolised ja kõik taplejad mehed ronisid samuti paatidesse. Et sedapuhku oli pealik ise sõjateele minemas, siis tuli kaasa viimane kui üks terve ja tugev mees.

Sõdalased tõukasid end kaldast lahti ja hakkasid suurt jõge mööda allavoolu laskuma. Kui nad nõnda aerutasid, pööras pealik paadi nina ootamatult kalda poole tagasi. Maale tulnud, hüüdis ta valjult: "Mina olen see, kes läheb taplusesse, mina!" Ja pöördunud paadi poole, hüüdis ta: "Sina ei oska võidelda! Miks peaksid sa kaasa tulema?", tõmbas paadi veest välja ja virutas tükkideks. Sellest said kinnitust kõik need, kes teda olid nadikaelaks pidanud, ning läksid tagasi koju. Ometi jäid mõned mehed kohale, et saata teda jalgsi.

3

Natukese aja pärast jõudsid nad sohu, kus võis näha heina vägevalt vohamas. Seal jäi ta seisma ja hüüdis uuesti: "Mina olen see, kes läheb sõjateele, mina! Mul on taplustaidu, vaat miks ma lähen! Ma võin vabalt ringi liikuda. Aga teie, sõjariistad, ei saa seda teha, ei teist ole hõlpu. Te liigute ainult siis, kui ma teid seljas kannan. Pole teist endist liikujaid ega liiguta te ka ise ühtki asja. Mismoodi saate teie siis sõjateele minna? Te olete lihtsalt risuks jalus, vaat mis!" Nõnda ärbeldes sõtkus ta tapariistad mutta. Osa meestest, kes teda veel saatma olid jäänud, pöördus seda nähes tagasi.

Jälle asuti teele. Äkki virutas Vemmalsäär oma nooltekimbu minema, räusates ise: "Teie ei saa sõjateele minna! Ainult mina võin seda teha. Mina olen see, kes mõistab tapelda, teie mitte. Seepärast lähen

sõjateele mina!" Nüüd pöördusid koju tagasi ka need vähesed mehed, kes temaga olid jäänud, sest oli ilmselge, et ta on tõepoolest nadikael.

Sestsaadik jätkas ta teed üksinda. Ta roitis ringi ja kutsus kõiki ilmalisi nooremateks vennasteks. Tema ja kõik olendid ilmas mõistsid üksteise keelt.

4

Kui meie Vemmalsäär nõnda ringi uitas, silmas ta korraga künkakest. Lähemale jõudes nägi ta oma imestuseks künka lähedal vana piisonit. "Oh ilmakest, kui kahju! Poleks ma ometi toda noolekimpu minema visanud, võiksin nüüd selle looma tappa ja nahka pista!" hüüatas ta. Siis aga võttis noa, löikas heina ja vormis sellest meesterahva kujud. Need seadis ta ringina ümber piisoni üles, jättes ühte mudamülkasse läbipääsu. Valmistanud sellise piirde, läks ta tagasi kohta, kust oli esmalt piisonit näinud, ning hüüdis: "Ohhoo! Siin'ep ta siis on, mu noorem veli! Siin'ep ta siis sööb ega tunne mingit muret! Justkui linnuke oksal! Pean õige tema eest vahti, et keegi talle kallale ei kipuks." Nõnda kõneles ta piisonile, kes südamerahuga heina nosis. "Kuule, noorem veli," ütles ta siis, "jahimehed on selle paiga sisse piiranud. Vaat seal on aga auk, kust sa siiski välja võid lipsata." Nüüd tõstis kergemeelne piison pea ja tema üllatuseks paistis asi tõesti nii olevat, nagu Vemmalsäär oli rääkinud. Ja ainult Vemmalsääre näidatud paigas paistis piirajaterivis tõesti lünk olevat. Selles suunas siis pürg jooksis. Õige pea vajus ta aga mülkasse ning sedamaid oli Vemmalsäär noaga platsis ja tappis ta. Siis vedas ta sõnni haokubu manu ja nülgis ta naha. Kõigi nende toimingute juures tarvitas ta ainult paremat kätt.

5

Keset neid talitusi haaras järsku ta kura käsi piisonist kinni. "Anna see mulle tagasi, see on minu! Jäta järele või ma äigan sulle noaga!" ütles parem käsi. "Ma lõikan su tükkideks, vaat mis ma teen." Selle peale

laskis vasak käsi piisoni kerest lahti, et vähekese aja pärast parema käe randmest haarata – parasjagu sel hetkel, kui too hakkas piisonit nülgima. Seesinane lugu kordus ikka ja jälle ning nõnda ajas Vemmalsäär oma mõlemad käed isekeskis tülli. Nägelusest sündis õige pea verine taplus, milles vasak käsi pahasti viga sai. "Oo-ooh! Miks ma küll seda tegin? Mispärast pidin ma iseenele hoonusi tooma?" oigas Vemmalsäär. Vasak käsi veritses muidugi koledal kombel.

Siis valmistas ta endale piisonist roa ja pärast kehakinnitust asus jälle teele. Kui ta nõnda edasi kõndis, hüüdsid linnud: "Kae, kae! See seal on ju Vemmalsäär!" ja lendasid edasi. "Ah neid üleannetuid väikesi linde! Mida nad sellega öelda tahavad?" pani Vemmalsäär imeks. Aga iga lind, keda ta kohtas, hüüdis ikka ja aina: "Kae, kae! See seal on Vemmalsäär! Seal on tema lähed!"

(...)

11

Jälle oli ta ilma mööda ringi uitamas. Kord paistis talle silma järverannake. Imestades pani ta teise kalda ääres tähele üht olevust seismas. Ta hakkas selles suunas kiiresti astuma, et näha, kes too on. Sel kellelgi oli must särk üll. Järvele lähemale jõudes nägi ta, et teise kalda vennas näitab tema peale näpuga. Vemmalsäär hüüdis talle: "Ütle, noorem vennas, mida sa seal sihid?" Vastust ei ühtegi. Ta hüüdis teist korda: "Noorem vennas, ütle mulle, mis see on, mida sa seal sihid?" Jälle jäi ta vastuseta. Vemmalsäär hüüdis kolmandatki korda, aga ei saanud sestki targemaks. Mees seisis ikka teisel pool järve ja näitas tema poole näpuga. "Hüva on, kui see kord nii peab olema, siis teen mina sedasama. Minagi mõistan sedaviisi seista ja sõrmega sihtida sama pikalt kui tema. Ka mina võin musta särki selga panna." Nõnda kõneles Vemmalsäär. Siis tõmbas ta endale musta särki ülle, sammus kärmelt vennikese suunas ja näitas samal kombel kui teinegi sõrmega teise poole. Sedasi seisis ta mitu aega. Siis aga hakkas ta käsi väsima, nii et ta hüüdis tolele seal: "Noorem veli, jätame selle asja õige katki." Jälle ei tulnud mingit vastust. Kui aga Vemmalsäär oli lõpuks vaevu

suuteline piina välja kannatama, hüüdis ta teist korda: "Noorem, vennas, lõpetame nüüd ometi. Mu käsi on väga väsinud." Jälle ei kippu. Uuesti hüüdis ta: "Noorem vennas, ma olen näljane. Kui õige võtaks nüüd kehakinnitust, siis võib hiljem jälle asjaga pihta hakata. Ma tapaksin sulle toreda looma, just sedasorti looma, milline sulle endale kõige meelepärasem oleks. Nii et parem jätame järele." Ja ega kõppugi tulnud. "Nojah, milleks ma oma hingeõhku raiskan. Sel mehel ei ole ju koguni südant sees. Ja mina tehku veel sedasama, mis tema!" Siis läks ta minema, ja kui ta tagasi vaatas, nägi ta jahmatusega puutüve, millest üks oks esile ulatus. Seda oligi ta võtnud sõrmega sihtiva mehe pähe. "Aga muidugi, just taoliste asjade pärast hüüavad inimesed mind Sõgedikuks. Ja neil on õigus!" Siis läks ta minema.

(...)

15

Vemmalsäär jätkas teed. Sedasi uites sattus ta kenasse maakohta. Seal võttis ta istet ja keeras peagi magama. Veidi aja pärast ta ärkas, seliti maas ilma tekita. Vemmalsäär heitis pilgu enda kohale üles ja nägi seal imekspanuga midagi lehvimas. "Ohee, pealikud on oma lipud lahti löönud. Küllap peab siitkandi rahvas suurt pidu, sest nõnda on see ju alati, kui pealikute lipp on välja pandud." Selle mõttega tõusis ta istukile ja märkas alles siis, et tal pole tekki peal. See, mida ta üleval lehvimas nägi, oligi ta enda tekk. Ta kürb oli kangeks saanud ja sedasi teki õhku tõstnud. "Nõnda juhtub minuga alati," ütles ta. "Mu noorem vennas, sa kaotad mu teki ära, nii et parem too ta tagasi." Sedasi rääkis ta oma kürvale. Siis võttis ta oma juurikast kinni ja rahustas seda kätega, mispeale noorem vennas end lödvale laskis ja tekk maa peale langes. Seepeale keris ta oma meheduse kokku ja pani selle karpi. Alles kürva lõpuni jõudes sai ta oma teki kätte. Karpi kürvaga aga kandis ta seljas.

Pärast seda läks ta nõlvakust alla ja jõudis lõpuks ühe järve äärde. Järve teisel kaldal nägi ta naisterahvaste supelseltskonda, pealiku tütart sõbrataridega. "Nüüd," hõiskas Vemmalsäär, "on õige aeg – nüüd on mul nõu krõpsu teha." Seejärel võttis ta oma kūrva kastikest välja ja pöördus selle poole: "Noorem veli, nüüd tuleb sul pealiku tütre järele minna. Tema sõbrataridest mine mööda, aga vaata sa mul, et kargad otse pealiku tütre karvahunnikusse." Nõnda öeldes saatis ta riista tee. See sööstis libinal mööda veepinda minema. "Noorem veli, tule tagasi, tule tagasi! Sa pelutad nad ju laiali, kui sellisel kombel ligi lähed!" Sestap tõmbas ta kūrva tagasi, sidus sellele kivi kaela ja saatis uuesti tee. Sedapuhku vajus too järvepõhja. Uuesti tiris ta meheduse tagasi, sidus kaela ümber väiksema kivi ning saatis riista jälle tee. Nüüd lippas too mööda veepinda, lüües kahele poole laineid. "Vennas, tule tagasi! Naised pistavad putku, kui sa sedasi laineid lööd." Nõnda siis proovis ta neljandat korda. Nüüd leidis ta paraja suuruse ja kaaluga kivi ja sidus selle kūrvale kaela külge. Kui ta riista sel korral välja saatis, läks too otsejoones õigesse kohta. Ta vaid riivas möödaminnes pealiku tütre sõbratare. Need panid asjalugu tähele ning hüüdsid: "Ruttu veest välja!" Pealiku tütar jäi aga viimaseks ega pääsenud punuma ja sedasi krapsas kurb talle otseteed sisse! Sõbratarid tulid tagasi ja püüdsid seda välja tõmmata, aga nende rassimisest polnud abi. Kohe mitte midagi ei osanud nad peale hakata. Seejärel kutsuti kohale jõujuurikate kuulsusega mehed ja nemadki katsusid rammu, kuid ka neil ei läinud korda kūrba kergitada. Lõpuks loobusid kõik katsetamast. Siis ütles üks neist: "Siin kusagil elab vanaeit, kes teab kõiksugu asju. Lähme tema poole ja toome ta siia." Sestap mindigi vanaeide juurde ja toodi ta kohale. Kui ta pärale jõudis, sai ta otsemaid aru, kuidas asjalood on. "Kanäe, see on ju Esmasündinu – Vemmalsäär. Pealiku tütar laseb temaga lusti ja teie tahate segada!" Seejärel käis ta ära, tõi naaskli ja, istudes kaksiratsa kūrvale, torkas selle mitmel korral mehedusse, lauldes sedasi talitades nõndamoodi: "Esiklaps, esiklaps, kui see oled sina, siis tule aga välja!" Just nõnda ta laulis. Keset laulu tõmmati kurb järsku välja ja vanaeit lendas tubli tüki maad eemale. Kui ta seal jahmunult seisma jäi, pistis

Vemmalsäär teisel pool järve tema peale valju häälega naerma: "Ah seda üleannetut vanainimest! Oli tal vaja sekeldada, kui mina parasjagu krõpsu tegin? Nüüd on kogu rõõm rikutud."

(...)

19

Jätkates sihitut ringikolamist kohtas Vemmalsäär oma suureks üllatuseks väikest rebast. "Kanäe, noorem vennas, sinagi siin! Kas sa mitte ringi rändamas pole?" – "Just sedasi on lood," vastas väike rebane, "elu siin ilmas kipub kole raskeks minema ja sestap katsun ma leida mõnd kena kohakest, kuhu ennast asutada. Vaat, mida ma otsin."

"Oh jaa, noorem veli, see, mis sa räägid, on kibe tõde. Ma olen ise ka sedasi mõelnud. Ma olen alati endale seltsilist tahtnud, eks hakkame siis aga koos elama." Vemmalsäär sai rebase nõusse ja nõnda läksid nad koos otsima paika, kuhu elama asuda.

Teel olles kohtasid nad metsnääri. "Noh, noorem vennas, mida sina siis ka teed?" küsis talt Vemmalsäär. "Otsin mõnd vaikset paigakest, kus elada, vanem vennas, sest ilmaelu töötab peagi raskeks minna."

"Sellesama peal oleme meiegi väljas. Kui noorem veli rebane mulle sellest ennist kõneles, tuli mulle kohe kade meel peale. Samune et, hakkame õige koos elama, sest ka meie otsime niisugust kohakest." Nõnda kõneles Vemmalsäär.

Nad läksid koos edasi ja õige pea sattusid täiga vastamisi. "Noo-noh, noorem veli, mida sa siin teed?" pärisid nad. "Otsin mõnd kena paigakest, kus võiks elada," kostis massakas. "Noorem veli, me rändame ringi just sellesama otsingul. Kui ma kuulsin neid teisi rääkimas, et nad tahavad semudena koos elada, oli see mulle meelega järele. Eks heidame siis õige seltsi," kõneles Vemmalsäär.

Kõik olid päri ja peagi jõudsid nad jõe harunemisaipaika, kus oli kena maatükike punatammedega. See oli tööpoolest ilus koht. Seltsilised olid ühel nõul, et koht on elamiseks hubane, ja sestap jäid nad sinna pidama ning ehtasid endale eluaseme.

Sügisel, kui kõik viljad olid valmis, oli neil mõistagi kõike, mida

süda iganes himustas. Kuid varsti saabus talv ja peagi sadas ka lumi maha. Nelja semu käsi hakkas nüüd õige täbarasti käima. Suhu pista ei olnud neil midagi ja nälg näpistas kõvasti. Siis ütles Vemmalsäär:

"Nooremad veljeksed, nüüd töötab meile kole raske põli tulla. Ometi, kui talitaksime sellel viisil, nagu mul on nüüd nõu ette panna, poleks me elul häda midagi. Nõnda ma vähemalt arvan." – "Olgu peale, kui vanem veli on hea nõu leidnud, siis võtame meie seda täita, sest muidu kõngneb mõni meist veel nälja kätte. Mis on see hea asi, mida me peame tegema, et süüa saada?" – "Pange tähele – siit eemal on üks küla, kus elatakse külluses. Pealikul on poeg, kes tapab hulga loomi. Ta ei ole veel naist võtnud, kuid kavatseb seda teha. Läki õige sinna. Ma muudan ennast naiseks ja ta võtab mu ära. Sedasi saaksime rahus kevadeni elada." – "Hüva nõu!" hüüdsid semud ühest suust. Kõik olid innukalt ja heal meelel valmis seda teoks tegema.

20

Nüüd võttis Vemmalsäär põdramaksa ja valmistas sellest häbeduse. Siis tegi ta põdra neerudest rinnad. Viimaks pani ta selga naisterahva rõivad. Ta sõbrad tõmbasid need talle hästi tihedasti ümber. Rõivad, mida Vemmalsäär tarvitas, olid aga needsamad, mis talle olid jätnud teda pesukaruks pidanud naised. Seal ta nüüd seisis ning temast oli saanud tõepoolest kaunis näitsik. Et raskejalgseks jääda, laskis ta end kabistada rebasele, siis metsnääril ja viimaks sai täigi teda maitsta. Pärast seda läks Vemmalsäär küla poole. Ja näe, küla tagamaadel elas üks vanaeit, kes pöördus otsemaid tema poole ja päris: "Lapselapsuke, mispärast sa sedasi ringi uitad? Küllap mölgub sul keegi meelel, et sa sedasi ringi rändad." Siis tuli vanaeit välja ja hüüdis:

"Ohoi, siin on üks kabujalg, kes on tulnud pealiku poega kosima." Sedasi ta vähemalt paistis hüüdvat. Nüüd ütles pealik tütardele: "Ohoo! See'p see on, mida too näitsik tahab, seepärast ta siia tulnud ongi; tooge aga oma nadu siia, tütrekesed." Nood läksidki talle järele. Kohe valmistati talle roog kuivatatud maisist ja keedeti karuribisid. Eks sellepärast muidugi Vemmalsäär mehele läinudki. Kui toit oli valmis, pandi see kaussi, jahutati ja anti Vemmalsäärele ette. Silma-

pilkselt pistis too kõik nahka. Ja sinna ta siis jäigi. Veidi aja pärast sai Vemmalsäär käima peale. Pealiku poeg oli kangesti rõõmus, et hakkab isaks saama. Õige pea sünnitas Vemmalsäär poja. Siis jäi ta uuesti raskejalgseks ja tõi ilmale teisegi poisi. Viimaks pakatas ta ihu veel kolmandamatki korda ja temast sündis veel üks poeg.

Üldnimega trikster (vemmalsäär) on ameerika antropoloogid hakanud nimetama sealse põlisrahva folkloori üht kesket kuju, kes on aina valmis kõige pöörasemateks vempudeks. Ta roidab ülipotentsena ja loomisvõimelisena ringi müütilises eelajas, mil maailma kuju ja kord pole veel lõplikult selgunud. Paljudki asjad (siin avaldatud Winnebago indiaanlaste loos näiteks juurviljad, jämesool ja peenis) saavad oma lõpliku kuju tema süüdimatute seikluste tulemusena.

Vaadatuna läbi nende teadmiste prisma, mida me endis oleme kujundanud, on trikster üleminalisest taagast vaba alateadvusega olend, kes oma animaalsed impulsid otsekohe välja elab. Tema sõge tegevus loob vajaduse selge sotsiaalse normi järele. Oskamata end adekvaatselt sisse mõelda Ameerika põlisrahvaste vaimumaailma, võib siiski oletada, et valgest mehest distantse hoidnud indiaanlane ei oskaks eriti naerda meie mõistes pikantsete anekdootide üle. Usutavasti väljendub triksteri lugudes üks tahk indiaanlaste huumorimeelest ja -vajadusest. Ühiskonnale vajalik "Sina ei pea mitte..." esitatakse ohjeldamatult humoorikas vormis. Jahiretkele asutav pealik, kes peokülalised maha jätab ja naisega ühte heidab, rikub korruga paljusid Winnebago tavasid.

Mulle on seni kätte sattunud rohkesti valgete meeste triksterikäsitlusi ja mitte ühtki põhjalikumalt selgitust nende rahvaste poegadelt-tütardelt, kelle hulgas vem-malsäär veel elab või äsja elas. Müüдитеoreetikud tõmbavad kõhklevaid paralleele Hermese, Loki ning lõpuks ka Reinuvader Rebasega (sageli teeb Ameerika lugudes vempu ronk, jänes või koiott, sänikaelast ronka tunnevad hästi ka Paleo-Aasia rahvad – samas ei ole indiaanlaste loomi inimestega võrdsustava usu taustal olulist vahet, kas vemblaid viskab inim- või loomolend).

Indiaanlased ei tunne triksteri ees aukartust, nad naeravad ta üle, kuid peavad teda aus. Kuulates esimeste misjonäride juttu Jeesusest, kes sündis neitsist, muutis vee veiniks ja kivid leivaks, naernud indiaanlased selle üle ja leidnud, et Kristus on igatpidi auväärt trikster. Siin avaldatud katked on mõistagi tõlgitud inglise keele vahendusel, kirja on need pannud nimekas ameerika antropoloog Paul Radin.

Rein Kuresoo

HEIE TREIER

Militaarne invasioon kunsti

Mil määral võib eesti kunstiajaloo kontekstis rääkida militaarse sisuga kunstist? Nähtus eksisteerib, aga seda pole traditsiooniliselt peetud inspireerivaks jututeemaks, sest sellist kunsti viljelnud karikaturistid, riigikunstnikud või tellimustööde tegijad kuuluvad ausate kunstnike silmis teadagi madalamasse kategooriasse, sinna, kus asub rubriik "poliitiline kits". Eesti sõjateemalisest kunstist on räägitud vähe ja enamasti kantseliidis. Põhjus näib lihtne – meie sõjaajalugu on selline, nagu ta on, seal on vähe "oma sõdu" ja oma võitused. Kirjanduses on küll arvukalt mälestusraamatuid ja koguni innustavaid romaane, kas või "Nimed marmortahvlil". Selle omaaegsele populaarsusele pole kujutaval kunstil midagi vastu pakkuda. Esimene maailmasõda tungis küll näiteks Nikolai Triigi graafikasse, ent sõjatragedusi esitatakse kannataja positsioonilt vaadatuna, nii nagu seda näeme arvukatel vabadussammastel üle Eesti.

1920.–30. aastate kunsti pealiinis, Pallase koolkonnas, tunnistati valdavalt impressionismiesteetikat, mis välistas sõjateema. See ei tähenda, et kunstnikel oleks puudunud vastav isiklik kogemus. Nii tulid Eduard Viiralt, Jaan Grünberg, Karl Pärsimägi jpt 1919. aastal kooli otse Vabadussõja rindelt ja pidid

hiljem käima kordusõppustel, kuid nende looming ignoreerib sõjasündmusi. Vabadussõja optimistlikuma kujutamise eesõiguse võttis endale kosmopoliitse elulooga mees Maximilian Maksolly, aga kunstiringkonnad ei suhtunud temasse tõsiselt, kuna teda peeti andetuks.

1940. aastatel tegi Evald Okas oma rindejoonistustes ja -maalides sisuliselt sedasama, mida Maksolly Vabadussõja visualiseerimisel. Üksnes riigikord oli vahepeal muutunud ja Evald Okas kajastas uut ametlikku seisukohta, lähtudes oma esteetikas samast prantsuse impressionismist, millest patsifistlikud pallaslased.

Nõukogude Liit kui läbilõhki militaarriik sugereeris alluvatesse lakkamatut võitlust vaenlase vastu, aga nii, et riiklik kontroll säiliks. Teatud osa kunstist kajastab otseselt seda ideoloogiat (1943. aasta kampaania maalida kollektiivselt terve näitusetäis Jüriöö ülestõusu pilte). Kuid ka ametliku kunsti poliitika vastukaaluks tekkinud n-ö avangardkunst laenas oma nime militaarsest leksikast, mida hakati Eestis õieti teadvustama alles pärast laulvat revolutsiooni. Avangardilgi oli konkreetne vaenlane, kelle vastu võidelda, silmakirjalik riik muidugi. Militaarsete elementide tungimine eesti avangard-

kunsti oli tingitud esteetilisest põhjustest – sürrealismist, kus seostati erootika ja vägivald, ning ameerika filmidest ja popkunstist, kus püstol funktsioneeris erutava ikoonina.

*

Nn postmodernistlikul ajastul olid esimesed "militaristid" kunstis Rühm T kunstnikud, kelle *performance*'ite kõrgaeg langes 1980ndate lõppu ja 1990ndate algusesse. Nüüd on saanud ajastu, mil iga mees võib hoida taskus püstolit, mil tänaval kõlavad lasud ja ohvriteks on süütud kõrvalseisjad (sürrealistide 1920ndail manifesteeritud "psüühiline automatism" on edukalt teostunud!) ja püstoleid kujutatakse kunstiloomingus mitte esteetistel ega ideoloogilistel põhjustel, vaid sellepärast, et tegemist on igapäevase reaalsusega.

1990. aastate kunsti kinnisideeks on saanud dokumentaalsus – mis tahes esteetiline ideaal näib olevat korraga nõrk ja tühine kõige selle kõrval, mis juhtub tegelikkuses ning mõjutab põlvkondade saatust ja mõtlemist. Dokumentaalne lähenemine soosib fotograafiast lähtuvaid kunstistrateegiaid.

Ent ka sotsioloogiline kunst põhineb dokumentaalsusel – tehakse nähtavaks igapäevaelus nähtamatuna toimivaid manipulatsioone. Heaks näiteks on "Tuumakollektsioon", mida eksponeeriti 1994. aastal Tallinnas toimunud Põhjamaade feministlike kunstnike projekti "Kood-eks" raames. Peter Andersson, Siri Blumenthal, Christel Sverre ja Anne Lise Stenseth demonst-

reerisid läänelike meheideaalide kodeerimist keelekasutusse – meestepesu kaubamärkidena kasutatakse ballistiliste rakettide nimesid.

*

1997. aastal toimunud teine Saaremaa biennaal kandis militaarset pealkirja "Invasioon", ent eesmärgiks oli pigem militarismi ja vägivald võimalikult erapooletu analüüs kui püüe defineerida vaenlast ning võtta sisse positsioon ühel või teisel pool rindejoont. Tundub, et biennaali põhipaatooseks oligi tõdemus, millest kirjutab Peeter Linnap kataloogi eessõnas: kaasajal pole võimalik rääkida ühest suurest vaenlasest. Vaenlased on nähtamatud, nendega pole võimalik võidelda, nad imuvad aeglaselt, aga järjekindlalt kudedesse, kuni organism on üle võetud. Imbumise kanaliteks on meedia, tuhanded nähtamatud niidid, mille kaudu kehand on ainevahetuses muu maailmaga, kauaaegsed siduvad lepingud jne. Jutt on identiteedist ja selle "puhtuse" säilitamise võimatuses.

Ehhki biennaalil käsitati mõistet "invasioon" väga avaralt, lähtuvad käesolevasse *Vikerkaarde* valitud neli tööd invasiooni mõistest selle kõige tavapärasemas tähenduses – militaarne sekumine. Kuna tegemist on mehiste töödega, milles tähtsaks komponendiks ajalugu ja lähtekohaks dokumentaalsus, ning kuna tööde autorid on eesti, soome, vene, ukraina rahvusest, ühendab neid nii või teisiti märksõna "venelased". Kõigil neljal juhul on kriteeriumiks teatud rahvuslike komplekside edukas ületamine.

Parim näide on soomlase JAN KAILA "150 vene asja" – kunstnik hakkas etnograafina koguma esemeid, mida õnnestus leida Porkkala poolsaarel 1944–56 paiknenud salastatud nõukogude sõjaväebaasi territooriumilt. Soomes oli see ajalooseik kuni 1990ndateni poliitiline tabuteema ja rahvuslike hirmunenägu allikas. "See infovaakum muutis Porkkala müütiliseks paigaks, projektsiooniekraaniks, millele soomlaste kujutelmad joonistasid pilte kõigest, mis puudutab venelasi või sovjette. Säärased fantaasiad jutustavad näiteks, et nõukogude perioodil kasvasid isegi sääsed tavalisest palju suuremaks, et linnud tulid sinna tagasi alles siis, kui militaristid olid Porkkalast lahkunud, ja et hügieenitase selles paigakeses jättis pehmet öelda soovida," kirjutab Jan-Erik Lundström biennaali kataloogis. Porkkala elanikkond, kes Jan Kailat tema kogumistöös õhinal aitas, pidi korraga tunnistama, et võõrsõjaväest mahajäänud esemed, mida algselt hävitati, olid äkki kaotanud müütilise võimu soomlaste üle ning muutunud suveniirset huvi pakkuvaks eksootikaks. Vanadelt fotodelt vastuvaatavad nõukogude sõdurid muutusid üleöö inimlikeks olenditeks, kelles ei nähtud enam vaenlasi, vaid saatuse tahtel Porkkალasse aega teenima saadetud noormehi, ja isegi komсомoliaktivisti naise ilme ütles äkki, et see on naine, "kes teab, et teda armastatakse". Jan Kaila näitusest loodi Porkkალasse improviseeritud muuseum. Tema tegevus neutraliseeris Porkkala kohalike silmis vaenlase kuju.

Eesti on praegu täis mahajäetud sõjaväekülasid, mille külastamine oli Kailale otsekui ajamasinaga reisimine 1950.

aastate Porkkალasse. "Las nendest sõjaväeküladest teevad kunsti eesti kunstnikud," ütles Kaila, kui temalt küsiti, kas ta kavatses täiendada Porkkala-projekti uue materjali arvel.

ANTO JUSKE ja LENNART MÄNNI "Lääne-Eesti saarestiku vallutamine 1917. aastal" põhineb niisama eeskujulikult autentsel ajaloomaterjalil kui Jan Kaila Porkkala-projekt. On iseloomulik, et üks autoritest pole kunstnik tavapärasel tähenduses, küll aga on pandud uurimuslik ja esteetiline dimensioon omavahel harmoneeruma. Tulemuseks on justkui sõjamuuseumi eeskujulik ekspositsioon – siin on maakaart manöövritega, kroonikakaadrid, valgusdramaatika. Erinevalt sedasama ajastust seestpoolt näinud Nikolai Triigi graafikast hoiduvad Juske / Mänd kannatuste rõhutamisest. Ja erinevalt Maximilian Maksolly maalidest distantseerutakse siin teadlikult erapoolikust lähenemisest.

1917. aasta on meile oma autentsuses praegu kättesaadav üksnes kroonikaadrite kujul, mis on vaid fragment üldisest sündmustikust, ent see fragment kipub meie teadvuses tagantjärele muutuma ohtlikult suureks üldistuseks. Niisiis tuleb pidevalt teadvustada filmikaamera taga seisva isiku olemasolu (mis rahvusest ta oli, millised olid tema vaated, haridustase ja iseloom). Nii nagu Porkkala töö puhul on siingi näha vaid inimesi kui sõjalise operatsiooni tööriistu – seevastu võtmeisikud, kes haudusid välja strateegilisi ja taktikalisi plaane, jäävad kaadritest välja, teistesse linnadesse ja riikidesse. Jõud, mis määravad asja *olemuse*, jäävad nähtamatuks.

Sama iseloomustab tegelikult ka **JAANUS VALDI "Lühikest vene-eesti sõjavestmikki 1940. aastast"**, mida biennaali ajal eksponeeriti Kuressaare lossimüüri käigus silmade kõrgusel, leht lehe haaval kopeerituna. Võrreldes 1917. aastaga on 1940. aasta kaasajale lähemal. Töö funktsioneeris ühelt poolt kui infokanal teistesse biennaalil esindatud kultuuridesse (sellised sõnastikud trükiti Moskvast ka soome, läti ja leedu keeles), teiselt poolt kui kohalikke teavitav ajaloodokument, mille jäljed pole mälust kustunud. Õpetlik on võrrelda vestmiku ositi üsna jõhkrat teksti Lenini revolutsiooniteooria seisukohtadega – kohati leiame üksühese korrelatsiooni. Samuti saame ettekujutuse, milline oli vestmiku kasutajate sõjaline väljaõpe tegutsemiseks võõral maal.

BORIS MIHHAILOVI, SERGEI BRATKOVI, SERGEI SOLONSKI "Kui ma oleksin sakslane" lähtub vene ja ukraina identiteedist, millel on ajalooliselt kujunenud rahvuslik kompleks sakslaste suhtes. Tegemist on ülijulge pilaga, ning siinkohal on huvitav jälgida saksa autori kommentaari. Inka Schube: "'Kui ma oleksin sakslane...' lõhub ajaloo säärast võtet, mahavaikimise mehhaanikat õige mitmeti. Mihhailovi töösse kätketud kutse poleemikale täidab teose selgelt öela ning provotseeri-

va alatooniga, kahekordselt ebameeldiv on aga see meile, sakslastele, keda siin defineeritakse kui nürimeelseid fašiste. Pilditegelasteks on just nimelt lihtsõdurid, keda kunstnikud iseloomustavad kui tugevaid inimesi, kellele ükski inimlik nõrkus pole võõras. Need tüübid on vist isegi kultuursed ja inimlikult (kaas)tundlikud – näljasele annaksid nad päris kindlasti tükikese leiba. Järgmine tähendustasand avab end rollide absurdse vahetuse kaudu, väljendudes kurjategija ja ohvri rolli poleemilises segiminekus."

Lavastatud fotod toovad silme ette arvukad vene sõjafilmid nõukogude ajast ja selle ajupesu, mida nad sihtauditooriumile, kasvavale noorsoole, pidid korraldama. Mihhailov, kes kuulub sõjajärgsesse põlvkonda, kasutab meetodina justkui poisikese mängude ja kujutluste tagantjärele väljaelamist, parodeerides sõjafilmi "vaenlast" ja püüdes silmakirjalikult sisse elada tema psüühikasse, samal ajal avab tema töö ka psüühilisi komplekse. Ent küsitavaks jääb, kas fotoseeriat lubatakse Ukrainas näidata. Inka Schube: "Tõenäoliselt pole Saksamaal mitte ainus riik maailmas, kus ajaloole tohib läheneda vaid "vastavalt instruksioonidele", mis välistavad igasugused küsitavused."

ART LEETE

SÕJA SÕLMIMINE

Kultuurantropoloogias klassikaliseks peetav sõja-määratlus on järgmine:

"Sõda on igasugune kogukondadevaheline organiseeritud inimestetapmine kahest või enamast inimesest koosnevate salkade vaheliste lahingute, varitsuste ja retkede vormis."¹

Illinoisi Ülikooli antropoloogiaprofessori R. Dirksi sõnul rõhutavad antropoloogid sõja eristamisel muudest kultuurinähtustest peale süsteemse inimestetapmise üldjuhul ka territoriaalse te üksuste olemasolu tingimust. Ühiskondade puhul, kus pole maaomandit ega piire, ei loeta relvastatud võitlusi sõdadeks.²

Traditsioonilistes kultuurides on sõjapidamisel individuaalne iseloom. Ka suuremas lahingus otsib igaüks üles oma isikliku vaenlase ning peab temaga oma "dispuuti". Ja kellel seda "oma" vastast pole, võib ka niisama igavledes lahinguväljal ringi kõndida. Keegi teda ei puutu ega pööra talle vähimatki tähelepanu. Üldjuhul selline isik küll lahingusse ei satugi. Miks peaks ta sinna

minema? Või teisalt – neid, kellel aegsasti peotäit vaenlasi tagavaraks varutud poleks, ehk ei leidugi.

Traditsioonilised kultuurid korrastavad inimeste mahanõttimist lõputul hulgal erinevatel viisidel. Seda tehakse just nii, nagu kellelegi tarvis või kuidas mõnusam tundub. Ning esiplaanil pole sugugi tapmiste tegeliku läbiviimise lõpuni väljapeetud tulemus (näiteks vastase tingimusteta alistamine või pilvedeni ulatuvad laibahunnikud ja tühi maa). Pigem tõuseb esiplaanile sõjaprotsess ise, tegevuse teatud lõpetamatus (aga kaugeltki mitte *bellum omnes contra omnes*). Ehk nagu kirjutab Karl G. Heider Uus-Ginea danide kohta: "Danide sõjad ei lõpe, need kestavad kogu aeg."³

Igatahes toimetatakse sellist kogukondlikku normatiivset taplemist suure hoole ning üldjuhul ka vähemasti mõningase pidulikkusega. R. Dirksi järgi on traditsiooniline sõjapidamine alati olulisel määral reguleeritud *kohalike inimeste*⁴ uskumuste poolt.

1 W. T. D i v a l e, M. H a r r i s, Population, Warfare, and Male Supremacist Complex. *American Anthropologist* 1976, vol. 78, nr 3 (sept.), lk 521.

2 R. D i r k s, Cultural Anthropology. (Loengukonspekt.) Tartu, 1993. Käikiri.

3 K. G. H e i d e r, Grand Valley Dani. Peaceful Warriors. USA, 1979, lk 105.

4 'kohalikud inimesed' – antud tekstis mitteesineva väljendi "traditsioonilise kultuuri kandjad" sünonüümia/asendajana kasutatud sõnaühend, tuletatud tinglikult mansikeelsest väljendist *mahum*, mis tähendab "rahvast", ehk täpsema tõlke kohaselt "kohalikud inimesed", kuna seda sõna kasutatakse enamasti koos mingi täpsustava koha-, fraatria- või sugukonna-

Tõsiasjalisi ajendeid sõdimise harrastamiseks võib olla mitmesuguseid.

Näiteks sugukonnakaaslaste tapmine või naiste ja laste varastamine. Võimalik aga on ka jumalate ja/või vaimude, ehk siis muu "nähtamatu rahva" vastavasisuline soe kättemaksusoovitus (või -nöue) ja arvesse võib tulla veel nii mõnigi muu tegur, nagu jahi- ja kalastusõigused, ilusad ning vajalikud asjad, mida teise kogukonna inimesed on endale hunnikute viisi valmistanud, või koduloomad, keda teisel pool metsa elavad naabrid endale ilmselgelt liiga palju on soetanud. Lõpuks võib aga sõjakäik kujutada endast ka nauditavat vaba aja veetmise vormi.¹ Danid näiteks sõdivatki omavahel olulisel määral seetõttu, et nende meestel on pidevalt vaba aega.²

Kohati võisid sõttaminekud tuleneda üsnagi spetsiifilistest vajadustest.

Odžibved näiteks pidid 19. sajandi algul oma surnud sõbra või lemmiklapselise tarbeesemed, rõivad või mänguasjad lahinguväljal võitluse ajal laiali loopima. Ilma selleta ei saanud surnud lähikondlased rahu. Eriti tõhus oli sel puhul aga mainitud esemete toppimine tapetud vaenlase lõhkirebitud kõhtu.³

Oluliseks sõjapidamismotiiviks võib olla ka meeste vajadus oma prestiiži kujundada/parandada. Seda aitab teostada igasuguse esemelise sõjasaagi omandamine, aga ka kõrgemalt hinna-

tud sõjapidamisviiside (varitsuste ja sa-laretkede) edukas harrastamine. Tasandikuindiaanlastel aga on olnud suurimaks sõjaau tunnuseks "lööök": "Lööök tähendab vaenlase puudutamist ilma teda kahjustamata. Samas sooritatakse see lööja enese eluga riskides. On huvitav täheldada, et sellist kahjutut akti hinnatakse tihti kõrgemalt kui tapmist või skalpeerimist."⁴

Järgnevalt esitame väikese juhuvaliku traditsiooniliste sõdade kirjeldusi.

Kui Austraalias elavate dieride pealike nõukogu on mõistnud kellegi surma, kutsutakse kokku *pinya* (relvastatud salk) selle otsuse täideviimiseks. Väljavalitud mehed kannavad pea ümber valget paela, habeme otsa on neil kinnitatud inimese juuksed, üle rinna ning kõhu on tõmmatud punased ja valged triibud. Nad lähevad tapetava mehe laagrisse ja küsivad tema järele. Sealsed inimesed vastavad kohe, kuna on hirmul. Nad mõistavad külaskäigu põhjust. *Pinya* liikmed haaravad neile üleantud mehel kätest ja teatavad tapmisotsusest. Seejärel viivad nad ta eemale, kus mees laia bumerangiga surnuks lüüakse.

Arandade *atninga* (sõjasalk) saabub vaenlase laagrisse täies relvis ning hakkab kohalolijaid sõimama ja muul moel igati solvama. Nood vastavad samaga. Pärast läheb *atninga* minema.

nimega. See tähendab, et abstraktse "rahva" asemel võiks pigem rääkida konkreetsemalt näiteks "maa-", "jõe-", "kopra-" või "karuputkerahvast".

1 R. M. B e r n d t, C. H. B e r n d t, The World of the First Australians. Aboriginal Traditional Life: Past and Present. Canberra, 1988, lk 356; H. E. D r i v e r, Indians of North America. Chicago, 1969, lk 311, 315–316.

2 K. G. H e i d e r, Grand Valley Dani, lk 109.

3 J. T a n n e r, Tridcat' let sredi indejcev. Rasskaz o pohiščeenii i priključenijah Dona Tannera. Moskva, 1963, lk 160–161.

4 H. E. D r i v e r, Indians of North America, lk 323.

Teinekord võib aga *atninga* oma vaenlasi varitseda, et nad salamahti odadega läbi torgata (see on väga presitiivne kangelastegu, nagu ka siinsamas tekstis ees- ning tagapool osutatud).

Kolmanda traditsioonilise vaenuõhutustaktikana kasutab *atninga* naiste kinkimist. Pärast võetakse naised tagasi, et sellega nende kasutajate suhtes sügavat pahameelt ilmutada ja oma vaenulikke kavatsusi teatavaks teha. Läbi-rääkimiste tulemusena jõutakse kokkuleppele, et kaks meest, kellele naised kingiti, peavad surema. Kohalikud mehed mitte ainult ei jäta *atninga* liikmeid puutumata, vaid isegi abistavad tapjaid. Kokkuleppe kohaselt torgatakse need kaks meest kavaluse abil odadega surnuks.¹

John Tanneri poolt on eelmise sajandi algul esitatud pikki kirjeldusi odžibvede sõjaretkedest. Refereerime siinkohal tinglikult, lühendatult ning mahlakaid üksikasju paratamatult välja jättes ühte neist, tehes seda teatud ebakonkreetsena.

Enne sõjakäigule minekut viiakse läbi mitmeid ulatuslikke ning pühalikke taigu, ohverdatakse. Kõik osalised on hakkamist täis. (Nagu juba eespool osutatud, on ju kindlasti vaja lähedaste surnute rahustamiseks neist järele jäänud esemeid lahinguväljale viia.) Tükk aega on järgitud mitmesuguseid keelde. Pole söödud teatud toite ega magatud oma naistega, kes eneses mitmeid vaimudega seotud ohte kätkevad. Retke rituaalne-materiaalne ettevalmistus ("õppus") ja kogunemine kestab mitu kuud. See-

järele suundutakse vaenlaste asupaika. Tee on aga pikk, toitu vähe. Sõjamehed tüdinevad tasapisi ning suur osa läheb varem või hiljem koju tagasi. Ikka ja jälle jõuab vaenuliku hõimu maadele vaid käputäis mehi, või koguni pealik üksinda. Ja nõnda polegi enam erilist mõtet rünnakut ette võtta.

Danide sõjapidamise on Karl G. Heider jaotanud rituaalsesse ja sekulaarsesse faasi. Viimases tapeti lühikese aja jooksul võimalikult suur hulk vaenuliku poole ettesattunud esindajaid, säästmata naisi, lapsi, vanureid. Põletati külasid. Sead² lasti metsa laiali ning rikuti usinasti muudki varandust.

Aastate kaupa kestev sõja rituaalne faas aga ei toonud iialgi kaasa kuigi suuri ohvreid. Ei kasutatud eurooplastelt omandatud efektiivseid relvi (näiteks matšeesid) nagu sekulaarse faasi ajal, vaid juba kaugete esiisade poolt aegade hallis hämaruses tarvitatud vahendeid – odasid, nuie ning rusikaid. (Püssid olid danidel samuti olemas, aga need läksid käiku ainult jahil käies.) Lahingud olid nüüd formaalsed (kui nii võib öelda), rituaalsed. Osa võtsid need, kes viitsisid. Ja kel võitlemisest isu täis sai, võis keset lahingut mõne lahingupaiga lähedal oleva künka otsa kõndida ning edasist pealt vaadata. Vihma korral lahing katkestati ja mindi saju eest põõsastesse varju. Kui sadu lakkas, lõpetati ka *time-out* ning jätkati omavalgest muretut heitlust.

Äärmiselt harva sai keegi lahingtaia ajal surma ning sedagi kogemata (mõnel sõjamehel võis näiteks saadud kriimus-

1 R. M. B e r n d t, C. H. B e r n d t, *The World of the First Australians*, lk 356–357.

2 Danide põhilised toiduained on sealih ja kartulid, moodustades üle 90% toidust.

tus mädanema minna, nii et keegi seda enam ravida ei suutnud). Lahingus püüdlid silmapaistmist (oma väe eesliinil või üksi keset vastaseid võitlemist) ei peetud ka mingiks vapruse tunnusemärgiks. Ning pärast lahingut arutasid vastased toimunut omavahel ilma igasuguse vaenuta.

Ka sekulaarse sõjafaasi tapatalgute järel ei kestnud vihavaen kuigi kaua. Näiteks kui 1966. aastal oli toimunud suur territoriaalsete sõjaliitude vaheline verevalamine, siis 1970. aastal arutasid endiste vaenupoolte "veteranid" nelja aasta taguseid sündmusi omavahel täiesti rahulikult.

Suurtest lahingutest olulisemaks peeti aga sõja rituaalse faasi ajal toimunud üllatusretki ja varitsusi. Need nõudsid sõjamehelt mitmeid kõrgelt hinnatavaid omadusi, eriti (sala)kavalust, aga ka orienteerumisoskust ja mõningast isiklikku mõjuvõimu, mis võimaldas moodustada pisikese võitlussalga. Ning pealiku ehk "suure mehe" *imago* omandas üsna suure tõenäosusega see, kel õnnestus rajäärses tihnikus oma salgaga oskuslikult ja tulemuslikult varitseda.

Vaenlane surmati selja tagant. Või tungiti põllul tööd rügavatele relvitutele (matšete polnud ju sõja rituaalses järgus relv) ja väsinud vastastele oma hambuni relvastatud salgaga ootamatult kallale. Ohvrite endi viga, et ei jõudnud põgeneda.

Tapeti siiski vähe. Ning tapmist põhjendati vaimude nõudmist ajutise rahuldamisega, samal ajal kui sõja sekulaarse faasi puhul olid võitluse motiivid danide endigi jaoks täiesti üldtunnustatult inimlikud – "suurte meeste"

vaheliste muul (rahumeelsemal) viisil lahendamata võimupingete maandamine verise kättemaksu teel.

Erinevalt sõja sekulaarsest faasist soodustas rituaalne sõdimine gruppidevahelist kaubavahetust. Samas aitasid mõlemad faasid esile kerkida pealikutel ja rohkem tseremoniaid pidada (sealiha sai süüa ainult tseremoniaalsel puhkudel – st aga siiski peaaegu iga päev).

Eelnevat kokku võttes võib seega väita, et sõjapidamisse suhtusid "kohalikud inimesed" kuidagi möödaminnes, ilma erilise traagikata. Näiteks olid kõik danid omavahelise sõjapidamisega kibedasti ametis, jätsid selle aga kohe häirimatult maha, kui Hollandi koloniaalvõimud sõdimise 1961. aastal ära keelasid.

Sõjapidamine oli danide kultuuris laialt levinud, aga nõrgalt juurdunud. Nagu märgib K. G. Heider, olid danid üsna meelevaldsed, kasutades sageli vägivalda oma tahtmiste elluviimisel. Ent samas polnud nad (nagu K. G. Heider eristab) agressiivsed, vaid helged, "rahumeelsed sõjamehed", kes ei püüdnud vaenlase üle pikemas ajalisel mõõtmel domineerima hakata.

Hoolimata sellest et traditsioonilistes kultuurides sõditakse katkematult (kuni kõrgem poliitiline võim asjasse ei sekku), tehakse seda nagu muuseas. Kissa, elevust ja rõõmu on seejuures palju. See mitteagressiivse taplemise pidevus aga ongi pärimuse autentsuse tunnus.

Jätkub muidugi ka näiteid teistsugustest traditsioonilistest sõdimistest, näiteks Põhja-Brasiilia metsades elavate Yanomamö indiaanlaste juures, kelle seas isekeskis arendatavas sõjategevuses

hukkub 33% mehi.¹ Aga sellised näited ja nendest tuletatud üldistused on vajadusel redutseeritavad. Pealegi on interaktsioon poliitiliselt domineeriva por-

tugalikeelse Läänega olnud isegi yanomamödele ohvriterohkem kui nende omavaheline "peadelõikamine".²

SIMONE WEIL

"ILIAS" EHK POEM VÕIMUST

"Iliase" tegelik kangelane, tegelik aines, tema tuum on võim. Võim, mis on inimeste käes, võim, mis inimesed allutab, võim, mille ees inimeste ihu end ära salgab. Ikka ja jälle ilmub inimhing moondununa suhetest võimuga, kaasa veetuna, pimestatuna võimust, mida usub end juhtivat, lookas võimu sunduse all, mille on enesele võtnud. Need, kes on unistanud, et nüüdsest võiks võim tänu progressile kuuluda minevikku, on võtnud seda luuleteost kui üht dokumenti sealt; need, kellel on tarkust näha võimust – tänapäeval niisamuti nagu muiste – kogu inimkonna ajaloo keskpunkti, leiavad temas kauneima,

puhtaima peegli.

Võim teeb igäühest, kes talle allub, asja. Kui ta teostab end lõpuni, teeb ta inimesest asja sõna literaalseimas mõttes, tehes temast laiba. Keegi on olemas, hetk hiljem teda enam pole. See on pilt, mida "Ilias" ei väsi me silme ette toomast:

... traavlid

*jooksid jo väe vahemal, taga tühjana
visklevad vankrid,
asjatult oodates juhte. Sest need juba
uinusid tandril
ning olid kaunimad kaarnate kui oma
kaasade meelest.*³

Heeros on mingi asi, mida lohistatak-

1 R. Dirks, Cultural Anthropology.

2 Vt N. A. Chagnon, Yanomamö. The Fierce People. USA, 1977; vrd ka J. Bodley, Victims of Progress. Menlo Park, 1981.

3 L'Iliade ou le poème de la force. Kirjutatud 1938–1939. Avaldatud Cahiers du Sud'is, nr 230 ja 231, detsember 1940 ja jaanuar 1941. Tõlgitud väljaandest: Simone Weil, Oeuvres complètes. Paris, Gallimard. Lk 227–253.

³Ilias, XI, 159–162. Agamemnoni ja Hektori võitlus. Siin ja edaspidi tsiteeritakse "Iliast" August Annisti tõlke järgi (Tln, 1960). Simone Weil on küll tekstinäited tõlkinud uuesti ja rütmilisse proosasse põhjendusel, et käibivad prantsuse tõlked polnud piisavalt täpsed. Eesti tõlkele seda etteheidet aga teha ei saa. Märkused on võetud tõlke aluseks olevast väljaandest.

se kaariku taga tolmus:

... rapsas roosaga tække, ja ruttu need
algasid lendu.
Pilvena tolm üles kees tagaveetava
ümber. Ta hiuksed
lendlesid, mustad ja sassis. Ja pea, mis
enne nii üllas,
peksles maadpidi põrmus. Nii
Hektorit teotada laskis
ta omal maal tema vaenlaste poolt
Zeus, Välkudeheitja.¹

Selle pildi kibedat maiku tajume puh-
talt – ei mingit lohutavat fiktsiooni, mis
seda muudaks, ei mingit trööstivat su-
rematust, ei mingit labast auhiilguse või
kodumaa oreooli.

Lahkus ta liikmeist hing ning lendas
Hadese valda
nuttes, et tal vaja minna ja jätta jo
noorus ja jõud kõik.²

Sellest valulisest kontrastist veel lõi-
kavam on teise, kauge maailma oota-
matu meenutus, mis sealsamas ka
kustub: ebalev, liigutav meenutus ra-
hust, perekonnast, maailmast, kus ini-
mene elab nende jaoks, kes ümbritsevad
teda kõige olulisemaga.

Kaunilokiseid piigasiid just oli käskind
ta panna
soenema suur vaskkolmjalg veega, et
vann oleks valmis
kuum kohe, nüüpea kui tuleb Hektor

võitluseväljalt.

Ei, sõge, aimandki veel ta, et Hektori,
kümblyusest kaugel,
surma jo saatnud Achilleuse käe läbi
Pallas Athena.³

Jah, loomulikult oli Hektor, õnnetu,
kaugel kuumast vannist. Ta ei olnud
ainus. Pea kogu "Iliase" tegevus toimub
kaugel eemal kuumadest vannidest. Pea
kogu inimese elu kulgeb enamasti kuu-
madest vannidest eemal.

Võim, mis tapab, on võimu toores
koondkuju. Mida rohkem erinevad te-
ma võtted, mida tavatumad on tema
sihid, seda rohkem on ta üks teine võim
– mis ei tapa; st mis veel ei tapa. Tapma
hakkab ta aga kindlasti või võib-olla või
siis on üksnes sõltuvuses olendist, kelle
ta mis tahes hetkel tappa võib; igal juhul
muudab ta inimese kiviks. Võimest
muuta inimene asjaks teda surema sun-
dides pärineb üks teine võime, mis on
teistmoodi imeline – teha asi inimesest,
kes elab edasi. Ta elab, tal on hing;
ometi on ta asi. Vägagi veider olend –
asi, millel on hing; veider seisund hinge
jaoks. Kes võiks ütelda, kui palju peab
see olend hinge iga hetk petma, et too
kohaneks, koolduks ja alistuks iseenda-
le? Hing ei ole loodud elamiseks mingis
asjas; kui teda selleks sunnitakse, piin-
leb ta vägivalla käes üleni.

Relvitu, paljas inimene, kellele suu-
natakse relv, saab laibaks enne puutu-
mistki. Hetke ta veel kaalutleb, tegut-
seb, loodab:

1 Sealsamas, XXII, 400–404 (Hektori laip).

2 XXII, 362–363. Hektori surm. Sama fraas kordub muide Patroklose surma puhul (XVI, 856–857).

3 XXII, 442–446. Kõneldakse Andromachest.

Ootas ta mõteldes nii. Aga too ligi
hämningus astus,
et Achilleuse põlvi seal emmata
palves. Sest üpris
soovis ta pääseda veel pahast surmast
ja saatusest süngest.

(...)

Palvega embas mees ühel käel
Achilleuse põlvi,
kuid vaskpiiki sel teisega hoidis,
ei lahti sest lasknud...¹

Ent peagi on ta adunud, et relv ei
pööra tagasi, ja ehkki veel ohtes, on ta
juba materia, ehkki veel mõteldes – ei
suuda ta mõtelda enam midagi:

Nii Priamose poeg särav pöördus
Achilleuse poole
härda palvega. Kuid sõnu karme ta
vastu vaid kuulis...

(...)

Nörkesid põlved jo sest Lykaonil ning
süda rauges:
kukkus piik tal käest ning istuli langes
ta maale,
kaks kätt laiali. Kuid kohe tõmbas
Achilleus mõõga
ning löi kaela tal, rangлуу juurde.

Ja vanguni sinna
puuris ta kakstera-mõök. Maha
kummuli kukkus Lykaon.
Voolas seest veri must ning kastis
tandrit ta ümber.²

Kui nõrk ja relvitu võõras anub sõda-

last väljaspool igasugust lahingut, siis ei
tule teda surma mõista; ent jätkub sõ-
dalase ühestainsast kannatamatusehet-
kest, et võtta talt elu. Sellest piisab, et
tema ihu kaotaks peamise, mis elavale
ihule kuulub. Räbalake elavat ihu ilmutab
võpatuses kogu oma eelnevat elu; konnakoib
võpatamas elektrišokist; lähipilk kohutavale,
hirmuäratavale asjale või kokkupuude sellega
panebr võpatama ihu, närvid, musklid, määrr
pole tähtis. Üksnes anuja-sarnane ei va-
bise, ei värise; temal pole selleks enam
luba; tema huuled puudutavad peagi
oma objekti – õuduse täievolilist esin-
dajat.

Märkamatuna telki nüüd astus
Priamos ja embas
seal Achilleuse jalgu ja tal käsi
suudlema hakkas,
neid käsi hirmsaid, mis olid mitugi
poega tal tapnud.³

Vaatemäng ühest inimesest, kes on
varisenud sedavõrd sügavasse õnnetus-
se, kangestab pea niisama nagu pilk lai-
bale:

Nii nagu mees, kes on kodumaal
mehe mõrvanud teise
meeletus raevutsushoos ning siis
pagend võõrale maale,
seal tuleb jõukasse kotta ja
hämmastab vaatajaid kõiki,
nii oli hämmastust täis nüüd,

1 XXI, 64–66, 71–72. Troojalase Lykaoni surm. ("Ta" – Achilleus, "too" Lykaon.) Achilleus oli võtnud selle noormehe vangi ja müünud ta orjaks Lemnose saarele. Kui ta noormeest Skamandrose jõe ääres jälle kohtas, tappis ta tolle vihaga, hoolimata palveist. Weil on oma käsikirjalistes esseedes selle steeni juurde korduvalt tagasi pöördunud.

2 XXI, 97–98, 114–119.

3 XXIV, 477–479. Priamos anub Achilleuselt tagasi oma poja surnukeha.

*silmates rauka, Achilleus,
ning imeks pannes ka sõbrad tal
vaatasid üksühe otsa.¹*

Kuid see pole midagi enam kui hetk, samas on õnnetu juuresolugi unustatud:

*Ütles. Ja härdus ka Peleuse poeg, oma
taadile mõeldes.
Võttis raugal ta käest, tasa lükkas ta
eemale endast
ning siis nutsid nad koos. Achilleuse
jalgadest hoides,
itkes Priamos poega seal, Hektorit
hulkadetapjat,
kuid isa endal nuttis Achilleus ja veel
ka Patroklost
korrast. Täis kogu telk oli kummagi
nuttu ja oigeid.²*

See, et Achilleus lükkas maha rauga, kes rippus ta põlvede küljes, ei tulnud tundetusest; Priamose sõnad liigutasid teda pisarateni, tuletades meelde ta enda vana isa. Tema suhtumine, tema liigutus oli niisama lihtne ja vaba, kui olnuks paluja asemel ta põlvi puudutamas mingi elutu objekt. Elavail olendeil me ümber on nende endi juuresolu kaudu mingi võime – ja see võime on üksnes neil – peatada, alla suruda, muuta iga liigutust, mida me keha plaanitseb; mööduja ei suuna kõrvale me minekut mõnd teed mööda sel viisil, kui teeb seda teetähis; kui ollakse ükski, ei tõusta, kõnnita ega istuta oma toas samal viisil kui siis, kui seal on külaline. Kuid see

määratlematu inimjuuresolu mõju ei toimi inimeste puhul, kellelt üks kannatamatusehoog võib võtta elu; isegi juba enne, kui nende inimeste surmamõistmisest on mõeldud. Teised liiguvad neist mööda, nagu polekski neid seal; ja nemadki omakorda – ohus, mis nad ühe hetkega on taandanud eimillekski, – püüavad näida olematuina. Kui tõugatakse, kukuvad, kukkunult jäävad maha, kauakski, et kellelgi ei tuleks juhuslikult pähe neid üles tõsta. Aga kui nad on lõpuks üles tõstetud, südamlilkud austussõnad pälvinud, ei märka nad ülestõusmist tõsiselt võtta, ei märka julgedagi oma soovi väljendada; raevunud hää l paneb nad kohe vaikima:

*Ütles ta nii. Ära ehmus rauk ning
kuulas ta käsku.³*

Palujad, keda on üks kord kuulda võetud, muutuvad vähemasti jälle inimesteks nagu teised. Ent õnnetuim on olend, kes jääb ellu, aga on saanud asjaks kogu oma ülejäänud eluks. Tema päevis pole ühtki rõõmu, ühtki tühisust, ei mingit vaba ruumi tühjaks-tähjaks, mis tuleks temast endast. Selletaoliste inimeste elu pole julmem kui teistel, nad ei paikne ühiskonnas madalamal kui teised; nad on lihtsalt üks teine inimlik, kompromiss inimese ja laiba vahel. Kui inimolend oleks asi, oleks siin loogika seisukohalt vastuolu; aga kui see võimatus on saanud reaalsuseks, saab vastuolu lõheks hinges. See asi püüab iga hetk olla mees, naine, ja ei

1 XXIV, 480–484.

2 XXIV, 507–512.

3 XXIV, 571. Sama vormelit on kasutatud Chryse se puhul (I, 33).

saavuta seda hetkekski. See on surm, mis venib kogu elu; see on elu, mille surm on kangestanud enne kadu.

Neitsi, preestri tütar, pälvib sellise saatuse:

*Ei, sinu last ma ei anna! Las ennem
Argose maal ta
meil vanaks saab, kodust kaugel siit,
minu kambrites, käies
päeval kangaspuu ümber ja viibides
öösel mu voodis!*¹

Noor naine, noor ema, printsi abi-
kaasa, pälvib sellise:

*Orjana Argoses siis kood võõrale
kangast või hakkad
tassima võõrale vett Hypereia või
Messeise lätteist;
kuigi see vastik ja kurb on, kuid karm
sund seda nõuab.*²

Laps, kuningaskeptri pärija, pälvib
sellise:

*Viiakse varsti nad siit ära nüüd neil
laevadel õõnsail
ning ühes teistega mind. Ka sind,
poeg, võetakse, et sa
teeks seal orjana tööd üle jõulist, mis
kaskija nõuab
julmana sult.*³

Ema silmis on lapse selline saatus
kohutavam surmast; mees soovib huk-
kuda enne, kui näeb oma naise orjasta-

mist; isa kutsub kõiki taevasi õnnetusi
sõjaväe peale, kes on vangi võtnud ta
tütre. Ent neis, keda see tabab, kustutab
sedavõrd julm saatus needmissõnad,
mässamised, võrdlemised, mõtted tule-
vikust ja minevikust, pea kõik mälestus-
sed. Ei ole orja asi olla truu oma linnale
ja oma surnutele.

Seepärast nutabki ori, kui piinleb või
sureb keegi neist, kelle tõttu ta kõik on
kaotanud, kes on laastanud ta linna,
mõrvanud ta lähedased ta enda silme
all. Miks ei? Üksnes pisarad on talle veel
lubatud. Need on isegi kohustuslikud.
Ent kas pole orjuses pisarad altid jooksa-
ma sellepärast, et nad võivad teha seda
karistamatult?

*Itkes ta nii. Üheskoos kõik nutsid
teisedki piigad,
just nagu nutaks nad surnut, ent
tõeliselt vaid oma saatust.*⁴

Orjal pole ühelgi juhul luba väljenda-
da midagi muud kui seda, mis võiks
meeldida ta isandale. Just nimelt seetõ-
ttu ei saa tundmuseks, mis võib targata
süngeski elus ja elu veidi hingestada,
olla midagi muud kui armastus isanda
vastu; kõik teised teed on armastusekin-
gitusele suletud, samuti nagu sulgevad
päitsed ja suitsed aiste vahele rakenda-
tud hobusele kõik teed peale üheainsa.
Ja kui imekombel tekib mingist armust
lootus, et saabub uuesti üks päev, mil ta
ei tunne enam tänu ega inimarmastust
selle vastu, kes ainsana on tulnud väga

1 I, 29–31. Agamemnon keeldub andmast Chryseist tolle isale tagasi.

2 VI, 456–458. Hektori hüvastijätt Andromachega. 458. värss on saanud motoks Simone Weili teosele "Journal d'usine" (C. O., 35).

3 XXIV, 731–734. Andromache oma pojale Astyanaxile pärast Hektori surma.

4 XIX, 301–302. Briseis nutab Patroklose surma pärast.

lähedale, peaks ka see õudust sisenda-
ma:

*Meest seda, kellele kord isa ning ema
armas mu andsid,
linnuse ees nägin maas, läbi torgatud
vaskterast julmast.
Kolm oli vendagi mul, ema üks meid
ilmale kandis,
ning olid armsad nad; hukatuspäev
aga kõik minult viis nad.
Trööstisid nutjat sa mind, kui mult
oli tapnud Achilleus
Mynese, kaasa mu ülla, ja maatasa
laastand me linna.
Töötasid, et minu teed jumaliku
Achilleuse naiseks,
Phthiase maale mu viid oma
mustkülj-laevadel kaarjail
ning meie pulmi seal pead oma
mürmidoonlaste seltsis.
Surnud sa nüüd, sõber lahke. Sind
seepärast üpris ma leinan.¹*

Ei ole võimalik kaotada rohkem, kui on kaotanud ori; tema kaotab kogu seesmise elu. Ta ei leiaks seda uuesti ka siis, kui avaneks võimalus saatust muuta. Selline on võimu valitsus; see valitsus läheb sama kaugele kui looduse valitsus. Ka loodus, kui paneb eluvajadused oma ringkäiku tegema, tühistab kogu seesmise elu ja isegi ema kannatu-
se:

*Söömine meelest ei läind ju ka
lokkispäisel Niobel,*

*kuigi kaksteistkümmend last
ühekorraga surm temalt võttis,
poegi neist kuus ning tütreid kuus,
kõik õitsemissaastais.
Poisid tal need maha nooltega löi
hõbeambne Apollon,
kes viha täis tema vastu, ja tüdrukud
Artemis tappis,
sest punapõskise Letoga neil ema
võistleva kippus,
öeldes: see sünnitand vaid kaks last,
tema ent väga mitmeid.
Nood aga, kuigi neid kaks vaid,
hukkasid kõik tema lapsed.
Üheksa päeva need maas veres
roiskusid. Matjat ep olnud
kellestki, sest kiviks muutis kõik seal
rahva Kronion.
Päeval kümnendal vast ise taevased
neid maha matsid.
Kuid tuli meelde Niobelgi söök, kui
küllalt ta nutnud.²*

Iial pole inimese viletsust kujutatud suurema kibedusega – tehes ta enda võimetuks oma haledat viletsust tundma.

Võim, mida juhivad teised, käsutab hinge nagu äärmine nälg, kui ollakse kestvalt elu ja surma meelevallas. Ja see valitsus on sama jäine, sama jäik, nagu valitseks eluta aine. Inimene, kes osutub kõikjal nõrgimaks, on linnasüdameis üksi, rohkem üksi, kui võiks olla inimene, kes on kaotsi läinud kõrbe.

¹ XIX, 291–300. Briseise itk.

² XXIV, 602–613. Achilleus kutsub Priamost sööma, meelde tuletades Niobe näidet. Viimast värssi on Simone Weil sageli tsiteerinud, osutamaks inimloomuse vastuoluliste jõududele.

*Zeus-isa lossis on kaks saviastjat,
mis täis eluande:
õnned on head ühes neist, aga õnned
mis halvad on teises.*

(...)
*Kes aga talt osaks saab häda ainult,
see teotatud ikka
ning ajab sees purev nälg teda
lõpmatult maad pidi ringi
hulkuma; au ta ei saa surelikelt ja ei
jumalailtki.¹*

Sama halastamatult lõmastab, sama halastamatult joovastab võim igaüht, kes seda omab või usub end seda omavat. Tegelikult ei oma seda ükski. "Ilias" ei ole inimesed jagatud ühelt poolt võidetuteks, orjadeks, palujateks ja teiselt poolt võitjateks, ülemateks; seal ei ole ühtki inimest, kes mingil hetkel poleks sunnitud võimule alistuma. Sõjamehed, ehkki vabad ja relvastatud, taluvad seda käskudes ja solvangutes vähemasti:

*Kui aga kuulis ta, et mõni lihtmees
räuskab, ta tormas
ning teda sauaga löi, sõnal solvaval
hurjutas kurjalt:
"Vait ole, õnnetu narr! Maha istu ja
kuula, mis teavad,
kes sinust tublimad on! Mees
mannetu, armetu argpüks!
Ei ole asja sust kuskil, ei võitluses,
veel vähem nõupeol."²*

Thersites maksab kallilt sõnade eest,

mis on ometi täiesti mõistlikud ega erine Achilleuse omadest:

*...lõi mehe selga ja õlgu.
Kõssi sest tõmbus too, veed silmist tal
purskusid ohtrad,
sinkjana paistetas suur verivorv, kohe
seljale tekkiv
kuldse sauaga löögist. Ta ehmunult
paigale istus,
seal, valust vaevatud, vett põsilt
pühkis ja totakalt vaatas.
Ümber ent kõik südamest teda
naersid, ehk küll ise kurvad.³*

Ent isegi Achilleus, üllas, võitmatu heeros, on juba poeemi alguses me silme ees alandusest ja jõuetust valust nutmas, pärast seda kui ta juurest viidi ära naine, keda ta tahtis teha oma abikaasaks, ning tema ei julgenud vastu hakata.

*... Ent üllas Achilleus,
pukkedes nutma, nüüd läks ära
sõprade seltsist ja istus
vahthari-voogude äärde. Seal,
vaadates tõmmukat merd siis...⁴*

Agamemnon alandas Achilleust katsetult, et näidata, kes on peremees:

*... et selgesti taipaksid, kuivõrd
mul sinust kõrgem on võim ja et
teisedki peljates hoiduks
end minu kõrvale seadmast ja
võistlemast nii minu vastu.⁵*

1 XXIV, 527–528, 531–533. Kõneleb Achilleus.

2 II, 198–202. Odysseus püüab julguse kaotanud kreeklasi kokku koguda.

3 II, 265–270. Odysseus lööb Thersitest, kes on teinud kreeklastele ettepaneku minna kodumaale tagasi.

4 I, 348–350. Achilleus nutab pärast seda, kui Agamemnon on talt võtnud Briseise.

Ent mõni päev hiljem on pisarais omakorda ülemjuhataja, on sunnitud end alla heitma, anuma ja teda piinab, et ta teeb seda asjatult.¹

Hirmuhäbist pole säästetud enam ükski võitleja. Heerosed värisevad nagu teisedki. Piisab Hektori ühest väljakutsest, et tarretada eranditult kõiki kreeklasi (v.a Achilleus ja ta mehed, keda pole kohal):

Rääkis ta nii. Aga vait, päris hääletult
istusid kõik nad.
Keelduda ei luband au, aga hirm oli
võitlema minna.²

Aga kui Aias ette astub, vahetab hirm poolt:

... kuid värin haaras ta ees
kehaliikmeid ilionlastel.
Kiiremalt tuksuma löi süda rinnus ka
Hektoril. Kuid ei
nüüd enam kuidagi võinud ta
taandudes end ära peita...³

Kaks päeva hiljem tunneb hirmu omakorda Aias:

Kõrgelt käskija Zeus aga saatis ka
Aiase peale
hirmu. Jo seisma ta jäi, üle õlgade
riputas kilbi,

seitsmenahkse, ja, veel taha vaadates
tihti kui metsloom...⁴

Isegi Achilleusega juhtub kord, et ta väriseb ja oigab hirmust, tõsi küll, jõe, mitte inimese ees.⁵ Tema välja arvatud, näidatakse meile kõiki mingil hetkel võidetuna. Ei tähtsustata mitte niivõrd võidu saavutamist kui pimedat saatust, mida kujutatakse Zeusi tasakaalustava valguse abil.

... saatuseeadja Zeus kuldkaalud
võttis ja neile
kaks pani hukatusliisku ta,
oietekandjat; neist Trooja
traavlitel-sõitjaile üks, vaskrüüdes
ahhaidele teine.
Keskelt siis võttis ja tõstis. Ja langes
ahhailaste liisk ning
saatuslik päev.⁶

Et võim on pime, kehtestab saatus teatavat liiki õigluse, samuti pimedat, mis karistab relvis inimesi kättemaksukaristusega; "Ilias" on selle formuleerinud ammu enne evangeeliumi, ja ligilähedaselt samas sõnastuses:

... Võrdselt
aitab ju Ares ka teisi. On mitugi tapjat
ta tapnud.⁷

5 I, 185–187. Agamemnon Achilleusele.

1 See on IX laulu ("Saatkond") teema.

2 VII, 92–93. Hektori väljakutse võttis vastu (liisuga) Aias.

3 VII, 215–217.

4 XI, 544–546.

5 Viidatakse Skamandrose jõe raevule (XXI, 200jj).

6 VIII, 69–73.

7 XVIII, 308–309. Hektor vastab Polydamasele, et ta jätkab võitlust. Viide evangeeliumile osutab Matteusele: "Kõik, kes mõõga tõmbavad, hukuvad mõõga läbi" (Mt 26,52). Simone Weil on seda fraasi seoses 309. värsiga tsiteerinud oma Saint-Quentini loengul.

Kui kõik on sündides määratud kannatama vägivalda, siis on tõde, et inimese vaimule paneb piirid asjaolude valitsemine. Tugev pole kunagi absoluutselt tugev ega nõrk absoluutselt nõrk, kuid ei üks ega teine tea seda. Nad ei arva, et on ühest ja samast liigist; nõrk ei näe ennast nii nagu too, kes sarnaneb tugevale, ja too ei näe ennast nii nagu see. Kelle valduses on võim, kõnnib keskkonnas, mis talle vastu ei seisa, teda ümbritsevas inimaines pole midagi, mis oma loomult suudaks tekitada teoimpulsi ja teo enda vahele selle lühikese intervalli, kus paikneb mõte. Kus pole paika mõttel, seal ei ole õiglust ega tarkust. Just seetõttu toimivad relvis inimesed julmalt ja hullumeelselt. Nende relv tungib relvitusse vaenlasse, kes on maas nende põlvede ees; nad võidutsevad surija üle, kirjeldades talle teotusi, mis tema surnukehale osaks saavad;¹ Achilles mõrvab kaksteist Trooja noormeest Patroklose tuleriidal, enesestmõistetavamalt kui meie hauale lilli nopime.² Oma voli kasutades ei kahtlusta nad kunagi, et nende tegude tagajärjed panevad omakorda alistuma neid endid. Kui suudetakse ainsa sõnaga üht rauka vaikima panna, värisema kuuletuma, kas mõeldakse siis, et ühe preestri needmissõnad on selgeltnägija silmis olulised?³ Kas loobutaks ära võtmast naist, keda Achilles armastab, kui teatakse, et nende mõlema ainus võimalus on kuuletuda?⁴ Kui Achilles tunneb lõbu haletsusväärsete kreeklaste põge-

nemise pealtvaatamisest,⁵ kas suudab ta mõelda, et see põgenemine kestab või lõpeb vastavalt just tema tahtmisele ning et see võtab elu ta sõbralt ja talt endalt? Seega – need, kelle kätte saatus on võim sattunud, hukuvad, jõudmata liigselt kaalutleda.

Pole võimalik, et nad ei hukkuks. Sest nad ei arvesta, et nende enda jõud on piiratud kvantiteet ja et nende suhe teistega on vaid ebavõrdsete jõudude tasakaalustamiseks. Teised inimesed ei loo nende liigutustes neid vahepause, millest üksi sünnib me tähelepanu ligimeste vastu; nemad järeldavad sellest, et saatus on andnud kogu meelevalla neile ja neist madalamatele ei mingit. Sellest hetkest peale lähevad nad võimust, mida käsutavad, teisele poole. Nad lähevad sellest vältimatult teisele poole, teadmata, et see võim on limiteeritud. Nad on saadetud surma, võimaluseta juhusest abi paluda, ja asjad ei kuuletu neile enam. Mõnikord juhus teenib neid, teinekord kahjustab; nad on eksponeeritud õnnetusele alasti, ilma vägevuse-relvastuseta, mis kaitseks nende hinge, nüüdsest pole neil enam midagi, mis hoiaks neid lahus pisarast.

See geomeetrilise rangusega karistus, mis võimu kuritarvitamist automaatselt nuhtleb, oli kreeklastele peamisi järelemõtlemisaineid. See on ajastu hinge alus; Nemesise nime all on ta algimpulss Aischylose tragöödiatele; temast lähtuvad pütagoorlased, Sokrates, Platon, mõtlemaks inimesest ja kõiksusest.

1 Vihje tekstikohale XXII, 354: Achilles solvab surevat Hektorit.

2 Vihje tekstikohale XXIII, 175–176.

3 Vihje preester Chrysele ja selgeltnägija Kalchasele (vrd I, 92–94).

4 Jutt on Briseise äravõtmisest (I, 318).

5 XI, 600 jj.

Sealt sai see mõiste koduseks kõikjal, kuhu tungis hellenism. Võib-olla on see kreeka mõiste sama, mis *karma* nime all elab idamaades, seal, kuhu on imbutud budism; aga Õhtumaa on ta kaotanud ja üheski tema keeles pole isegi enam sõna selle väljendamiseks; käsitused piirist, mõõdust, tasakaalust, mis peaksid määrama käitumise elus, on vaid orjalikult laenatud tehnikast. Meie oleme geomeetrid üksnes materია ees; kreeklased olid esmalt geomeetrid, õppides tundma voorust.

Sõja käik "Iliases" seisnebki vaid selles kiigemängus. Mingil hetkel mõtleb võitja, et on võitmatu, hoolimata sellest et ta samas mõni tund varem oli lüüa saanud; ta unustab kasutada võitu mööduva asjana. Lahingu esimese päeva lõpul, millest "Ilias" jutustab, võiksid kreeklased kahtlemata kätte saada oma jõupingutuste objekti – Helena ja tema rikkused; vähemasti juhul, kui oletada nagu Homeros, et Kreeka armeel ikka oli põhjust uskuda Helena Troojas viibimist.

Egiptuse preestrid, kes seda teadma peaksid, kinnitavad hiljem Herodotosele, et Helena oli hoopis Egiptuses.¹ Teda ei soovinud kreeklased aga sel õhtul enam mingil viisil:

*"Ei, enam nüüd Alexandrose aarded
ei lepita meid siin,
ei ka Helena. Nüüd näevad jo selgelt
juhmiigi silmad,
et on Troojale surm ning hukatus
langemas varsti."*

*Ütles ta nõnda. Ja kiitust abhaid kõik
hõiskasid talle...²*

See, mida nad tahavad, pole rohkem ega vähem kui kõik. Kõik Trooja rikkused sõjasaagina, kõik paleed, templid, villad tuhana, kõik naised ja lapsed orjadena, kõik mehed laipadena. Nad unustavad ühe detaili: see kõik ei kuulu nende meelevalda, sest nad ei ole Troojas. Võib-olla jõuavad nad sinna homme, võib-olla ei jõua nad sinna kunagi.

Hektor lubab endale samal päeval sama unustamise:

*Küllalt hästi ju teab mul vaim seda
ning süda aimab:
Päev kord koidab see, kus püha Ilion
langeb. Ja hukkab
siis odakuulus Priamos ning ühes kõik
tema rahvas.
Kuid ei vaeva mul nii südant Ilioni
hukatus saabuv,
ei ka Hekabe ja ei maa kaitsja
Priamose surm või
armsate vendade hukk, kuna neid nii
palju ja vapraid
langeb tolmusel tandril nüüd
vaenlase piikide pisteist –
vaid sinu saatus: kui viib abhailane
rakmetes vaskseis
sind ära nutvana ning nii jäädavalt
kustub su priius.*

(...)

*Oh, parem olgu ma surnud ja katku
mind kääbas jo enne,
kui et kuulen su karjeid ja näen sinu
võõrsile viimist.³*

1 Herodotos, *Historiae*, II, 113 jj.

2 Ilias, VII, 400–403. Diomedes nõuab omakorda sõja jätkamist.

3 VI, 447–455, 464–465. Hektor Andromachele.

Miks ei pakkunud ta sel hetkel välja võimalust kõrvaldada õudused, mis tema arvates pidid vältimatult järgnema? Sest see oleks olnud asjatu. Ülejärgmine päev oli kreeklastele armetu ja isegi Agamemnon tahtis pöörduda tagasi merele. Kui Hektor oleks selles olukorras veidi järele andnud, oleks ta kergesti saavutanud vaenlase lahkumise, aga ta ei tahtnud lubada tollel minema minna ega jääda ise tühjade kätega:

*Lõõmaku lõkked need meil, kuni
saabub Koit, vara sündind,
hulgana terve see öö, et neist kuma
taevani tõuseks!
Muidu ahhailased veel ilushiuksesed
katsuvad öösel
paku putkata ehk üle ääretu
suurmere selja.*

(...)
...vaid las põevad ka veel kodus kaua
neid haavu hirmsaid...

(...)
...Las tunnevad hirmu ka teised,
et ei iial nad Troojale tooks sõda
oieterohket!¹

Tema soov läheb täide; kreeklased jäävad; ja ülejärgmisel päeval, lõuna ajal, avaneb hale pilt temast ja tema omadest:

*Kuid keset välja veel traavisid need,
nagu lehmad, kui on neid
rännanud lõukoer pilkasel ööl ja nad
laili pilland...*

(...)
... – nõnda ka Atreuse poeg alalõp-
mata vaenlasi jälgis
ning mehi viimaseid tappis ta piik.
Eest jooksis, kes jaksas.²

Pärastlõunal saab Hektor aru, et vastased on temast üle. Ta viivitab veel, siis paneb korraks kreeklased põgenema, kord jälle lööb Patroklos oma värskete salkadega tema tagasi. Patroklos tormab edust tiivustatuna oma vägedest eemale, ent lõpetab relvitu ja haavatuna Hektori mõõga ees, ning samal õhtul vastab võidukas Hektor Polydamase targale nõuandele karmide etteheidetega:

*Nüüd aga, just ajal sellel, kui petliku
Kronose poeg on
andnud mullegi au, et ahhailased
merre ma paiskaks –
ei, ära mõtlegi, narr, sa rahvale
rääkida säärast!
Ei tohi kuulda nad sind! Luba selleks
ei anna ma neile!*

(...)
Rääkis ta nõnda. Ja nõus olid hõisates
Ilioni hulgad.³

Ülejärgmisel päeval on Hektor kaotanud. Achilleus jälitab teda üle kogu lahinguvälja, et teda tappa. Lahingus on Achilleus olnud alati neist kahest tugevam; ta on eelisseisundis, sest on nädalaid puhanud, ta on metsik kättemaksuja võidusoovist, ja tema vastane on kur-

1 VIII, 508–511, 513, 515–516. Köneleb Hektor.

2 XI, 172–173, 177–178.

3 XVIII, 293–296, 310. Kreeklased on põgenema löödud. Polydamas annab nõu sõda katki jätta. Hektor keeldub. Weil on pöördunud korduvalt selle episoodi juurde, mis tema jaoks on tüüpiline näide sõdalaste pimestatusest.

natud mees! Hektor – ta on üksinda Trooja müüride ees, täiesti ükski, et valmistuda surmaks ja püüda oma hinge selitada, et end kokku võtta.

*Oh häda mulle! Kui siit lähen pakku
ma müüride varju,
siis Polydamas on mind kohe
pilkamas...*

(...)
*Nüüd aga, kus minu meeletus hukka
on saatnud nii paljud,
pelgan ma Ilioni võitlejaid ning
pikarüülisi naisi.*

*Oh häbi, kui mõni ütleks, kes soolt
ning vapruselt halvem:
"Hektor see hukutas rahva, sest
liigselt ta endasse uskus."*

(...)
*Või parem kõigest ehk on maha panna
see kilp kumerkülgne,
niisama kiiver mu peast ning vastu
müüri see piikki,
minna otsemaid siis Achilleuse
laitmatu juurde...*

(...)
*Kuid miks tarbetult vaevan ma end,
sest mõteldes kõigest?
Asjata minna Achilleuse juurde!
Ei austa ta palvet,
mulle ka armu ei heida, vaid kui
maha relvad ma pannud,
siis kohe paljalt mu surnuks ta lööb
nagu kaitsetu naise.¹*

Hektor ei pääse ühestki valust ega

häbist, mis õnnetutele osaks saab. Üksinda, ilma kogu võimuprestiižist, ei jää talle põgenedes alles isegi vaprust, mille ta oli säilitanud veel müüride ees:

*Nüüd juba võpatas Hektorgi, kui teda
silmas ta: seista
ei enam saand...*

(...)
*...sest võitjale autasuks polnud
ohverdushärg ega ka tema nahk, nagu
võistlustel viisiks,
vaid hoburüütel Hektori hing oli
autasuks seekord!²*

Surmavalt haavatuna suurendab ta asjatute anumistega võitja triumfi:

*Vannutan sind sinu hinge, su põlvede
ning vanemate juures.³*

Aga "Iliase" kuulajad teadsid, et rõõm Hektori surmast pidi Achilleusel olema lühike, rõõm Achilleuse surmast trooja-lastel lühike ja rõõm Trooja purustamisest ahhaialastel lühike.⁴

Nüüsiis: keda vägivald puudutab, selle ta lõmastab. Ta teeb lõpu nii sellele, kes teda väliselt kasutab, kui ka sellele, kes tema all kannatab; tol ajal tekibki idee saatusest, kelle meelevallas timukad ja ohvrid on võrdselt süütud, võitjad ja võidetud – vennad samas viletsuses. Võidetu on võitja õnnetuse põhjus nii nagu ka võitja võidetule.

1 XXII, 99–100, 104–107, 111–113, 122–125.

2 XXII, 136–137, 159–161.

3 XXII, 338–339.

4 Viide saatuse eelnenud otsusele: Hektori surmale pidi veidi aja pärast järgnema Achilleuse surm. Seda ennustasid Achilleusele Thetis (XVIII, 96) ja hobune Xanthos (XIX, 408jj).

*Sai üheainsa ta vaid poja, ning vara
langeva. Nüüdki
ep ole toeks mina tal vanapõlves.
Ma Trooja all istun,
kaugel sündimismaalt, sind
kurvastan siin ja su poegi.¹*

Võimu mõõdukas kasutamine, mis ainsana lubaks pääseda asjaolude hammasrataste vahelt, nõuaks suuremat voorust, kui on seda inimlik; see on sama harv kui väarikaks jäämine nõrkuses. Pealegi pole ka mõõdukus alati ohutu; sest prestiiži, mis on rohkem kui kolmveerand võimu alusest, tagab tugeva kõrk ükskõiksus nõrkade vastu, ükskõiksus, mis on sedavõrd nakkav, et kandub edasi neile, kes on selle objektid. Ent see, mis annab nõu võimuga liialdada, pole tavaliselt mitte poliitiline mõtlemine. See on kiusatus liialdada, mis on peaaegu vastupandamatu. Mõistlikke sõnu tuuakse "Iliases" kuuldavale mõnigi kord; Thersitese sõnad on seda ülimal määral. Ka raevunud Achilleuse sõnad on sellised:

*On elu kallim ju kõigest, ka rikkusist,
mis olid Troojas,
kaunisti tehtud linnas ses, öeldakse,
endisil päevil,
kui rahus õitses ta veel...
(...)*

*Röövida kõike sa võid: kas lehma või
rammusaid lambaid...
(...)
kuid elu uuesti saada ei või ega
võimuga võtta...²*

Aga mõistlikud sõnad kaovad tühjusse. Kui neid ütleb alam, karistatakse teda ja ta jääb vait; kui see on üleumus, pole ta sõnad kooskõlas tegudega. Ja vajaduse korral leidub alati mõni jumal, kes soovitab meeletust. Lõpuks kaob isegi mõte, et võiks püüda vältida tegevust, mis saatuseleisuga osaks on antud – vältida tapmist ja surma:

*...meie, kel Zeus juba saatuseks ette
on seadnud
tapelda nooruspäevadest peale jo
heitlusis hirmsais,
niikaua kui vanaeani või kui kõik
viimseni hukkund!³*

Juba need võitlejad tundsid, et on "süüdimõistetud kõik", nagu palju aega hiljem võitlejad Craonne'i all.⁴

Nad on sattunud sellesse olukorda lihtsaima püüniise tõttu. Kui nad lahinguteele asuvad, on nende süda kerge nagu ikka, kui ollakse enda silmis võimas ja vastas pole midagi. Neil on käes relvad; vaenlast ei ole. Välja arvatud

1 XXIV, 540–542. Achilleus meenutab Priamose ees oma isa Peleust.

2 IX, 401–403, 406, 408. Achilleus vastab Odysseusele, kes on tulnud nõudmisega jälle lahingusse asuda (episood "Saatkonnast").

3 XIV, 85–87. Odysseuse sõnad Agamemnonile.

4 Craonne'i platoo Aisne'is käis Esimese maailmasõja ajal 1917–1918 korduvalt käest kätte. Küla ise hävitati täielikult. "Craonne'i laulu" (*La Chanson de Craonne*) pani rindel kirja Paul Vaillant-Couturier 1917. aasta Nivelles'i pealetungi ajal. (Vt Serge Dillaz, *La Chanson française de contestation*, op. cit.) Simone Weil esitab laulu mõnevõrra erineva versiooni oma *Cahiers's* (C. I, lk 59–60) pealkirja all "Chant de Craonne". Refraänina tsiteerib ta kahel korral värsse: "Sest me kõik oleme süüdimõistetud, / Me oleme ohverdatud."

siis, kui hing on juba löödud vaenlase kuulsusest, ollakse alati tublisti vapram, kui teda pole. Puuduja ei pane peale paratamatuse iket. Ükski paratamatus ei ilmu veel nende mõttesse, kes nõnda lähevad, ja seetõttu lähevad nad nagu mängu pärast, nagu puhkusele, ära igapäeva sundustest.

*Kus on hooplused nüüd, mida kord
teilt Lemnosel kuulsin,
kus üliuhkena öeldi: ei vapramaid
meist ole kuskil!
Ohtrasti sõite te seal õgusarviste
härgade praadi,
põhjani juues ka peekreid, mis täis
ääreni veini,
hooplesite, et meist igaiüks saja või
kahe Trooja
sangari vastu julgena läeb. Aga
kardame nüüd me
Hektorit kõik üheskoos!*¹

Isegi kui sõda on kord juba järele proovitud, ei lakka ta kohe veel sarnanemast mänguga. Sõjale ainuomane paratamatus on kohutav, täiesti erinev sellest, mis seob rahuaja töödes; hing ei alistu sellele, kuid ta ei saa siit enam põgeneda; ja niivõrd kui ta siit põgeneb, veedab ta päevi, kus paratamatust pole, mängu-, unenäo-päevi, meelevaldseid ja ebarealseid. Oht on siin abstraktsioon,² elud, mida hävitatakse, on justkui laste lõhutud lelud, on tähtsusetumadki; heroism on pelgalt teatraalne poos ja hooplemistest räpastatud. Ja kui elujõu tulvang suurendas just äsja

üheks hetkeks teovõimet, siis usutakse end olevat võitmatu jumaliku abiga, mis hoiab lüüasaamise ja surma eest. Sõda on siis hõlbus ja alatult armastatud.

Ent enamasti ei kesta see seisund kaua. Tuleb päev, mil häbi, lüüasaamine, kallite kaaslaste surm väänavad võitleja hinge paratamatusele alluma. Lahing lakkab siis olemast mäng või uni; sõdalane mõistab lõpuks, et ta eksisteerib tegelikult. See on julm reaalsus, piiritult, ülemääraselt julm, et olla talutav, sest see paneb paika surma. Surmamõtteile saavad vaid kinnitust pakuda välgud, mis lasevad tunda, et surm on täiesti võimalik. On tõsi, et iga inimese saatus on surra ja et sõdur võib vanaks elada ka lahinguis; aga nende jaoks, kelle hing on pandud sõja ikkesse, pole seos surma ja tuleviku vahel enam sama mis teiste inimeste jaoks. Teiste jaoks on surm piir, mis on pandud tuleviku ette, aga nende jaoks on ta tulevik ise, tulevik, mille määrab nende elukutse. Kui inimesed mõtlevad tuleviku all surma, on see loomuvastane. Hetkest, mil sõja kulg on teinud tajutavaks surma võimalikkuse, mis sulgeb endasse iga minuti, pole mõtteis enam võimalik läbida ühtki päeva ülehomseni, minemata läbi surma kujust. Vaim on siis pingul, sest ta suudab olemist kannatada vaid lühikest aega, ent iga uus koidik toob endaga kaasa sama paratamatuse; päevad, lisatud päevadele, moodustavad aastad. Hing kannatab vägivalda kõik päevad. Igal hommikul raiub hing enda küljest kõik soovid, sest mõte ei

1 VIII, 229–235. Agamemnon õhutab kreeklaste indu.

2 See ja eelmine fraas võiks kehtida ka 1939.–1940. aasta talve kohta, mil käis nn "veider sõda" (*la drôle de guerre*).

suuda aegades rännata, möödumata surmast.

Niisiis kustutab sõda igasuguse eesmärgi – idee, isegi idee sõja eesmärkidest. Ta kustutab isegi mõtte teha sõjale lõpp. Sedavõrd vägivaldse olukorra võimalikkus on mõistetamatu, kui selles ise ei olda; ja selle lõppemine on mõistetamatu, kui selles ollakse. Niisiis ei tehta midagi, et selle lõppu ligemale tuua. Käsivarred ei saa lakata hoidmast ja käsitsemast relvi relvastatud vaenlase juuresolekul; vaim peaks kombineerima, et leida väljapääsu; ta on kaotanud igasuguse võime midagi sel eesmärgil kombineerida. Ta on läbini hõivatud vägivalda teostamisest.

Orjuse või sõja puhul kestavad inimeste talumatud õnnetused nende õnnetuste endi toime tõttu ja paistavad sel kombel väljastpoolt olevat kerged kanda; nad kestavad, sest nad võtavad ära lahkumiseks hädavajalikud jõuvarud.

Ometi kisendab sõjale alistatud hing vabaduse poole; ent isegi vabadus ilmub talle traagilisel, ekstreemsel kujul, destruktsiooni kujul. Mõõdukas, mõistlik lõpp jäta mõtetesse maha sedavõrd vägivaldse, alasti õnnetuse, et teda poleks võimalik välja kannatada isegi mälestusena.

Õud, valu, jõuetus, veresaunad, kaaslaste häving – pole usutav, et kõik see võiks lakata puremast hinge, kui neid ei uputa joobumus võimust. Ettekujutusest, et neid võiks ohjeldada mingi piiritu jõupingutusega, ei ole tulu või siis toob see kaasa piiratud kurja teo.

*Kas siis Priamose ning tema hõimlaste
hoopluseks jääbki
süa Helena-argiivlanne – see, keda
püüdes nii palju
langend ahhailasi on, oma sündimis-
maalt ära kaugel
(...)*

*Kas tahad tõesti jätta sa nüüd laiatee-
lise Trooja
mille eest kannatand koos hädapäevi
me ääretult palju?¹*

Miks on Helena Odysseusele oluline? Mis tähtsust on isegi rikkusi täis Troojal, kui see ei hüvita varemeid Itakal? Trooja ja Helena on olulised üksnes kreeklaste vere ja pisarate põhjusena; saada oma hirmsate mälestuste peremeheks tähendab saada iseenda peremeheks. Hing, mida vaenlase eksistents on sundinud hävitama, mille loodus on temasse pannud, usub, et suudab sõdida üksnes siis, kui hävitab vaenlase. Samas õhutab armsaimate kaaslaste surm sünget suremise-võistlust²:

*Võtkugi surm kohe mind, kui ep ole
suutnud ma kaitsta
surma eest sõpra! Ta hukkunud siin,
kodumaast omast kaugel
ning mina appi ei läind, kui ootas ta
mind hädas viimses.
(...)*

*Nüüd lähen Hektori vastu, kes
hukatus-össe on tõugand
kõigest kallima mult. Siis kartmatult
kohtan ma surma,*

¹ II, 176–178 (Ateena julgustab Odysseust), XIV, 88–89 (Odysseus õhutab Agamemnonit).

² Käsikirja mustandites on "sünge võistluse" asemel "himu" (*appétit*).

kui selle mulle on määranud Zeus
ning muud igiõndsad.¹

Sama meelegeid tõukab siis hukku-
ma ja tapma:

Eks ise küll ma ju tea, et saatuseks
hukkuda on mul
siin, isast ning emast kaugel. Ent enne
ei taplusest lahku
siiski ma, kui on Ilioni väed sõda
põhjani maitsnud.²

Inimene, kes elab oma kaksiksurma
viletsuses, kuulub – niivõrd kui ta pole
muutunud teiseks – rassi, mis on erinev
elavate rassist.

Millist vastukaja võiks leida taolistes
südametes pelglik eluhing – võidetu
anumine, et tal lubataks veel vaadata
päeva? Juba relvade omamine ühelt
poolt, relvade äravõtmine teiselt poolt
rõõvib elult, mida ähvardatakse, peaaegu
kogu tähtsuse; ja kuidas võiks see,
kes on iseendas hävitanud mõtte, et
valgust vaadata on magus, respektööri-
da seda mõtet alandlikus ja kasutus oi-
ges?

Paitan su põlvi! Oh kuule mu palvet
ja armu siis heida!
Austust on väärt abiotsija ikka, oh
Zeus-isa lemmik!
Esmast korda ma sõin Demeteri andi
su käest kord,
päeval sel, kui minu kinni sa võtsid

mu õitsevas aias.
Lemnose saarele siis ära müüsid mu,
kiskudes lahti
mind isast ning omakseist. Saja
härjaga end vabaks ostsin.
Kolmgi korda ma nüüd enam
maksaksin, kui sa mu säästaks!
Ainult kaksteistkümme koiu sest
mööda, kui Troojasse jõudsin
paljude vaevade järgi. Ja nüüd juba
jälle su kätte
armutu saatust mu tõi. Näha on, olen
Zeusile vastik,
et mind sulle ta jälle nüüd andis!
Jo sünnitand ongi
noorelt hukkujaks mind ema
Laothoe, isaks kellel
Altes-rauk oli...³

Millise vastuse saab see nõder lootus!

Ka sina, sõbrake, nüüd sure ning ära
asjata vingi!
Langes Patrokloski, ehk oli küll sinust
palju ta tublim.
Vaata ka mind: olen küll ma ju
kasvult kõrge ja kaunis,
mul isa kuulus on ning emaks mul on
suur jumalanna.
Kuid pea ootamas mindki on surm
ning armutu saatust.
Pea tuleb hommik või õhtu või
keskpäev ning kisub multki
välja mu hinge siis Ilioni mees mõni
heitluses hirmsas,
kas oma piigiga lüües või noolega
sihtides ammult.⁴

1 XVIII, 98–100, 114–116. Achilleuse vastus oma emale Thetisele.

2 XIX, 421–423.

3 XXI, 74–86. Lykaoni palve, keda on rünnanud Achilleus.

4 XXI, 106–113. Achilleuse vastus Lykaonile.

Kui on tulnud iseendas kogu eluhing vigaseks moonutada, siis on selleks, et austada elu teises inimeses, vaja õilsat jõupingutust, et süda murduks. Ei ole arvata, et ükski Homerose sõdalastest oleks selliseks pingutuseks võimeline; v.a ehk see, kes teataval viisil on teose keskmeks – Patroklos, kes "oli lahke ja lembe kõigile"¹ ja ei saada "Iliases" korra midagi brutaalset ega julma. Ent kui palju teame inimesi tuhandete ajalooaastate jooksul, kes on andnud tunnistust nii jumalikust õilsusest? Kahtlane, kas saab loetleda kaht või kolme. Selle õilsuse puudumise tõttu on võitja sõdur justkui loodusõnnetus; sõjast vallatuna on ta samahästi kui ori – olgu ühel või teisel viisil –, on muutunud asjaks, ning sõnadel pole tema juures võimu nagu mateeria juureski. Nii üks kui teine jõuavad võimuga kokku puutudes vältimatu tulemuseni – keda võim puudutab, sellest saab kas tumm või kurt.

Selline on võimu loomus. Tema võime transformeerida inimesi asjadeks on kahesugune ja ta harrastab mõlemat; ta kivistab erinevalt, aga samaväärselt nii nende hinged, kes talle alistuvad, kui ka nende hinged, kes teda kasutavad. See kvaliteet on kõrgeimal määral saavutatud sõjaväekeskonnas, alates hetkest, kui lahingu tulemus hakkab selginema. Lahinguid ei otsustata inimeste vahel, kes kavandavad, kombineerivad, võtavad vastu otsuse ja viivad selle täide, vaid inimeste vahel, kellelt need võimed on röövitud, kes on moonutatud, langenud kas elutu mateeria tasemele, mis

pole muud kui passiivsus, või pimedate jõudude tasemele, mis pole muud kui tung. See on sõja viimne saladus, ja "Ilias" väljendab seda võrdluste kaudu, milles sõdalased ilmuvad kord kõrvutatuna tulekahjuga, veeuputusega, tuulega, verejanuliste metsloomadega, mingi pimedate katastroofipõhjusega, kord hirmunud hingelistega, puudega, veega, liivaga, kõige sellega, mille on liikuma pannud väliste jõudude vägivald. Kreeklased ja troojalased alluvad koradamööda, päev-päevalt, vahel tund-tunnilt ühele ja teisele transmutsioonile:

*Too aga ründas kui lõukoer suur küla
lehmade karja,
kes arukarjamaal laial on söömas
arvutul hulgal...*

(...)

*...ning ära laiali jooksnud on muud –
nii nüüd ka argiivid
jooksid hirmunult kõik isa Zeusi ja
Hektori jõu eest.²*

*Nii nagu leek väsimatu, mis iidsele
laanele langeb
ning mida kõikjale keerutab tuul, nii
et kiiresti hukkab
juurteni tihnik see paks tule tormava
armutu jõu ees,
– nõndap hukkas ka nüüd mehi
Atreuse poeg Agamemnon
Trooja taanduvast väest.³*

Sõjakunst ongi pelgalt kunst taolisi transformatsioone esile kutsuda ning

1 XVII, 671. Menelaos meenutab Patroklose leebet loomust.

2 XV, 630–631, 636–637. Hektor ründab Kreeka laevastikku.

3 XI, 155–159.

sõja materiaalne osa, strateegia, surmise, löödud vaenlasesse, on pelgalt vahendid selle eesmärgi saavutamiseks; tema tõeliseks objektiks on võitlejate hinged. Need transformatsioonid annavad alati alust müsteeriumiks ja seal on autoriteks jumalad, kes puudutavad inimeste kujutlusvõimet. Olgu sellega, kuidas on, ent omadus kivistada kaheti on võimule olemuslik, ja hing, mis on võimuga kokku puutunud, võib sellest pääseda üksnes mingi ime läbi. Sellised imed on harvad ja põgusad.

Nende kergus, kes respektitult käsitsevad inimesi ja asju, mida nad omavad või usuvad omavat iseenda armust, lootusetus, mis sunnib sõdurit hävitama, orja ja võidetu lõmastamine, veresaudnad – kõik see annab oma panuse uni-vormse õuduspildi loomiseks. Ainuke heeros on seal võim. Sellest tuleneb pil-di süinge monotoonsus, kuhu on külvatud – kui on – siia-sinna mõned heledad hetked; lühidad ja jumalikud hetked, mil inimestel on hing. Hing, mis virgub üheks viivuks, et seejärel peatselt võimu valitsuse all hukkuda; see hing virgub puhta ja puutumatusena; ei mingit kahe-tähenduslikku tundmust, komplitseeritud või sogast; seal on paika ainult vaprussele ja armastusele. Vahel leiab inimene oma hinge, kui arutleb iseendaga, püüdes seista saatusega vastamisi täiesti üksinda, jumalate ja teiste inimeste abita nagu Hektor Trooja müüride ees. Teised hetked, kui inimesed leiavad oma hinge, on hetked, mil nad

armastavad; "Iliases" on esindatud pea kõik inimestevahelise armastuse puhtad vormid.

Külalislahkuse traditsioon saab isegi palju sugupõlvi hiljem jagu lahingu pimedusest:

*Kuid majasõbrana sind veel Argoses
vastu ma võtan...
Tapluses siin aga lahku nüüd
üks-ühest mingi me piigid!*¹

Pidevalt osutatakse poja armastusele vanemate vastu, isa-ema armastusele poja vastu, samavõrd napil kui liigutaval viisil:

*Kostis talle ent Thetis, veed omal
voolamas palgeil:
"On ligi siis, minu poeg, sinu endagi
ots, kui nii räägid..."*²

Samuti vennaarmule:

*Kolm oli vendagi mul, ema üks meid
ilmale kandis,
ning olid armsad nad...*³

Hämmastavalt puhas on abieluar-mastus, mis on õnnetusse mõistetud. Abikaasa, tuletades meelde orjuse alandusi, mis ootavad armastatud naist, jätab kõnelemata selle, millele üksnes mõtleminegi rüvetaks enneaegu nende õrnuse. Pole midagi lihtsamat naise sõnadest mehele, kes läheb surma:

...Aga kui on surm sinu viinud,

1 VI, 224, 226. Diomedes ja Glaukos tuletavad teineteist rünnates meelde külalislahkuse sidemeid, mis ühendasid nende perekondi.

2 XVIII, 94–95. Thetis Achilleusele.

3 XIX, 293–294. Briseise itk (vrd ka eespool).

siis parem minna ka mul maa hõlma.
Sest siis pole troosti
mul elus mingit muud enam, kui sinu
kaotan. Siis mulle
jääb mure ainult...¹

Mitte vähem liigutavad pole sõnad
surnud abikaasale:

Kaasa, mu kallis! Noorena nüüd elust
lahkusid. Jätsid
üksinda mind lese põlve. Ja väetike
alles on poeg see,
kelle me, õnnetud, koos kord ilmale
saatsime. Iial
ei tema noormeheks sirgu, ma
kardan.

(...)

Surmavoodilt ka kätt pole küünitand
mulle sa trööstiks,
ei sõna ainustki öelnud, mis
kergendaks mul murevaeva,
nii et päevad ja ööd võiks mõelda ma
sellele nuttes.²

Viimase laulu teemaks on kauneim
sõprus, sõjakaaslaste sõprus:

...Ent veel välejalgne Achilleus
sõbrale mõtles ja nuttis. Ei hetkeksi
laulele saand ta
kõikide võitjat und, vaid vähkres
vaeveldes voodil.³

Ent puhtaim armastuse triumf, sõda-
de ülim armuhalastus, on sõprus, mis
tõuseb surmavaenlaste südameisse. Ta

kaotab janu kätte maksta tapetud poja
eest, tapetud sõbra eest, teeb mingi ime
läbi olematuks vahemaa, mis on veel
väga pikk, heategija ja paluja, võitja ja
võidetu vahel:

Ent kui nii isu täis juba kõik olid
söönud ja joonud,
rauk siis hämmastunult imetelles
vaatas Achilleust,
kuis oli suur ta ja kaunis ja taevaste
taoline tõesti.
Kuid ka aulist Priamost nüüd,
Dardanos-sangari järglast,
kaes imetelles Achilleus ja kuulas ta
rääkimist tarka.
Kui aga küllalt jo vaadand nad
austuses üksühe otsa...⁴

Need armuhetked on "Iliases" har-
vad, kuid neist piisab, et panna tundma
ülimat meelevaeva selle pärast, mida
vägivald teeb, mille hävitab.

Siiski võiks vägivallaaktide kuhjami-
ne jätta külmaks, kui poleks seda ravi-
matu kibeduse varjundit, mis annab end
pidevalt tunda, ehkki talle on sageli
osutatud vaid üheainsa sõnaga, sageli
üksnes tsesuuriga, väljajätuga. "Ilias" on
ainulaadne just selle tõttu, selle kibedu-
se tõttu, mis on suguluses õrnusega ja
ulatub kõigi inimolenditeni, võrdselt
nagu päikese kiirgus. Eepose toon ei
lakka iial olemast kibedusega läbi imbu-
nud, aga ei alandu iial kaeblemiseks.
Õiglus ja armastus, mis ei suuda võidel-
da koha eest sellel äärmusliku ja ebaõig-

1 VI, 410–413. Andromache Hektorile.

2 XXIV, 725–728, 743–745. Andromache itk pärast Hektori surma.

3 XXIV, 3–5.

4 XXIV, 628–633.

lase vägivaldla maalil, kastavad ta oma valgusesse, olemata ise iial tajutavad teisiti kui varjundi kaudu. Miski väärtuslik pole seal põlatud, olgu ta hukule määratud või mitte; kõigi viletsus on esitatud teeskluseta ja halvaks panuta; ühtki inimest pole seatud kõrgemale või alamaale kõigi inimeste ühisest tingitud seisundist; kahetseda tuleb kõike, mis on hävitatud. Poedile ja kuulajale on nii võitjad kui võidetud võrdselt lähedased, kannavad ühtsama nime – ligimesed. Kui miski erineb, siis see, et vaenlase õnnetust on tuntud valulikumalt.

*Nii maha langes see õnnetu ning uni
vaskne ta võitis,
kui oma linna eest võitles ta, kaugel
ustavast kaasast.¹*

Milline aktsent, et meenutada nooruki saatust, kelle Achilleus müüs orjaks Lemnose saarele!

*Hõimu ja sõprade seltsis ta seal
üksteistkümmed päeva
rõõmutses peol. Aga kui kaheteist-
kümnes saabus, siis taevas
jälle ta heitis Peleidese kätte, et see
tema saadaks
Hadese valda, ehk küll ei hoopiski
surra ta tahtnud.²*

Ja Euphorbose saatus, kes veetis sõjaisa vaevaid päeva:

*...voolasid täis punast verd
Euphorbose palmitud lokid...³*

Kui itketakse Hektorit:

*...kaitstes ta müüre, ta aulisi naisi ja
väetimaid lapsi.⁴*

– on neist sõnadest küll, et tuua silme ette puhtus, mis on räpastatud võimust, ja lapsed, kes on saadetud relvade ette surema. Purskkaev Trooja värvate juures saab piinava kahetsuse objektiks, kui Hektor sellest joostes möödub, päästmaks oma hukule mõistetud elu:

*Nende juures on kaks pesuastjat,
suured ja kaunid,
kaljust raiutud. Neis oma uhkeid,
hiilgavaid riideid
kord pesid Ilioni naised ja
kaunihüksesed tütreid,
kui rahu veel oli maal ega saabunud
olnud argiivid
Mööda neist söötsid nad; üks lidus
ees ning teine ta järgi.⁵*

Kogu "Iliast" varjutab õnnetus, suurim võimalik inimeste seas – linna hävitamine. See õnnetus ei rebiks hinge piinavamalt ka siis, kui poet oleks Troojas sündinud. Ja toon pole teistsugune, kui kõneldakse ahhaialastest, kes hukuvad kaugel isamaast.

Põgusad rahumaailma-meenutused vaevavad, nii rahulikuna ja tüüna

1 XI, 241–242. Agamemnon tapab Iphidamase, kes oli sõtta asunud oma surmapäeval.
2 XXI, 45–48. Jutt käib endiselt Lykaonist. Simone Weili märkmed naasevad sageli viimase poolvärsi juurde: "ehk küll ei hoopiski surra ta tahtnud."

3 XVII, 51. Euphorbose tappis Menelaos.

4 XXIV, 730.

5 XXII, 153–157. Achilleus jälitab Hektorit.

paistab see teine elu, elavate elu:

*Kõik aja, hommikust peale, kui kaar
pühal Päikesel kasvas,
kummaltki poolt sadas piike ja nooli
ja võitlejaid langes.
Kui aga aeg tuli, kus puuraiuja
sättima lõunat
hakkab endale mäe all nõlvakul, sest
juba käed tal
kõrge mets väsitand, on töö ära
tüüdanud ta meele
ning roavõtmist armast jo nõuab ta
sees süda närbuu
– sellal ahhailaste väed, abiks üksteist
hõikudes, murdsid
vapruste jõul läbi Ilioni read.¹*

"Iliases" on poeesiasse kätketud kõik, mis sõjas puudub, kõik, mille sõda hävitab või mida ähvardab; sõjasündmused ei kuulu sinna hulka iial. Elu üleminek surmaks pole varjatud ühegi ütlemata jätmisega:

*Liivale lendasid hambad ja verd täis
valgusid silmad,
tulvili. Purskus verd ka lahtisest suust
tal ja sõõrmeist.
Siis aga surm nagu must tume pilv
teda varjutas kõikjalt.²*

Sõjaseikade külma brutaalsust pole kuhugi peidetud, sest ei imetleta, ei põlata ega vihata ju ei võitjaid ega võidetuid. Pea alati otsustavad saatuse ja jumalad, kellele langeb lahingus muut-

lik liisk. Nii võidu kui lüüasaamise korraldavad jumalad saatusest paika pandud piires; nemad on alati need, kes provotseerivad hullust ja reetmist, mille tõttu rahu rikutakse; sõda on nende eraäri ning nende ajendid on üksnes kapriis ja õelus. Mis puutub aga sõdalastesse, siis võrdlused, mida nad meis esile kutsuvad – olgu võitjad või võidetud –, ei suuda meid panna tundma ei imetlust ega põlgust, nagu ei suuda seda loomad või asjadki, vaid üksnes kahetust, et inimesed võivad niimoodi moonnuda.

Erakordne erapooletus, mis "Iliast" läbib, on võib-olla näide, mis meile on tundmatu, aga polnud seda jälgendajatele. Kui öeldakse, et on tunda, et poeet on kreeklane ja mitte troojalane, saab sellega vaevalt nõustuda. Eepose toon näib otseselt tunnistavat mõnede osade väga arhailist algupära; selgust ei anna ajalugu meile selle kohta võib-olla kunagi. Kui uskuda nagu Thukydides,³ et ahhailased kannatasid kaheksakümmend aastat pärast Trooja hävitamist omakorda kallaletungi all, võib eneselt küsida, kas need laulud, milles orjast nimetatakse vaid harva, pole mitte võidetute laulud, kellest mõned võib-olla emigreerusid. Olles sunnitud elama ja surema "kodumaast kaugel"⁴ nagu Trooja all langenud kreeklased ja olles kaotanud oma linnad nagu troojalasedki, leidsid nad end uuesti nii võitjates, kes olid olnud nende isad, kui võidetutes, kelle viletsus sarnanes nende omale;

1 XI, 84–90. Agamemnoni vägiteod.

2 XVI, 348–350. Jutt on troojalasest Erymasest, kelle on tapnud Idomeneus.

3 Thukydides, Peloponnesose sõja ajalugu, I, XII, 4.

4 Ilias, XVIII, 99.

tõde sellest veel hiljutisest sõjast võis ilmnedada neile aastate möödudes, kui seda ei varjanud enam ei kõrkuse joo- vastus ega alandus. Nad võisid seda endale ette kujutada ühekorraga nii võidetutes kui võitjates; ja teada saada ka seda, mida võitjad ja võidetud, mõlemad pimedad, kunagi teada ei saanud. Üksnes uni oli tollal; nii kaugetel aegadel on võimalik sõidida üksnes unes.

Nii või teisiti – see luuleteos on ime- line. Kibedus puudutab siin kibeduse ainsat tõelist põhjust, inimhinge alluta- mist võimule, st lõppkokkuvõttes ma- teeriale. See allutatus on ühesugune kõigi surelike puhul, olgugi et hing ta- lub seda erinevalt, vastavalt vooruse astmele. "Iliases" pole kedagi kõrvale jäetud, nagu pole keegi kõrvale jäetud ka maa peal. Kedagi ei peeta tema sur- ma tõttu põlastusväärseks. Kõik, mis hinge sisemuses ja inimsuhetes põgeneb võimu valitsemise eest, on armastatud, aga armastatud valuga, sest on pidevalt hävimisohus. Selline on Õhtumaa ainsa tõelise eepose vaim. "Odüsseia" näib olevat üksnes suurepärase jäljendus, kord "Iliase", kord orientaalsete poe- mide jäljendus; "Aeneis" on jäljendus, mis – ükskõik kui briljantne – on riku- tud külmusest, deklamatsioonist ja hal- vast maitsest. Kangelaslaulud pole suutnud küündida suuruseni, mis nõuab erapooletust; "Rolandi laulus" ei tunne autor ega lugeja vaenlase surma puhul sedasama mis Rolandi surma pu- hul.

Eepose tõeline jätk on atika tragöö- dia, vähemasti Aischylose ja Sophoklese

oma. Sellele annab valgust mõte õiglu- sest, ilma et see kunagi sekkuks; võim ilmub seal oma külmas julmuses, saade- tuna alati hukatuslikest tagajärgedest, mille käest ei pääse ei see, kes võimu kasutab, ega see, kes tema all kannatab; hinge alandamist sunduse alla pole pei- detud ega ümbritsetud leplikku kaastun- dega ega välja pandud põlgamiseks; pigem tekitab häbist haavatud olend imetlust. Nii nagu "Ilias" on kreeka gee- niuse esimene, nii on evangeelium selle viimane imeväärne väljendus; kreeka vaim ei anna end seal tunda mitte üks- nes selles, et on antud käsk ammenda- vuseni uurida teist hüve tervikuna – "meie taevase Isa riiki ja õigust",¹ vaid ka selles, et seal on kirjeldatud inim- olendit ja seda olendis, kes on ühtaegu jumal ja inimene. Kannatuslugu näitab, et jumalik vaim, kui ta on lihaga ühen- datud, muutub õnnetusest, ta väriseb enne kannatamist ja surma, tunneb end, peamiselt hirmu tõttu, eraldatuna nii inimestest kui Jumalast. Inimliku vilet- suse tundmine annab evangeeliumile selle lihtsuse-varjundi, mis on tunnuslik kreeka geeniuksusele ja millest tuleb atika tragöödia ja "Iliase" kogu väärtus. Tea- tud sõnade kõla on evangeeliumis kum- maliselt lähedane eepose omale, ja Trooja noormees, kes on saadetud Ha- dese juurde, ehkki ta ei taha minna, toob meelde sõnad, mis Kristus ütles Peetrusele: "keegi teine võõtab sind ning viib, kuhu sa ei taha".² Seda akt- senti ei saa eraldada evangeeliumi läbi- vast mõtteviisist; sest inimese viletsuse tundmine on õigluksuse ja armastuse tingi-

1 Mt 6,33.

2 Jh 21,18.

mus. See, kes ei tea, millisel hetkel teeb muutlik edu ja paratamatus inimhinge endast sõltuvaks, see ei saa pidada endasarnasteks ega armastada nagu iseennast neid, kes juhuse tõttu on eraldatud temast kuristikuga. Inimestel lasuvate sunduste erinevus tekitab illusiooni, nagu jaguneksid nad eri liikidesse, kes ei saa omavahel suhelda. Armastada ja õiglane olla on võimalik ainult siis, kui tuntakse võimu valitsust ja suudetakse seda mitte respektierida.

Inimhinge ja saatuse sidemed, mille sees iga hing kujundab enda ainuomase elutee, see, mida halastamatu paratamatus ühes hinges transformeerib, nagu toimuks see muutliku fortuuna tahtel, see, mis vooruse ja armu tulemusel võib jääda puutumatuks – see on mateeria, kus pettekujutelmad on kerged tekkima ja ahvatlevad. Kõrkus, alandamine, viha, põlgus, ükskõiksus, soov unustada või ignoreerida – kõik aitab kiusatusele kaasa. Eeskätt pole miski nii harv kui õnnetuse õiglane väljendamine; selle üle arutades teeseldakse pea alati kas seda, et põlu alla sattumine on õnnetu sisemine kutsumus, või seda, et hing võib taluda õnnetust, ilma et temasse jääks sellest jälgi, ilma et see muudaks kõiki mõtteid ainult talle omasel viisil. Kõige sagedamini on kreeklased leidnud hingejõudu, mis ei luba neil endale valetada; selle eest on neile tasutud – nad on suutnud kõiges küündida valguse, puhtuse ja lihtsuse ülima astmeni. Ent vaim, mis on kandunud "Iliasest" evangeeliumi, läinud läbi mõtlejate ja tragöödiakirjanike, pole peaaegu ületanudki kreeka tsivilisatsiooni piire; ja sellest ajast saadik, kui Kreeka on hävitatud, on sellest alles üksnes peegeldu-

sed.

Nii roomlased kui heebrealased uskusid, et nemad on üldist inimlikku viletsust vältinud, esimesed niivõrd, kui nad on saatuse poolt maailma isandaks valitud rahvas, teised – Jumala soosingu läbi ja täpselt sel määral, kui palju nad talle kuuletuvad. Roomlased põlgasid võõraid, vaenlasi, võidetuid, oma alamaid, oma orje; ja pole neil ka eeposi ega tragöödiad. Nad asendasid tragöödiad gladiaatorite mängudega. Heebrealased nägid õnnetuses patu märki ja järelikult seaduslikku põhjendust põlgamiseks; oma võidetud vaenlastesse suhtusid nad, nagu oleksid need jäledad Jumala enese silmis ja mõistetud lunastama oma süütegusid – mis teeb julmuse nende vastu lubatuks ja isegi mõödapääsmatuks. Ükski Vana Testamendi tekst ei saavuta kõla, mis oleks võrreldav selle kreeka eeposega, kui, siis ehk mõned osad Hiiobi luulest. Roomlasi ja heebrealasi on imetletud, loetud, jäljendatud tegudes ja sõnades, tsiteeritud iga kord, kui kristluse kahekümne sajandi jooksul on olnud vaja õigustada kuritegu.

Lisaks sellele pole evangeeliumi vaim kandunud kristlaste järgmiste inim põlvedeni puhtana. Algaegadest peale on usutud, et märtrite juures on armu märgiks kannatuste talumine ja rõõmuga suremine; nagu võiksid armu tagajärjed minna inimeste puhul kaugemale kui Kristuse juures. Need, kes mõtleavad järele, et Jumal ise, kord inimeseks saanud, ei suutnud näha saatuse julmust hirmust värisemata, peaksid mõistma, et inimeste inimlikust viletsusest suudavad kõrgemale tõusta ilmselt ainult need, kes peidavad saatuse karmuse en-

da silme eest ära illusiooni, joovastuse või fanatismi abil. Inimene, keda pettekujutelmade turvis ei kaitse, ei suuda võimu ära taluda, ilma et see tema hingeni välja ei tungiks. Arm võib takistada sel tabamusel teda laostamast, aga ei saa takistada tema haavatasaamist. Et see on liigagi ununenud, pole kristlik traditsioon midagi muud leidnud kui väga haruldase lihtsuse, mis teeb piinavaks kannatusloo iga fraasi. Teisest küljest – tava panna usku vahetama vägivaldselt on ära varjanud võimu mõju nende hinge, kes võimu kasutavad.

Vaatamata sellele lühikesele joovastusele, mida kreeka kirjasõna taasavastamine tekitas renessansi ajal, ei ole kreeka geeniust kahekümne sajandi jooksul uuesti üles äratatud. Midagi paistab Villonis, Shakespeare'is, Cervanteses, Molière'is, ja korraks ka Ra-

cine'is. Inimlik viletsus on seoses armastusega alasti kujul silme ette toodud "Naiste koolis",¹ "Phèdre'is";² liiatigi on see veider sajand, mil vastupidiselt eepika ajastule oli inimese viletsust lubatud näha ainult armastuses, samas kui võimu tagajärjed sõjas ja poliitikas pidid alati olema ümbritsetud auhiilgusega. Võiks ehk nimetada teisigi nimesid. Ent miski sellest, mida Euroopa rahvad on produtseerinud, pole väärt seda esimest teadaolevat poemi, mis ilmus ühe rahva seas neist. Võib-olla leiavad nad jälle selle eepilise geeniuse, kui taipavad, et pole mõtet uskuda saatuse kaitset ega iialgi imetleda võimu, pole mõtet vihata vaenlasi ega põlata õnnetuid. Kahtlane, kas seda juhtub niipea.

*Prantsuse keelest tõlkinud
Marju Lepajõe*

1 Viide võib paista ebaharilik. Saint-Quentini loeng selgitab seda tsitaadiga "Naiste koolist", kus Molière'i Arnolphe, Agnèsi armastatu ja armukadedusest piinatu, on pandud ütlema: "Ja iseendas hästi tean, et surema seepärast pean". Tsitaat on veidi ebatäpne. Molière on kirjutanud: "Ja sisemuses tunnen ma, et surema ma pean" ("Naiste kool", v. 1024).

2 Phèdre, Racine'i kangelanna, on armunud oma võõraspoega Hippolyte'i. Tema amm Oenone tuletab talle meelde, et ta pole kolm päeva söönud ega maganud ("Phèdre", v. 191–194).

FANNY DE SIVERS

MUINAS-KREEKAST RISTIUSU EESKOTTA Simone Weil 1909–1943

Sõjajärgseil aastail oli Simone Weil Prantsusmaal niisama kuulus kui Sartre ja Camus. Ta ei olnud avaldanud ühtegi raamatut, aga tema omapärane elukäik ning aus, poliitilise tagamõtteta võitlus ühiskonna kõige vaesemate ja nõrgemate eest äratas tähelepanu ja pakkus filosoofiaga ning eetiliste küsimustega tegelevatele intellektuaalidele pikaks ajaks põnevaid vaidlusteemasid. Temast on jäänud järele kaks pikemat uurimust, sadakond artiklit ja esseed, paarsada kirja, mõned luulekatsed ja terve kuhi tsitaate, kommentaare, mõttekilde, mida kokku panema ja trükkis avaldama hakati pärast tema surma.

Selle andeka neiu lühike elu toidab end filosoofiast, mis on orgaaniliselt välja kasvanud sajandialguse kreeka-ladina kooliprogrammidest. Simone ei pea lugu Weilide suguvõsa judaistlikust pärimusest, sest Iisraeli Jumal, kes käsib, keelab ja püüab oma rahvast õpetada, ei paista talle rohkem väärt kui Rooma keiser. Mõlemad tegutsevad samal maisel tasemel. Pole siis imestada, et ka juutide juures on Abrahamist peale "kõik reostunud ja kole". Kreeklaste mõte seevastu liigub abstraktsemal ja niisiis palju kõrgemal pinnal. Muinas-Kreekast võib otsida ja leida eluideaali.

Kuni 22. eluaastani areneb Simone

Weil oma sokratesliku maailmapildiga kasvataja Alaini mõju all. Alain, kodanikunimega Emile-Auguste Chartier (1868–1951), õpetas filosoofiat ja püüdis taastada selle algset tähendust – "universaalset tunnetust", mille kaudu vaim juhataks inimest elutarkusele, õpetaks teda taltsutama kirgi, meelte korratust ning kujutluse eksikäike. Alain tahab inimest päästa kõikidest türranniatest, mitte ainult poliitilistest ja ideoloogilistest survetest, vaid ka neist, mida inimene ise oma õnnetuseks välja mõtleb.

Pariisi Ulmi tänava kuulus *Ecole Normale*, kus valmistatakse ette tulevasi pedagooge, annab ka Simone Weilile (1930) õpetaja elukutse. Eksamitöök kirjutab ta "Science et perception dans Descartes" (Teadus ja taju Descartes'il), milles tugevalt avalduvad Alaini seisukohad, kuid milles ta veel rohkem kui tema õpetaja annab ruumi töömõistele.

Lõpueksamile järgneb õppetöö ja samas poliitilise tegevuse algus revolutsioonilise ametiühingu raamides. 1930. aastail kerkivad Euroopa tuleviku kohale ähvardavad pilved. Kui Hitler Saksamaal võimule tuleb, avaldab Simone Weil reportaaži "La situation en Allemagne" (Olukord Saksamaal) ja mitmeid poliitilise sisuga artikleid. 1934.

aastal kirjutab ta "Réflexions sur les causes de la liberté et de l'oppression" (Mõtteid vabaduse ja rõhumise põhjuste üle). See on meditatsioon, mis vaistab Alaini ja mille esimene peatükk kannab pealkirja "Marksismi kriitika". Kui Marx peab revolutsiooni ülesandeks (nii nagu autor sellest aru saab) peamiselt tootmisjõudude arendamist – protsessi, mis inimkonna iseenesest vabaks tegevat, siis tõelus näitab ometi, et tehnika ning tööorganisatsiooni edusammud ei suuda tootmist lõpmatuseni suurendada ega inimese pingutusi lõpmatuseni vähendada.

Kuidas jääb aga sotsiaalse survega, mida analüüsitakse teises peatükis? Ajalugu näitab, et rõhutute mäss kas surutakse jõhkralt maha või siis ta õnnestub ja toob uued inimesed pukki, kuid rõhumine käib edasi, ainult veidi erinevas vormis. Mingi ebamäärane usuline fenomen saadab sageli võimu ja võimukandjaid, nii et need julgevad ka oma seaduslikest piiridest üle astuda.

Järgmistel lehekülgedel arutab Simone Weil vabaduseprobleeme töövaldkonnas ja sotsiaalses elus ning annab tõelusest üsna sünye pildi. Sellest võiks ainult mõtte arendamise kaudu lahti saada.

Eemalt vaadates paistab Simone Weil peaaegu hirmuäratavalt intellektuaalne, aga ta on ka siiski küllalt naine, et märgata konkreetset elu, oma ajastu ebaõiglust, nõrgemate rõhumist, vabrikutöölise hädasid, ülekohut pärisrahva vastu kolooniates. Sellega on ta jäänud veel pool sajandit hiljemgi täiesti aktuaalseks. Kollektiiv on alati hädaohtlik: selle imperialistlikud himud ja bürokraatia jõhkru lämmatavad vai-

mu. Nii on see alati olnud.

30ndad aastad on tõesti rahutud ja rahutust äratavad. Prantsusmaal mässab *Front populaire*, Hispaanias mõllab kodusõda, Teine maailmasõda ootab juba ukse ees. Simone tahab aru saada. Vaatamata nõrgale tervisele ja sagedastele peavaludele, mis muutuvad aasta-aastalt ägedamaks, läheb ta 1934–35 Renault' autotehasesse tööle, astub 1936. aastal Hispaanias võitlevatesse "rahvusvahelistesse brigaadidesse", reisib vahepeal ka Portugalis, käib ära Assisis ja avastab Solesmesis benediktiinide kirikumuusika. Religioosse maailma plastiline ja poeetiline ilu külvavad oma seemne otsija hinge.

Neis haruldastes elukogemustes, millest tavaline raamatufilosoof ilma jääb, paistavad Alaini teooriad ja kõik senised mõttemeistrid nagu Descartes, Kant ja Lagneau üsna tummad ajastu küsimuste ees. Alain esitas inimesest üldiselt optimistliku pildi. Tõelus, mida nüüd otseselt näha ja tunda sai, ei vastanud üldse sellisele ettekujutusele.

Sõjaelsete aastate areng, mida mõned nimetavad "konversiooniks", väljendub selgesti ühes kirjas aastast 1942. Füüsilises viletsuses, pidevalt peavalude käes kannatades, unustas Simone vabrikutöölisena täiesti oma algse sotsiaalse asendi ja intellektuaalse privileegi: "Olin kõikide teiste ja ka iseenda silmis segunenud anonüümse massiga; teiste õnnetus tungis minu ihusse ja minu hinge. Miski ei lahutanud mind sellest, sest ma olin tõeliselt unustanud oma mineviku ja ma ei oodanud mingit tulevikku, kuna mul oli raske ette kujutada, et ma suudaksin need väsimused üle elada."

1935–38 tekivad tal mitmed sidemed

katoliiklaste ja katoliku õpetusega. Õnnetuse-teema on alati akuutne. Simone Weil avastab, et Kristus on enda ihus läbi elanud tõelist õnnetust. Sõnad ristil: "Mu Jumal, miks sa oled mind maha jättnud!" – neid kuuleb igasuguses luules, mis väljendab õnnetust, olgu siis Sophoklese tragöödias või Shakespeare'i "Kuningas Learis". 1940. aasta artiklis "L'Iliade ou le poème de la force" ("Ilias" ehk poem võimust) kirjutab Simone Weil, et kreeka vaim annab end tunda nii "Iliases" kui ka Evangeeliumides, sest neis otsitakse ainsa väärtusena "meie Taevase Isa riiki ja õiglust", ja et inimliku viletsuse tunnetus annab Kristuse kannatusloole "selle lihtsusevarjundi, mis on tunnuslik kreeka geeniusel". Õnnetuse-väljenduses võib avalduda ka Ilu. Meie saatus oleneb õnnetusest ja meie suhtumisest sellesse, olgu õnnetus otsene või kaudne, isiklik või kaasinimesi tabav.

Juudina on Simone Weil sõja ajal eriti hädaohus. Pariisi jäämine ei tule kõne allagi. Nii töötab ta mõnda aega maal põllutöölisena, siirdub siis Lõuna-Prantsusmaale, sealt New Yorki ja hiljem Londonisse, kus võtab osa de Gaulle'i vastupanutegevusest. Kuid kindrali meetodid ja organisatsioon ei meeldi talle eriti ja juulis 1943 lahkub ta ametist. Vahepeal on tiisikus oma töö teinud ja 24. augustil 1943 sureb Simone Weil Grosvenor Sanatorium'is Ashfordis (Kent).

Sõja algul kirjutatud artikkel "Les origines de l'hitlérisme" (Hitlerismi lätted) toob huvitavaid paralleele Vana-Rooma riigikorra ja natsismi vahel. Prantslased ei pea end mitte üksnes gallialasteks, vaid ka roomlaste järeltulijaks

ja on oma päritolule uhked. Antiik-Roomas aga valitses totalitarism, juba seal kasutati terrorivõtteid ja -vahendeid, mida nüüd Hitleri puhul halvaks peame. Tuleb ka märkida, et Arthur Koestleri "Hispaania Testament" on siin sugereerinud mõningaid ideid jõu ja selle võimu üle, millest loeme ka "Iliase"-artiklis.

Viimased kolm eluaastat on kõige tähtsamad Simone Weili loomingus. Ta kirjutab rohkem kui kunagi enne ja puurib end õnnetuse-teema sügavustesse. Õnnetus toob kõigepealt füüsilist kannatust, aga sellega seoses ka mingi sotsiaalse languse, mille kaudu inimene muutub iseendale vastikuks. Kuna kannataja energia väheneb, ei leia ta varsti enam mingit objekti, tal ei ole enam midagi armastada. Järele jäävad ainult vajaduse elementaarnõuded. Elu on tühi, väärtusetu, aga inimene klammerdub meeletult selle külge. Õnnetus loob igal juhul kriitilise situatsiooni: on ainult kaks võimalust – kas pääseda või hävida. "Ajale nagu see, milles me elame, mil õnnetus hõljub kõigi kohal, on hingeabi efektiivne ainult siis, kui ta hingi tõeliselt õnnetusele ette valmistab. Ja see on suur asi."

Tavaliselt otsitakse abi kujutluselt. Inimene kinnitab oma hinge mingi kaugel-kõrgel asuva võimu külge, mis lubab tõelusest üle või mööda vaadata ning unistada, kuigi ta ise sealjuures võib-olla millegi konkreetse kallal rabeleb ja arvab, et midagi kasulikku ära teeb. See kõrgelasuv toetuspunkt võib olla nii märtrite Jumal kui ka mõne võimule roninud partei ideaal. Kujutus on igal juhul halb, sest ta petab, laseb elada väljaspool tõde, ja inimese elu on

täis omaenda *ego* ja selle hädasid.

Lahendus tuleb leida väljaspool iseenest. Ilu on siin oluline mõiste. Iluni võib jõuda ainult vaatluse, kontemplatsiooni teel. Asju peab "vaatama", mitte "ära sööma". See tähendab ka seda, et peab olema võimeline teatud nautimisest loobuma. Simone Weili silmis on kõik "suur" kunst ebaisiklik. Ka seda saab saavutada ainult tõeluse vaatlemise kaudu. Kunstnik, kes tahab maalida õnnetust, peab "kaasa" tundma, st aktsepteerima mõtet, et selline õnnetus võib tabada ka teda ennast. Ta peab olema mingis mõttes pühak. Platon õpetab – nagu ka kristlik filosoofia –, et Tõeline, Ilus ja Hea kuuluvad lahutamatu kokku. Ka "suur kunst" peab seda tunnistama. Siis saab inimhing sellest toitu. Ja kirjapandud pärimus, kui ta on "ilus" nagu evangeeliumid, tõestab oma iluga ühtlasi, et vastab tõele.

Kõrgem kunst on niisiis seotud õnnetusega, mis on juhtunud kas enesele või millest on saadud osa kaastunde kaudu. Aga iga õnnetus sarnaneb põrguga, kui inimene ei ole kunagi suutnud endast välja minna tundes "puhast rõõmu", mida pakub Mozart või Monteverdi, samuti maailma ilu, mis väljendub ka lihalikus armastuses, inimese intelligentsuses ja headuses.

Simone Weil armastab loodud maailma, kuigi paistab mitmes asjas liialdatult askeetlik. Kogemus, et õnnetus koosneb kahest peamisest komponendist – kannatusest jaalandusest –, ja näited kreeka allikatest nagu Homeros viivad mõtleja veendumusele, et inimene pole sugugi see vaba otsustusvõimega ja üksnes puudulikult informeeritud olevus, kellest kõneles Alain, vaid pi-

gem sündmuste automatismi ohver, kes väikestest tühistest vigadest ning eksimustest veereb kõige sügavama alatuse ni, kui eemaldada sotsiaalsed tõkked selle languse teelt. Inimese olukord võib ajada meeletehetele. Vabadusest ei saa siin olla juttu, v.a vahest ehk ainult sel ühel olulisel silmapilgul elus, mil peame otsustama oma eluvaliku üle. Pärast seda arenevad asjad iseenesest.

Aga ka siin – nagu "kõrgemas" kunstis – kummitab Jumala-idee. Üleloomus on olemas, üleloomulik armastus, mis võib päästa. Filosoofia seguneb siin religiooniga nagu hindude juures ja imetletud antiikmaailmas. Oma arutlustes põimib Simone Weil kokku Platoni, muinaskreeka müüdid, mõistujutud Uuest Testamendist, Buddha-lood ja aafrika legendid. Meie sajandilõpu sünkretistidele võiks ta ses suhtes eriti meeldida.

Huvitavad on filosoofi arvamused soovi, tähelepanu ja tahte kohta. Paari sõnaga on raske nendevahelisi seoseid lahti harutada. Muidugi on tahe tähtis, et midagi teostada. Teda võivad seejuures takistada mitmed muud tegurid nagu vajadus, sund, kuulekus, kuid ka soov ning tähelepanu, ja need viimased kuuluvad kokku. Asjad, mille seast tahe peab valima, ja valik ise nõuavad "lisaenergiat", st energiat, mis jääb üle võitlusest või hoolitsemisest lihtsa olemasolu eest. Seda energiat – kui seda üldse on – ei kasutata automaatselt heaks otsurbeks. Tähelepanu laseb siin ära tunda, mis on positiivne. Ta viib meid välja iseenesest, kuna suundub objektile või Jumalale. On tegusid, mida ei saa tegemata jätta, kui mõeldakse Jumalale küllaldase tähelepanu ja armastusega.

Tekib sisemine vajadus, mis päästab ka kõikidest "kompensatsioonimehhanismidest", mida tavaline kohusetäitmine võib esile kutsuda. "Kui ei saa teisiti teha, siis ei tule sellest mingit ümberpöördust, mingit tühiruumi, mida peaks täitma, mingit soovi tasu saada, ei vihakandmist ega alandust." Kui vajalikkusetunne võtab hinge üle võimust, siis tapab ta sageli soovi, ka kõige loomulikumad soovimise variandid. Aga soov võib olla ka –, kui teda suunatakse Jumalale, st Hea pritsiibile –, "ainus jõud, mis tõstab hinge kõrgemale" ja "sunnib nõnda jumalat alla laskuma". Niisiis on soov ja tähelepanu efektiivsed vaimsete väärtuste vallas, kuna mujal valitseb tahe.

Religioosel pinnal esineb kindlasti huvitavaid ning omapäraseid mõtteid, kuid need ei ole lõpuni mõeldud. Poliitiline filosoofia paistab selgem, sündmused ja muud tsivilisatsiooni ilmingud põhjalikumalt analüüsitud. On selge, et igatüks kohtleb kaasinimest selle järgi, mis ta ise on. Ühiskond igatahes ei ole "püha". Ta rõhub indiviidi oma võimu ja ka kuratliku prestiiži kaudu, mis tõstab teda Jumala kohale. Pääsimine sellest võib teostuda üksinduses, ja siis – järgmise etapina – indiviidi isiklikkuse ületamises, "et siseneda ebaisiklikku". Isiklikkusest vabanemine näib olevat mingi obsessioon, sellest oli juba juttu kõrgetasemelise kunsti puhul.

Aga vaatamata kõigele negatiivsele peab Simone Weil ühiskonda siiski tarvilikuks paheks, mida saab, nagu Alain ja Montesquieugi arvavad, jõudude tasakaaluga vaos hoida. Sotsiaalne elu "rületab", aga kodaniku tsivismi-vaim ja ka isiklik truudus sümbolina aktsep-

teeritud valitseja vastu aitavad siin piiri panna. Antiikne *civitas* on kasulik, kuna ta kannab rahva pärimusi, rahva vaimust, mida meil kõigil vaja läheb.

Viimases pikemas mõtiskluses, mille teemaks pidi olema "Prélude à une déclaration des devoirs envers l'être humain" (Eelmäng deklaratsioonile kohustustest inimolendi vastu), kirjeldab Simone Weil kõigepealt "hingelisi vajadusi", mis kohustavad ühiskonda indiviidi vastu. Meil kõigil on juuri tarvis, mineviku varandused on olulised, neid ei saa millegagi asendada, neis avaldub jumalik ilmutus, millest me loeme sakraalsetes tekstides, aga ka müütides ja muinasjuttudes, rahvaluules. Üleloomulikkus ja profaanset peab hoidma tasakaalus. Müstika, mis on autentse religiooni tunnus, peab saama koha ühiskondliku elu keskmes, aga jääma siiski nii väikeseks ja tagasihoidlikuks, et temast ei kasvaks välja (nagu 13. sajandi kristlusest) "totalitaarne spiritualism".

Vaatamata väljakannatamatule peavalule liiguvad mõtted haruldase kiirusega. Simone Weili vaimne pärandus on nagu küllusesarv, millest võib päevakohaseid mõtteid ja oludeanalüüse välja noppida. Oma lühikese elu jooksul ei jõudnud ta muidugi kõigile küsimustele adekvaatseid vastuseid anda, aga ta ergutab oma lugejat edasi otsima. Ta tunneb igal sammul, et antud olukorrast peab kuidagi "pääsema", aga ta ei tea veel, millest või kellest peaks kinni harama. Olümpose jumalad ise ei tea, ja nõnda ei oska nad ka aidata. Iisraeli Jumal jälle peidab end kättesaamatusse kaugusesse... Platonismi ja kristluse sugemetest kokku liidetud metafüüsika

patchwork sarnaneb rännakul maha-kukkunud kohvrile, mille heterokliitne sisu nüüd lebab läbisegi maanteel ja ootab, et teda kokku korjataks.

Simone Weil tunneb ristiusu külgetõmbejõudu, aga ta ei oska veel või ei julge sellele liiga lähedale minna. Kuigi

mitmed uurijad peavad teda peaaegu kristlaseks, tunnistavad paljud meditatsioonipudemed vastupidist. Arvan, et vaatamata oma tundlikkusele oli ta veel oma elu lõpujärguski liiga tserebraalne selleks, et lihaks saanud Jumala sõnumit jagamatult vastu võtta.

SIGMUND FREUD

MIKS SÕDA?

Wien, septembris 1932

Armas härra Einstein!

Kui kuulsin, et kavatsete mind paluda mõttevahetusele ühe teema üle, mille vastu Te huvi olete ilmutanud ja mis Teile näib ka teiste huvi väärivat, olin ma meelsasti nõus. Ootasin, et Te valite probleemi tänapäeval teadaoleva piiridelt, millele kumbki meist, nii füüsik kui psühholoog, saaks omaette lähene-mistee rajada, nõnda et need eri suundadest tulles saaksid kokku ühisel pinnal. Üllatasite mind aga küsimusega, mida saaks teha, et kaitsta inimesi sõjanuhtluse eest. Ehmusin kõigepealt tänu muljele oma – peaaegu oleksin ütelnud: meie – ebapädevusest, kuna probleem näis mulle riigimeestele määratud praktilise ülesandena. Siis aga taipasin, et Te ei esita küsimust mitte loodusteadlase ja füüsikuna, vaid inimesesõbrana, kes on järginud Rahvasteliidu üleskutset sarnaselt polaaruurija Fridtjof Nansenile,

kes võttis enese peale maailmasõja nälgakannatavate ja kodutute ohvrite abistamise. Annan enesele ka aru, et minult ei oodata praktiliste ettepanekute esitamist, vaid ainult visandit sellest, missugusena paistab sõdade ärahoidmise probleem psühholoogilise vaatluse korral.

Aga ka sellest olete Te suurema osa oma kirjas ära rääkinud. Kuigi olete mul tuule purjedest röövinud, seilan meelsasti Teie kiiluvees ja rahuldun sellega, et kinnitan kõike, mida ette pane-te, üritades seda oma parima arusaa-mise – või oletamise – kohaselt avaramalt edasi arendada.

Alustate seaduse ja võimu vahekor-rast. See on kindlasti õige lähtepunkt meie uurimusele. Tohin ma aga sõna "võim" asendada rägema ja rängema sõnaga "vägivald"? Tänapäeval on sea-dus ja vägivald meile vastandid. Lihtne

on aga näidata, et üks on tulenenud teisest, ja kui me ürgalgsusse tagasi läheme ning järele vaatame, kuidas see algsest toimus, on meil ka probleemi lahendus kergesti käes. Andestage mulle aga, kui ma üldiselt teadaolevast ja õigekstunnistatust nüüd kõnelen, nagu oleks see uus; viidatud seos sunnib mind selleks.

Huvide lahknemised inimeste vahel on niisiis põhimõtteliselt lahendatavad vägivaldla rakendamise teel. Nii on see olnud kogu loomariigis, millest inimese ei tohi ennast välja arvata; inimeste puhul lisanduvad mõistagi ka arusaamade lahknevused, mis küünivad üldistuste ülimate tippudeni ning näivad nõudvat teistsuguseid otsustamistehnikaid. Kuid see on hilisem komplikatsioon. Algselt määrasid väikeses inimhordis lihased ära, mis kellelegi kuulus või kelle tahe peale jäi. Lihased tugevnesid ja peagi hakkasid neid asendama tööriistad; võitis see, kes omas paremaid relvi või neid oskuslikumalt kasutas. Koos relvade kasutuseletulekuga hakkab vaimne üleolek juba toore lihaskjõu kohta hõivama; võitluse lõppsiht jääb samaks, üks osapool peab olema sunnitud talle osaks saanud kahjustuste ja jõudude halvamise tõttu loobuma oma nõudmistest ja vastupanust. Kõige põhjalikumalt on see saavutatud siis, kui vägivald vastase alatiseks kõrvaldab, niisiis surmab. Üheks eeliseks on sel puhul, et vastane ei saa enam uuesti vastu hakata, teiseks aga, et tema saatust kohutab teisi tema eeskujul järgimast. Lisaks sellele rahuldab vaenlase tapmine teatud tungilist kalduvust, mis hiljem mainimist leiab. Tapmiseesmärgile võib vastu seista kaalutlus, et vaenlast saab

rakendada kasuliku tööjõuna, kui ta arakstehtult ellu jätta. Vägivald rahuldub sel juhul niisiis vaenlase alistamisega ega hävita teda. See on hakatuseks armulikkusele vaenlase suhtes, aga võitjal tuleb siitpeale arvestada võidetu varitseva kättemaksuihaga, ta on loovutanud tüki oma isiklikust julgeolekust.

See oli siis algne olukord, suurema jõu, brutaalse või intellektile tugineva vägivaldla ülemvalitsus. Teame, et arengu käigus on selline valitsemisviis muutunud, vägivaldalt viis tee seaduseni, kuid missugune tee? Vaid ainus võimalik, ma mõtlen. Tänu tõsiasjale, et ühe suurema jõu võib üles kaaluda mitmete nõrgemate ühinemine. *L'union fait la force*. Vägivald murdakse tänu ühinemisele, vastandina üksikisiku vägivaldla on ühinenute võim nüüdsest peale seaduseks. Näeme, et seadus on kollektiivi võim. See on ikka veel vägivald, valmis pöörduma iga üksikisiku vastu, kes talle vastu tõrgub; kasutab samu vahendeid, järgib samu sihte. Erinevus ongi tegelikult vaid selles, et see pole enam üksiku vägivald, kes end maksma tahab panna, vaid kollektiivi oma. Selleks aga, et üleminek vägivaldalt uuele seadusele saaks teostuda, peab olema täidetud üks psühholoogiline tingimus. Mitmete ühendus peab olema kindel ja püsiv. Kui see tekiks vaid eesmärgiga võidelda ühe ülivõimsa vastu ja pärast tolle alistamist laguneks, poleks midagi saavutatud. Järgmine, kes end tugevaimaks peab, taotleks uuesti vägivaldla valitsust ja sama mäng korduks lõputult. Ühendus peab end kestvalt alal hoidma, koonduma, ettekirjutusi looma, kardetavaid vastuhakke ennetama, organeid määrama, mis valvaksid ettekirjutustest

– seadustest – kinnipidamise üle ja viiksid täide seaduslikke vägivallaakte. Sellise ühenduse tunnustamise kaudu kujunevad liitunud inimrühma liikmete vahele tundeseosed, ühtsustunne, mille nende tõeline tugevus põhinebki.

Sellega, ma arvan, on kõik oluline juba öeldud: vägivalla ületamine tänu võimu üleandmisele suuremale üksusele, mis püsib koos oma liikmete vaheliste tundeseoste varal. Kõik edasine on arendused ja kordused. Senikaua kui ühendus koosneb vaid võrdselt tugevatest indiviididest, on suhted lihtsad. Rühma seadused määravad siis ära, kui suure osa oma isiklikust vabadusest jõudu vägivallaks kasutada üksikisik peab loovutama, et võimalik oleks ohutu kooselu. Kuid seesugune rahuseisund on mõeldav vaid teoreetiliselt, tegelikkuses keerustub olukord seeläbi, et juba algusest peale hõlmab ühendus jõu poolest ebavõrdseid elemente, mehi ja naisi, vanemaid ja lapsi, ning peagi sõdade ja alistamise tagajärjel ka võitjaid ja võidetuid, kellest kujunevad isandad ja orjad. Seadusest saab rühmas seega selle liikmete ebavõrdsete jõuvahekordade väljendus, seadused luuakse võimurite poolt ning võimurite tarvis, allaheidetuile loovutatakse vähe õigusi. Sellest ajast alates on ühiskonnas kaks allikat rahulolematuseks seadustega, aga ka seaduste täiendamiseks. Esiteks üksikute võimurite katsed seada end kõrgemale kõigi jaoks kehtivatest piirangutest, niisiis pöörduda seadusevalitsuselt tagasi vägivallavalitsusele, teiseks allasurutute alatised püüded nõutada enesetele enamat võimu ning näha nende muutuste tunnustamist ka seaduses,

seega, vastupidi, liikuda ebavõrdsetelt õigustelt edasi kõigile võrdsete õiguste suunas. See viimane suundumus saab eriti tähtsaks, kui kogukonna sees hakkavad tõepoolest ilmneva jõuvahekordade muutused, nagu seda mitmesuguste ajalooliste momentide tagajärjel juhtub. Seadus võib end siis aegamisi kohandada uute jõuvahekordadega või, nagu sagedamini ette tuleb, pole valitsevad klassid valmis muutustega arvestama, läheb vastuhakuks, kodusõjaks, leiavad aset niisiis seaduste ajutine tühistamine ja uued vägivallakatsetused, mille lõppedes on kehtestatud uus seaduskord. On veel üks allikas seaduste muutumiseks, mis avaldub ainult rahulikus vormis, see on kultuuri muutumine ühiskonna liikmete seas, aga see kuulub konteksti, mida alles hiljem saab arvesse võtta.

Näeme seega, et ka kogukonna sees ei suudeta hoiduda huvikonfliktide vägivaldsest lahendamisest. Aga teatavad paratamatused ja osadused, mis tulenevad kooselust samal maa-alal, soodustavad seesuguste heitluste kiiret lõpetamist ning rahumeelsete lahenduste tõenäosus suureneb neis tingimustes pidevalt. Pilk inimkonna ajalukku näitab meile aga lakkamatut kokkupõrgete rodu ühe kogukonna ja teise või enamate vahel, suuremate ja väiksemate üksuste, linnade, maakohtade, klannide, rahvaste, riikide vahel, mida peaaegu alati on lahendatud sõjaliste jõuproovide teel. Seesugused sõjad päädivad kas ühe osapoole paljaksriisumises või täielikus allaheitmises, vallutamises. Vallutusõdade üle ei saa ühetaoliselt otsustada. Mõned, nagu mongolite ja türklaste omad, on ainult hukatust toonud, tei-

sed, vastupidi, on aidanud kaasa vägivalla ümberkujundamisele seaduseks, luues suuremaid kooslusi, milles vägivalla rakendamise võimalused on kaotatud ja lahkkelisid lahendab uus seaduskord. Nii ardsid roomlaste vallutused Vahemeremaadele väärtusliku *pax romana*. Prantsuse kuningate suurusehimu on loonud leplikult ühinenud õitsva Prantsusmaa. Kui paradoksaalselt see ka kõlab, tuleb siiski tunnistada, et kauaoodatud "igavese" rahu rajamisel pole sõda sugugi mitte ebasobiv vahend, kuna on võimeline looma noid suuri ühendusi, milles tugev keskvoim teeb edasised sõjad võimatuks. Kuid siiski sõda selleks ei kõlba, kuna vallutuste edusammud pole reeglina kauakestvad; äsjased ühendused lagunevad taas, enamasti puuduva üksmeele tõttu vägisi ühendatud osiste vahel. Ja lisaks sellele on vallutusretked suutnud seni ainult osalisi, olgugi et suure ulatusega, ühendusi luua, mille konfliktid see vägivaldne otsus alles õieti esile kutsubki. Nii on kõigi nende sõjaliste jõupingutuste tagajärjeks ainult see, et inimkond vahetab arvukad ja isegi lakkamatud väikesõjad harvemate, aga seda laastavamate suurte sõdade vastu.

Seda meie kaasajale kohaldades on tulemus sama, milleni Teie jõudsite lähemat teed kaudu. Sõja vältimine on ainult sel juhul kindel, kui inimesed jõuavad kokkuleppele keskvoimu suhtes, mille hoolde usaldatakse otsuse langetamine kõigis huvikonfliktides. Siin on ilmselgelt ühinenud kaks nõudmist: et seesugune kõrgemalseisev instants loodaks ja et ta varustataks vajaliku võimuga. Üks ilma teiseta on kasutu. Selliseks instantsiks peetakse nüüd Rah-

vasteliitu, aga teine tingimus on täitmata; Rahvasteliidul enesel pole mingit võimu, ta võib selle ainult saada, kui uue ühingu liikmed, iseseisvad riigid, selle talle loovutavad. Selleks näib aga praegusel ajal olevat vähe väljavaateid. Rahvasteliidu institutsioon oleks seega täiesti arusaamatu, kui ei arvestataks, et siin on tegemist üritusega, mida inimkonna ajaloos mitte just sageli – vahest ehk veel mitte kunagi säärases ulatuses – pole sõندانud ette võtta. See on katse autoriteeti – st sundivat mõjuvõimu –, mis harilikult jõu omamisele tugineb, teatavatele ideelistele hoiakutele rakendada üles kutsuda. Oleme eespool viidanud, et kollektiivi hoiavad koos kaks asja: vägivaldne surve ja tundeseosed (samastumised, kui tehnilist terminit kasutada) kollektiivi liikmete vahel. Kui üks tegur ära langeb, on võimalik, et teine suudab kollektiivi alal hoida. Kujutlustel, mille poole pöörduakse, on muidugi vaid siis mingi tähendus, kui neis väljenduvad liikmete jaoks olulised ühishuvid. Küsimus on seega selles, kui tugevad on need kujutlused. Ajalugu õpetab, et neil on tõepoolest mõjuvõimu olnud. Panhellenistlik idee näiteks, teadlikkus, et ollakse kuidagi paremad ümbruses elutsevatest barbaritest, mis amfiktüoonides, oraaklites ja etendustes nii jõulise väljenduse leidis, oli piisavalt võimas, et mahendada sõjapidamise kombeid kreeklaste seas, kuid enesestmõistetavalt polnud see suuteline ära hoidma sõjakaid vaidlusi kreeka rahvastiku eri osade vahel, ja kordagi ei takistanud see linnu või linnade ühendusi oma rivaali kahjustamiseks pärslasest vaenlasega liitu astumast. Niisama vähe takistas kristlik

ühistunne, mis ometi üpris tugev oli, renessansiajastul kristlikke väike- ja suurlinnu omavahelistes sõdades sultanite abi taotlemast. Ka tänapäeval ei leidu ainustki ideed, millelt võiks loota sellist ühendavat võimu. See, et praegu rahvaid valitsevad rahvuslikud ideaalid meid hoopis vastupidise tulemuse suunas viivad, on ju liigagi selge. On inimesi, kes on ette kuulutanud, et alles bolševistliku mõttelaadi üleüldine tunnustamine suudab sõdadele lõpu teha, aga täna on selline eesmärk meile igatahes kaugeks jäänud ja vahest oleks see saavutatav alles kohutavate kodusõdade järel. Näib, seega, et katse asendada reaalne võim ideede võimuga on tänapäeval mõistetud luhtuma. Arvestame vääralt, kui silmas ei pea, et seadus oli algupäraselt jäme vägivald ja ei saa veel tänagi läbi ilma vägivalda toetuseta.

Nüüd saan lisada selgitavaid märkusi Teie teistele lausetele. Imestate selle üle, et inimesi on nii hõlpus panna sõjast vaimustuma, ja oletate, et neis toimib miski, vihkamis- ja hävitamistung, mis sõjaõhutamisele vastu tuleb. Taas jääb mul üle vaid Teiega täielikult nõustuda. Usume selliste tungide olemasollu ja just viimastel aastatel oleme püüdnud uurida nende avaldumisvorme. Tohin ma Teile sel puhul ette kanda ühe osa tungiõpetusest, milleni me psühhoanalüüsis oleme jõudnud pärast pikki kobamisi ja kahevahelolekuid. Me oletame, et inimesel on vaid kahelaadseid tunge, selliseid, mis püüavad säilitada ja ühendada – nimetame neid erootilisteks just samas tähenduses, mis Erosel on Platoni *Symposion*'is, või seksuaalseteks, sel juhul teadlikult laiendades

üldlevinud arusaama seksuaalsusest –, ja teisi, mis tahavad purustada ja surmata; nood võtame kokku kui agressioonitungi või destruktioonitungi. Nagu näete, on see õigupoolest vaid teoreetiline selgitus armastuse ja vihkamise üldtuntud vastandumisele, millel on võibolla ürgseos tolle tõmbumise ja tõukumise polariteediga, mis mängib rolli Teie teadusalal. Ärgem haarakem liialt kergekäeliselt hea ja kurja hinnanguliste kategooriate järele. Mõlemad tungid on võrdselt hädavajalikud, eluavalduused tekivad nende vastas- ja koostoi- mest. Näib, et vaevalt üldse suudab üht liiki tung isoleeritult toimida, ta on alati ühinenud – või nagu me ütleme: ühte sulanud – teatava osaga teisest poolest, mis teisendab tema eesmärgi või teeb ta alles selle ühinemise tingimusel võimalikuks. Nii on enesesäilitamistung, näiteks, kindlasti erootiline, kuid just selle tungi käsutuses peab seisma agressioon, kui tal oma eesmärgi tuleb täita. Samuti vajab armutung, mis on suunatud objektile, teatud kaastööd vallutamistungilt, et objekti üldse kätte saada. Raskus eristada kahte laadi tunge nende tegelikus avaldumises on meid pikka aega seganud nende äratundmisel.

Kui soovite koos minuga veel veidi maad edasi minna, saate kuulda, et inimtegevuse juures võib märgata veel ühe, teiselaadse komplikatsiooni olemasolu. Väga harva on mingi teguviis üheainsa tungilise impulsi kätetöö, mis juba iseenesest peab koosnema Eroses ja destruktioonist. Üldjuhul peavad kokku saama enamad samal moel üles ehitatud motiivid, et võimaldada tegevusi. Üks spetsialist Teie erialalt, prof. G. Ch. Lichtenberg, kes meie klassikute

ajajärgul Göttingenis füüsikat õpetas – aga võibolla oli ta psühholoogina veelgi olulisem kui füüsikuna –, on seda juba taibanud. Ta leiutas motiivide kompassi, kui kirjutas: "Ajendeid, mis panevad meid tegutsema, saab süstematiseerida nagu kolmekümmend kaht ilmakaart ja samal moel saab moodustada neile nimetusi, nt "Leib–Leib–Kuulsus" või "Kuulsus–Kuulsus–Leib". Niisiis kui inimesed on sõjaks üles kihutatud, võib neis sellele heakskiitvalt vastu kosta terve hulk ajendeid, üllaid ja alatuid, selliseid, millest valjuhäälselt kõneldakse, ja teisi, millest vaikitakse. Pole põhjust neid kõiki siin paljastada. Himu vallutada ja hävitada on muidugi nende seas; loendamatud ajaloolised ja argielulised julmused on sellise himu olemasolu ja võimsuse tõestuseks. Destruktiivsete püüdluste segunemine teistsuguste, erootiliste ja ideelistega, loomulikult hõlbustab nende rahuldamist. Mõnikord, kui kuuleme ajaloo metsikustest, jääb mulje, et ideelised ajendid on destruktiivseid ihasid teeninud vaid etteäärtena, teistel kordadel, nt püha inkvisitsiooni hirmutegude puhul, leiame, et ideelised ajendid on teadvuses ettepoole trüginud, samas kui destruktiivsed neile tagasid teadvustamata võimsuse. Mõlemat moodi on võimalik.

Mul on kahtlus, et olen kuritarvitanud teie huvi, mis puudutab ju eelkõige sõdade vältimist, mitte meie teooriaid. Siiski peatuksin veel viivu meie destruktioonitungi juures, mille populaarsus ei pea sugugi sammu tema tähtsusega. Pisut spekulereides oleme jõudnud nimelt arusaamale, et see tung töötab igas elusolendis ja püüab teda

hävitada, elu elutu mateeria seisundisse tagasi viia. Täie tõsidusega on see tung ära teeninud surmatungi nime, samal ajal kui erootilised tungid esindavad püüet elada. Destruktsioonitungiks saab surmatung seeläbi, et ta eriliste organite abil on suunatud väljapoole, objektidele. Elusolend nii-öelda kaitseb oma elu, kui ta võõraid hävitab. Üks portsjon surmatungist jääb aga elusolendisse tööle ning me olemegi püüdnud tervet hulka normaalseid ja patoloogilisi fenomene tuletada sellest destruktioonitungi sisestumisest. Oleme isegi sellised ketserid, et seletame meie süüme tekkimist agressiooni sissepoole pöördumisega. Taipate, et on küllalt mõtlemapanev, kui see protsess leiab aset liiga suures ulatuses, see on täiesti ebaterve, samas kui nende tungide destruktiivne pöördumine välismaailma suunas elusolendile kergendavalt, kosutavalt peab mõjuma. Bioloogiliselt vabandab see välja kõik inetud ja ohtlikud kalduvused, mille vastu me võitlust peame. Tunnistagem, et need kalduvused on loodusele lähemal kui meie vastuseis neile, millele meil samuti veel tuleb seletus leida. Vahest on Teil mulje, et meie teooriad sarnanevad mütooloogiale ja antud juhul isegi mitte rõõmustavale. Kuid kas mitte iga loodusteadus ei jõua seda sorti mütoloo-giani? On Teil füüsikas tänapäeval teistmoodi?

Mis puutub meie käesolevasse eesmärki, siis eeltoodu põhjal võime järeldada niipalju, et katsed kaotada inimeste agressiivseid kalduvusi on täiesti perspektiivitud. Kusagil maakera õnnelikes kantides, kus loodus pakub külluses kõike, mida inimene vajab, pidavat

asuma rahvaid, kelle elu möödub leebuses, kellele on võõrad sundus ja viha-vaen. Suudan seda vaevalt uskuda, sooviksin neist õnnelikest meelsasti enamat teada. Ka bolševikud loodavad, et on suutelised likvideerima inimliku agressiooni seeläbi, et tagavad aineliste vajaduste rahuldamise ning seavad ühiskonnaliikmete seas jalule võrdsuse. Pean seda illusiooniks. Esialgu on nad suurima hoolega relvastunud ja viha kõigi väljaspoolseisjate suhtes pole neil oma poolehoidjate kooshoidmisel sugugi mitte vähima tähtsusega. Igatahes pole tegemist, nagu Te isegi märkate, inimlike agressioonikalduvuste täieliku kõrvaldamisega; saab katsuda neid sel määral kõrvale juhtida, et neil ei tuleks leida oma avaldumisvormi sõjas.

Endi mütoloogilisest tungiõpetusest leiame hõlpsasti vormeli sõja vastu võitlemise kaudsele meetodile. Kui valmisolek sõjaks on destruktioonitungi vili, siis on mõistetav selle vastu appi hüüda Eroost, destruktioonitungi vastandit. Kõik, mis loob tundeseoseid inimeste vahel, peab sõjale vastu töötama. Neid seoseid saab olla kahelaadseid. Esiteks, suhe justkui armuobjekti, kuigi ilma seksuaalse eesmärgita. Psühhoanalüüs ei peaks siin häbenema kõnelda armastusest, kuna religioon ütleb sedasama: "Armasta oma ligimest nagu iseend." Seda on küll kerge nõuda, raske aga täita. Teist laadi tundeseosed leiavad aset samastumise kaudu. Kõik, mis põhjustab inimeste seas olulisi ühishuvisid, tekitab ka ühtsustunde, samastumise. Sellel põhineb suures osas kogu inimühiskonna ülesehitus.

Teie kurtmine autoriteedi kuritarvitamise üle pakkus mulle teise näpunäite

kaudseks võitluseks sõjakalduvusega. See on osa inimeste sünnipärasest ja kõrvaldamatust ebavõrdsusest, et nad jagunevad juhtideks ja sõltlasteks. Viimased on ülisuures enamuses, nad vajavad autoriteeti, kes nende eest otsuseid langetaks, milledele nad enamasti tingimusteta alistuvad. Siit soovitus, et rohkem kui seni tuleks muretseda iseseisvalt mõtleivate, ärahirmutamisele ligipääsmatute, tõde otsivate inimeste ülemkihi kasvatamise eest, kelle hooliks jääks iseseisvusetu massi suunamine. Et riigivõimu õigusrikkumised ja kiriklik mõtlemiskeeld sellisele kasvatustööle kasuks ei tule, ei vaja tõestamist. Ideaalne oleks loomulikult, kui ühiskond koosneks inimestest, kelle tungielu on allutatud mõistuse diktatuurile. Mitte miski muu ei saaks luua nii täiuslikku ja tugevat inimühendust, isegi kui seal tundeseostest oleks lahti öeldud. Kuid on väga tõenäoline, et see on utoopiline lootus. Teistsugused võimalused sõja kaudseks ärahoidmiseks on muidugi rohkem käepärased, kuid ei tööta kiiret edu. Vastumeelne on mõelda veskitele, mis jahvatavad nii aeglaselt, et enne võib nalga surra, kui jahu saab.

Näete, et sellest ei tule midagi eriti välja, kui tähtsate pakiliste probleemide üle nõu pidada eluvõõra teoreetikuga. Parem püüda igal konkreetset juhendumil ohule vastu astuda vahenditega, mis parajasti kätte satuvad. Arutleksin siiski veel ühe küsimuse üle, mida Te oma kirjas küll ei tõstnud, kuid mis mulle eriliselt huvi pakub. Miks hakkame nii väga vastu sõjale, Teie ja mina ja paljud teised, miks ei lepi me sellega, nagu me

paljude teiste elu ebameeldivate kitsaskohtadega leppinud oleme? Sõda näib ju ometi loomulikuna, bioloogiliselt põhjendatuna, praktiliselt vaevalt välditavana. Ärge jahmuge minu küsimuseasetusest. Uurimise eesmärgil on ehk lubatud teeselda erapooletut ka siis, kui tegelikult seda ei olda. Vastuseks oleks: kuna igal inimesel on õigus oma elule, kuna sõda hävitab lootusrikkaid inimelusid, asetab üksikisiku alandavasse olukorda, sunnib teda mõrvama teisi tema tahte vastaselt, hävitab hinnalisi materiaalseid väärtusi, inimtöö tulemusi, ja paljugi muud. Ka see, et oma tänapäevases vormis ei paku sõda enam võimalust järgida kunagisi sangarluse ideaale ning et sõjad tulevikus võivad hävitamisvahendite täiustumise tõttu tähendada ühe või koguni mõlema vastaspoole lõplikku väljasuretamist. See kõik on tõsi ja tundub nii vaieldamatu, et jääb ainult üle imestust tunda, miks sõjardeid pole veel üldise inimliku kokkuleppe alusel kõrvale heidetud. Võib diskuteerida küll mõnede üksikisjade üle. On küsitav, kas ühiskonnal ei peaks mitte olema õigust üksikisikute eludele; mitte kõiki sõjapidamise viise ei tule võrdselt taunida; senikaua kui leidub riike ja rahvaid, mis on valmis teisi hoolimatult hävitama, tuleb neil teistelgi end sõjaks relvastada. Sellest kõigest libiseme aga kiirelt üle, see pole see mõttevahetus, milleks Te mind üles olete kutsunud. Sihin ühes teises suunas; usun, et peapõhjuseks, miks me sõja vastu mässu tõstame, on see, et me lihtsalt ei saa teisiti. Oleme patsifistid, kuna oleme selleks määratud orgaanilistelt alustelt. Seetõttu on meil kerge oma suhtumisele õigustavaid argumen-

te leida.

Küllap jääb see selgitusteta arusaamatuks. Pean silmas järgmist: iidsetest aegadest peale läbib inimkond kultuuriarengu protsessi. (Ma tean, paljud eelistaksid siin kasutada sõna: "tsivilisatsioon".) Sellele protsessile oleme võlgu parima, mis meist on tulnud, ja suure osa sellest, mis meid kannatama paneb. Protsessi ajendid ja hakatused on hämarad, selle lõpp-punkt teadmata, osa selle jooni aga kergesti eristatavad. Võib-olla viib see protsess välja inimkonna kuhtumisele, kuna tõkestab seksuaalfunktsiooni enamal kui ühel viisil ja juba täna paljunevad kultiveerimata rassid ja rahvastiku arengupeetusega kihistused jõulisemalt kui kõrgkultiveeritud. Võib-olla on see protsess võrreldav teatavate loomaliikide kodustamisega; kahtlemata toob see kaasa kehalisi muutusi; kujutlus, et kultuuriareng on selline orgaaniline protsess, on veel harjumatu. Kultuuriprotsessiga kaasnevad psüühilised muutused on aga selged ja silmatorkavad. Need seisnevad tungiliste eesmärkide lakkamatus nihutamises ning tungipuhangute tõkestamises. Aistingud, mida meie esivanemad nautida suutsid, on meie jaoks ebatõhusad või koguni talumatud; meie eetiliste ja esteetiliste ideaalinõuete teisenemistel on orgaanilised põhjused. Kultuuri psühholoogiliste karakteristikumide hulgas näivad kaks olevat tähtsaimad: intellekti tugevnemine, mis hakkab ohjeldama tungielu, ja agressioonikalduvuste sisestumine koos kõigi selle kasulike ja ohtlike tagajärgedega. Psüühiline hoiak, mille kultuuriprotsess meile peale on sundinud, protesteerib nüüd kriiskavalt sõja vastu

ja seetõttu tulebki meil sõjale vastu hakata, me lihtsalt ei talu sõda enam, ning tegu pole ainuüksi intellektuaalse ja afektiivse hukkamõistuga: meie, patsifistide puhul on see konstitutsionaalne intolerantsus, idiosünkraasia kõige kõrgemas astmes. Ja näib nimelt, et meie vastuhaku esilekutsumisel pole sõja esteetilistel madalustel sugugi väiksem osa kui sõja ebainimlikkustel.

Kaua peame veel ootama, et ka teised patsifistideks muutuksid? Seda on võimalu öelda. Aga ehk ei ole see utopiiline lootus, et kaks momenti, kultuuriline suhtumine ja põhjendatud hirm tulevikus asetleidvate sõdade tagajärge-

de ees, teevad lähimas tulevikus sõdadele lõpu. Mis teid või kõrvalteid pidi, on raske ära arvata. Senikaua võime aga endile öelda: kõik, mis kultuuri edendab, töötab ka sõja kahjuks.

Suudlen Teid palavalt. Andestage mulle, kui mu mõtteavaldused Teile pettumuse valmistasid.

Teie

Sigm. Freud

Saksa keelest tõlkinud Jaanus Adamson

Kommentaariks

Sihiga "juhtida mõtlejaid ja teadlasi intellektuaalsele koostööle" tegi Comité permanent des Lettres et des Arts de la Société des Nations aastal 1931 Vaimse Koostöö Rahvusvahelisele Komisjonile ettepaneku "algatada kirjavahetus vaimualal juhtivate isikute vahel, et arutada küsimusi, mis suurel määral teenivad ühiseid vaimseid huve ja Rahvasteliitu". Kirjavahetust oli plaanis perioodiliselt avaldama hakata. Üheks esimeseks, kelle poole Komisjon pöördus, oli Albert Einstein; arutelu teema ja "kirjasõbra" valik jäeti Einsteini enese hooleks; Einstein valis Sigmund Freudi. Niisiis kirjutab Leon Steinig, Vaimse Koostöö Instituudi sekretär, 1932. aasta juunis Freudile, paludes lubadust koostööks. Freud oli kohe nõus. Kirja Einsteinilt sai ta augusti alguses, oma vastuse lõpetas kuu aega hiljem. Mõlemad kirjad publikseeriti Pariisis 1933. aasta märtsikuus

simultaanselt kolmes – saksa, prantsuse ja inglise – keeles; kirjade levitamine oli Saksamaal keelatud.

Freud ise ei pidanud kirjavahetust eriti tähtsaks, nimetades seda "igavaks ja steriilseks nn diskussiooniks Einsteini-ga". Suurvaimud ei olnud omavahel ka eriti lähedased, olles vaid korra kohtunud – 1927. aasta alguses Freudi noorima poja Ernsti kodus Berliinis. Kirjas Sandor Ferenczile mainib Freud selle kohta järgmist: "Tema taipab psühholoogiast sama palju kui mina füüsikast ja seetõttu mõistsime me teineteist üsna hästi." Aastatel 1936 ja 1939 vahetavad Einstein ja Freud veel mõned väga sõbralikud kirjad.

Järgnevalt lühike kokkuvõte Einsteini kirjast. Kirja algul esitab Einstein küsimuse: "Kas on olemas abinõu inimeste vabastamiseks sõjaõnnetusest?" Seda peab ta põhiliseks probleemiks, millega

tsivilisatsioon praegu vastamisi seisab. Einstein väljendab veendumust, et poliitikud on nüüdseks juba mõistnud oma võimetust selle probleemi lahendamisel ning on valmis ära kuulama teadusmeeste objektiivsemaid arvamusi. Talle omase tagasihoidlikkusega väidab Einstein, et peab end võhikuks kõiges, mis puudutab inimhinge sügavamaid kihistusi; ta võib ainult loota, et valmistab Freudile ette pinnase, nimetades probleemi kõige ilmsemad, väliseid lahendusvõimalusi. Ta on veendunud, et väljaspool poliitilist sfääri oskab Freud välja pakkuda kasvatuslikke abinõusid, mis suudavad kõrvaldada probleemi lahendamisele vastuseisvad psühholoogilised tegurid.

"Inimesena, kes on vaba rahvuslikku laadi afektidest," peab Einstein probleemi välist, administratiivset külge lihtsaks: "Omavaheliste konfliktide lahendamiseks loovad riigid seadusandliku ja kohtuliku ametkonna." Kõigil rahvastel tuleb alluda selle ametkonna autoriteedile. Kuid just siin kerkib esile esimene raskus: "Seadus ja võim on lahutamatu seotud"; ollakse eemaldunud sellest, et omada rahvusteülest organisatsiooni, mis oleks piisavalt kompetentne, et langetada vaieldamatuid otsuseid, ja samas piisavalt võimas, et tagada nende elluviimine. Siit jõuab Einstein aksiomini: "Rahvusvahelise julgeoleku saavutamiseks tuleb riikidel tingimusteta lahti öelda ühest osast oma tegevusvabadusest, täpsemalt öeldes, suveräniteedist."

Kõigi selles suunas tehtud pingutuste viljatuse laseb selgelt tunda, et sellele töötavad vastu tugevad psühholoogilised faktorid. Üht neist faktoritest on

lihtne identifitseerida: "Riigis antud hetkel valitsevaks oleva kihistuse võimuvajadus tõrgub vastu oma ülemvõimu piiramisele." Poliitilist võimunälga toetab sageli süümeta inimgrupi aktiivsus, "kelle jaoks sõda, relvade tootmine ning nendega kauplemine ei tähenda muud kui soodsat võimalust isikliku kasu lõikamiseks ja oma võimupiirkonna laiendamiseks". Mis jubib aga küsimuseni: "Kuidas on võimalik, et mainitud vähemus suudab panna oma himusid teenima rahvamassi, kellele sõda toob vaid kannatusi ja kaotusi?" Kõige käepärasemaks vastuseks oleks, et nimetatud vähemuse kontrolli alla kuuluvad kool, ajakirjandus ja tavaliselt ka kirik ning nende institutsioonide kaudu on kerge enamust mõjutada. See tekitab järgmise küsimuse: "Kuidas on võimalik, et massid lasevad end nimetatud vahendite abil märatsuse ja eneseohverduseni üles kihutada?" Einsteini arvates on ainuvõimalikuks vastuseks: "Inimestes on vajadus vihkamise ja hävitamise järele." Lõppjärelendus viib Einsteini aga järgmise küsimuse juurde: "Kas on olemas teatav võimatus inimeste psüühilist arengut juhtida nii, et nad muutuksid vihkamise ja hävitamise psühhooside suhtes vastupanuvõimelisemaks?" Ja Einstein lisab juurde, et tema kogemuste põhjal on nn "intelligentsil" veel rohkem kui harimatul enamusel kalduvust alluda sellele hukatuslikule kollektiivsele sugestioonile.

Einsteini kiri lõpeb optimistliku üleskutsega Freudile kasutada oma erialaseid teadmisi selle dilemma konstruktivseks valgustamiseks.

Kirjas Einsteinile kordab Freud mitmeid oma varasematest kirjutistest pä-

rinevaid mõttekäike, eriti tihedalt on need aga seotud paari tema hilisema kirjatööga, millest üks – "Ahistus kul-

tuuris" – on kättesaadav ka eestikeelse-
na (vt Akadeemia, nr 5–6, 1994).

J.A.

INDREK SÄRG

MAKE WAR, NOT LOVE!

Klaus Theweleiti "Meeste fantaasiad" (*Männerphantasien* I 1977, II 1979; ingliskeelne väljaanne *Male Fantasies* Minneapolis vastavalt 1987, 1988) pole senini teadaolevalt kuigi karmi vastustamise või revideerimise alla paindunud. Ilmumisest peale pigem mõistjaid ja toetajaid kogunud, on seda nimetatud teoseks, mis "pööras fašismi pea pealt jalgadele". Hinnang on asjakohane, kui arvestada, et Theweleit tegeleb peamiselt sõdurite psüühiliste tajude ja eraeluliste probleemidega, jättes ideoloogilised kõrgustikud rahumeeli tagaplaanile. Sellest tuleneb ka, et absoluutseid aksioome ja raudkindlaid rakendusi me teosest ei leia. Theweleit liigub tõe poole ikka tõlgendamisi-suhetamisi-aimamisi, tõe ise leidub aga enamasti seal, kust me ilma autori abita otsida ei oskaks.

Vaatluse alla on võetud omapärane seltskond sõdadevaheliselt ja -järgselt Saksamaalt, nimelt mehed, kes liitunud Vabatahtlike Korpusega (*Freikorps*). Formeeritud 1918 eeskätt maailmasõjast tulnud meestest, oli esialgu korpuse

peamine ülesanne maha suruda enamliku revolutsiooni katsed Saksamaal. Märkigem siinkohal, et Vabatahtlike Korpuse ellukutsujaks oli Saksa sotsiaaldemokraatide juht ja hilisem Saksamaa president Friedrich Ebert. (Too mees oli elukutselt sadulsepp ning vaevalt aimas, millist Frankensteinit ta luua oli aidanud.) Praeguses mõistes võib Vabatahtlike Korpust ka palgaarmeesks lugeda, sest peamised põhjused, miks sinna vabatahtlikult sõdima tuldi, olid: 1) kõrge palk – Saksamaa tookordseid olusid arvestades, 2) kättemaksuhimu revolutsiooniliikumisele, mis olevat viinud Saksamaa nii põhja, et see kaotas maailmasõja, 3) sõdimise veetlevus üleüldse.

Traditsioonilise mõõdupuu järgi on sõdimine iseäranis mehelik tegevus, nii näeb Theweleit nende elukutselt ja loomuldasagi sõdurite juures teatud mehelike omaduste kvintessentsi. Kuidagi õnnestus korpuslastel üle elada ka suhteliselt rahulikud aastad 1923–33 oma tõelist olemust minetamata ning paljud nendest tõusid juhtivatele kohtadele

Kolmandas Riigis. Siit ka käsitluse üks eesmärk: selgitada, kuidas tekib mees-tes eeldus fašismiks, kui fašismi mõista mitte kitsalt kui ajaloos läbimälutud ideoloogiat, vaid kui inimese valmisolekut madaldada ja hävitada kõike talle vastanduvat või temast eristuvat.

Jälgides agressiivsusest arenevat sõjardlikkust, hoidub Theweleit siiski tõmbamast kindlat piiri sõdurite ja harilike meeste vahele, kuna vaevalt suudetaks näidata, milline on mehe puhul normaalne agressiivsuse aste ja milline enam mitte.

Julia Kristeva määratles fašismi "selle tagasitulekuna, mille on tõrjunud religioosne ja poliitiline monologism", ja pidas peamiseks probleemiks, kuidas rääkima panna see, mida tungiline monologism on tõrjunud. Theweleit tegi katse fašismi "rääkima panna".

Sotsioloogina oli ta märganud, et mitmesuguste Kolmandas Riigis kehtinud hoiakute kohta oli üsna vähe järele küsitud tollastelt tegijatelt endilt. Pärast sõja lõppu agaralt hukka mõistetud, jäid need ühiskonnas oma harjumuste ja kujutlustega tagaplaanile. Sealjuures moodustas Vabatahtlike Korpus eriti homogeenne ja analüüsile hõlpsamalt alluva rühma, milles kehtivaid tõekspidamisi uurides sai juba midagi väita ka (tollal) üldkehtivate mehelike stereotüüpide kohta.

Korpuslasi oli päris palju, erinevate hinnangute järgi algas nende hulk 50000 piirimailt ja võis olla isegi kuni 400 000. See meestevägi polnud sugugi kõige harimatum ja tõlbim (kuigi ettekujutus tavalisest militaristist seda ehk eeldaks) ning jättis enesest maha hulgaliselt materjali – (sõja)kirjanike

romaanid, jutustused ja olukirjeldused, ohvitseride autobiograafiad, sõdurite elulood ja muidugi mälestused, mälestused...

Olenevalt perioodist on kirjapandu kas propagandistlik (rõhuga 1923. aastal), paljastab bolševike patutegusid (1928–33), kannab vähemal või rohkemal määral natsiideoloogiat (kuni 1945. aastani) või tegeleb eneseõigustusega (pärast aastat 1945). Kasutatud on ka kõikvõimalikku muud visuaalset materjali – tolleaegseid plakateid, autorite visandeid oma kujutlustest, postkaartide ja loosungite kujundust jne.

Võtmeks, mis kogu masinavärgi käivitab, on Theweleitil psühhoanalüüs.

Uuemate autorite (nt Deleuze) valguses Freudiga puhuti küll polemiseeriv, võib menethust iseloomustada kui psühhoanalüütilist dekonstruktsiooni. Theweleit arvates ei anna kirjutatud tekst tegelikkust edasi adekvaatselt, vaid seguneb tugevasti kirjutaja siseilmaga ning sellest tekivad alateadvuslikud moonutused. Kirjandus on Theweleitil vaid soovide, tajude ja kujutluste transformatsioon, mille põhjal tuleb alles üritada leida asja tõelist olemust:

"Nimetuste kujunemine on sama tähendusriikas ja iseloomulik kui kõigi kesksete fašistlike kontseptsioonide kujunemine, mille käigus toimub alati mingisugune teisendamine (...) Fašistide keelt võib mõnede tunnuste järgi käsitleda kui salakeelt – see kaitseb ise ennast dešifreerimise eest, olles pealtnäha sügavama tähenduseta." Võrreldes objekte neile omistatud seoste ja omaduste poolest, valitakse välja nähtused, millel on palju ühistunnuseid. Näiteks kui saame teada, et kui objekt

x on soe, pehme, sile, teda on mõnus paitada ning talle räägitakse õrnusi, aga autoril märgib objekt x hobust, siis järeldeb Theweleit, et armastus ja õrnus, mida normaalselt võiks tunda ja kirjeldatud viisil avaldada naise suhtes, on üle kantud loomale.

Või kuidas on toimunud tähendusnihe: töölisnaine – prostituut – relvaga (fallose sümbol) naine – vaenlane, kes tuleb tappa. Nihked tähenduses välja selgitatud, rekonstrueeritakse meeste tegelik maailmapilt ja väärtussüsteem ning võrreldakse saadud tulemust klassikalises psühhoanalüüsis pakutavaga.

Nii on uurimiskäik kolmeastmeline: kirjutatud tekst – selle tegelik tähendus – psühhoanalüütilised mudelid. Viimaste sümbolisüsteemis ei ole KT eriti veendunud ning leiab näiteks, et universaalsest Oidipuse kompleksist sõdurite psüühika seletamiseks ei piisa. Ta pakub oidipaalse kolmnurga asemele dualistlikku suhet, kus mina vastandub maailmale ning fašistlik hävituskire pole millegi sublimatsioon, vaid just enda vastaspoole hävitamine.

Millised on siis need fantaasiad, mida “Meeste fantaasiates” käsitletakse? Ühed värvikamatest seonduvad kindlasti naistega. Mehe-naise suhetele pühendabki KT oma teose mahust ligi kolmandiku; olgu see põhjuseks, et siinkohal KT näidetetulevärki veidi lähemalt vaadelda. Kõnekad on juba alajaotused: “Sõduri armastus”, “Püssinaine”, “Punane medõde”, “Kõrvalepõige proletarsesse reaalsusse, töölisnaine ja vasakpoolne mees: projektsioonide tegelik sisu”.

KT vaatab hoolega läbi seitsme ohvitseri autobiograafiad nende abielu seisu-

kohast. Üks leitnant mainib jutus oma abiellumist, ent naise kohta ei ütle ühtki sõna, ei nimeta isegi nime, küll aga räägib mõnuga majast mere ääres, mille ta isa talle (*mitte neile* – rõhutab KT) abiellumise puhul kinkis. Järgmine ohvitser ei nimeta nimepidi kumbagi oma naistest, ehkki üks nendest oli koguni ta elu päästnud. Kaks lehekülge pärast esimese naise surma kirjutab too ohvitser: “Mesinädalad mu teise naisega, Heinrich Georg Schilleri teatri näitlejannaga, andsid mulle kauaoodatud võimaluse.” KT kommentaar: *kauaoodatud võimaluse all mõtleb autor võimalust sõita välismaale, naine tuleb kõne alla seoses selle tähtsa eesmärgi saavutamise*ga.

Järgnevalt üks pikem tsitaat “uurimiseluselt” Niemöllerilt: “Mu sõbra ja koolivenna Hermann Bremeni vanem õde õppis sel ajal Berliinis. Kuna meil kummalgi polnud Berliinis erilisi tutvusi, oli täiesti enesestmõistetav, et hakkasime pühapäeviti enne või pärast teenistuskohuste täitmist kohtuma, et sõita Wannsesse ja Havelisse. 1917. aasta varasuvi oli soe ja täis päikest! Sellest lapsepõlvesõpruse uuendamisest sai algul elav suhtlemine ning järgmisel aastal kihlus.”

Taas on tegemist nimetu naisterahvaga. KT kommentaar: *see on vabanduste litaania, et õigustada oma abiellumist. Süüdi on tuttavate puudus, ühine lapsepõlv ja soe ilm, aga mitte ise!*

Sama troostitu on vahekord pruutidega (alajaotus “Pruudid”). Kui korpuslane Peter Mönkemann saabub pärast viieaastast vabatahtlikku võitlemist “sõja järellahingutes” – niisiis 1923 – koju oma printsessi kosima, puhkeb too pi-

saraisse, kuna on abiellunud vahepeal ühe ärimehega ja “teab, et on kaotanud paradiisi”. KT kommentaar: *see paradiis on sellise mehe armastus, keda päästiku järele kihelavad sõrmed on ta kistanud naist puutumast kõigi nende viie pika aasta jooksul, mil ta ei lasknud välisvaenlase pihta ainsatki pauku!* Teos lõpeb jutlusega Saksamaa tulevase suuruselt ja tema prohvetist Peter Mönkemannist.

Dokumentaalses romaanis organiseerib hirmvapper hävituslendur kapten Berthold pärast sõda Vabatahtlike Korpuses “Bertholdi Raudse leegioni”. Nimelt oli ta endale töötanud, et abiellub, kui sõda võidetakse. Kuna sõda kaotati, ei saanudki ta oma lubadust täita ja palub pruuti olla kannatlik. Lõpuks pruut ei viitsi enam ja abiellub teisega. KT kommentaar: *Berthold on veendunud, et ainult Saksa võit ja staatus kindlustamine lubab sõduritel tulla naiste juurde. Niisiis isiklik seksuaalelu – mehe keha ja selle armastusvõime – on seotud “isamaa” ja “rahvusega”! Ja kannataja pool on kogu aeg kapten Berthold. Tema ei luba endale abiellumist, tema ei saa murda oma lubadust, tema palub olla kannatlik – sellal kui tema-kese ainus elueesmärk on oodata hr Bertholdi saabumist.* Teosest nähtub, et seni kui pruut ootab, on ta lausa ingellik (*nagu surnu*, kirjutab KT, ja *surnutest räägitakse ainult head*), kui ta aga alustab oma elu, kaob ta jutustusest täielikult. *Juba algusest peale pole ta muud kui kujutus, osatab KT, teda ei näidata, temast ainult räägitakse!*

Järgmine autor sedastab: “Tõelisel mehel pole millestki puudu, kui naised puuduvad.” Jutus on kolm meest, neist

ühel on pruut surnud, teisel pole kunagi naistega lähemaid suhteid olnud, kolmas pole kunagi naistest mõelnudki. Autor tunneb isiklikku sümpaatiat nende sõdurite vastu, kellel naised sel või teisel põhjusel puuduvad – *nii saab tegelikud naised kogu teosest välja jätta*, arwab KT. Kuna autor teoses naisi ei vaja, toob ta nad ideoloogiliseks ohvriks:

“Mul oli ilus noor naine... Punased peksid ta surnuks, kui olin ära rindel. Kuid ma olen tema eest juba kätte maksanud ja maksan veelgi. Ma olen tema järel tuhandeid hauda saatnud nagu muistsete aegade kuningad.”

Kas siis ilus noor naine on mõrva eeldus, küsib KT. Seni kui naine oli elus, oldi tema vastu ükskõikne, nüüd alles algab tõeline löbu: kättemaks! Löbu, mida kokkupuude noore ilusa naisega ei pakkunud... Kummaline väljend: olen tema järel tuhandeid hauda saatnud – nagu oleks teatud määral osaletud ka tema hauda saatmisel. Kas siis tapmine on nauding?

“Heade” naistega suheldes üritatakse olla võimalikult korrekt ja sellega tavaliselt kõik lõpebki. Meeleheitlikult kaitstakse end iga lähema suhte võimalikkuse eest. Puruvooruslik kindral Lettow-Vorbeck on pidanud end kaitsma kumu eest, nagu oleks ta naistekütt. Kord rindel olles kinkis ta taanlannale Karen Dinesenile [kirjanikunimi Isak Dinesen – *toim*] oma pildi pühendusega, mille too hiljem veidi muudetult avaldas oma mälestustes. Kindral nõudis avalikku vabandust, kuna muudatus iseloomustas teda kergemeelsemana. Karen Dinesen on väheseid erandeid “korrallike” naiste seas, keda mainitakse

nimepidi. Et ta pärineb kõrgest soost ning on Aafrikas jahil käinud, isegi mitu lõvi maha lasknud, tunnustab kindral teda kui “kõrge kultuuritasemega naist”. KT kommentaar: *kindral hindas vaid mehelikke omadusi.*

Theweleit lisab siinkohal ka puändi. Kui siis Lettow oma kuulsuse tipul külastas Flensburgis elavat õde, nägi ta rongilt maha astudes “valgesse riietatud naiste rivi taga” suurt kuulutust “Paaritamine Lettow-Vorbeckiga 20 senti”. Selgus, et üks tema nõbude lastest oli ostnud küüliku, kuulsa sugulase järgi tolele nime andnud ja teenis niiviisi raha.

Tüüpilise näite "halbade" naistest toob järgmine lõik: “Vaata vaid seda Katjat; kurat on aset võtnud tema idamaises venelanna kehas. Iga pööre ja iga moment on provokatsioon. Ta naerab igäuhega ja suudleb kõigiga. Eestpoolt on ta kaetud sillerdavast riidest viigilehega, aga tema tagupool on paljas.” Katkend pärineb romaanist “Südame-tunnistuse sund”, stseeni kirjeldajaks on saksa major.

Theweleit teeb naiste kohta kirjutatu põhjal esialgsed järeldused:

1) Abielunaised esinevad ilma nime-ta, prostituute ja muid kahtlase kuulsusega naisi nimetatakse ainult eesnime pidi, kõrgest soost korralikke naisi täisnimega. Süsteem töötab ka teistpidi: kui naist nimetatakse kuskil tekstis ainult eesnimega, võib sellest juba teha järelduse tema kahtlase reputatsiooni kohta. Siit tuleneb ka põhjus, miks biograafiates naisi nimeliselt ei mainita – see garanteerib, et naine on korralik, tema nime nimetamine võib muuta ta juba avalikuks.

2) Korralik naine ilmub tekstis eelkõige venna, isa või autori usaldusväärse sõbra saatel.

3) Korralikku naist iseloomustatakse kui “valget” või “puhast”, ta on suhteliselt liikumatu ja isikupäratu, pisut liialdatult õeldes näotu, elutu. Hea naine on see, kes on kujutatud plakatitel, kuhu aga pole kirjutatud mitte mingi nimi – hoidku selle eest –, vaid “Liberté” või “Kodumaa” vms.

4) Halva naise tunnuste hulka kuuluvad temperamentsus, agressiivsus, relvad, eesnimi, ilmumine sõjasalgas või mitme (võõra) mehe seltskonnas, avalik erootiline käitumine vms.

KT leiab, et selliselt kujunenud nais-telliigitus pole päris normaalne – hea ja armastatava alla kuuluvad suhteliselt külmad, rõhutatult üldistatud ja sootud naised; samas kui seksuaalselt atraktiivsed kuumad naised kuuluvad kardetud ja vihatud vastaspoole hulka. Siit järeldub meeste hirm armastuse ees.

Kõik naised, kes ei kuulu heade hulka (head on emad, õed, pruudid, “valged” halastajaõed jms), on halvad (töölisnaised, “punased”, hoorad). Saksa ohvitser tabab ilusa salakuulaja, Punase Marie, külastab teda vanglas ja lubab päästa – tegelikult lastakse naine aga sama ohvitseri juhtimisel maha. KT kommentaar: *tapmisega kaitstakse nii ennast kui ühiskonda kujutletud hirmsa ohu eest. Ennast kaitstakse emotsioonide ja tunnete eest, millega ei suudeta enam toime tulla.*

Naise peamised kehaosad, mida rünnatakse, on suu ja tagumik. Rinnad kui emalik organ jäävad puutumata.

Vaenuliku poole naistel kirjeldatakse sageli loomalikke omadusi: “ulub”,

“nagu nagu tiigril”, “metsloomalik graatsia”, väga tihti kordub epiteet “elajalik”. Naisi rünnatakse kas hobuse seljast (kapjadega tallates) või mingi instrumendiga: piitsaga, saabastega, püssipäraga või lihtsalt tulistades; paljakäsi ei minda kunagi kallale. Neile metsikustele leiab KT tõlgenduse Freudi unenägu detõlgendusest:

1) kõik asjad, mida ründamiseks kasutatakse, vastavad peenisele;

2) unenägudes nähakse omaenda hirme metsloomade kujul.

KT arvates esineb antud tekstides metsloomade kujul *libido* – jõud, mida *ego* kardab ja mida ta püüab represseerida. Siit järelendus, et tapmine on tegelikult nurjunud armastusakt.

Omadeks ja võõrasteks jaotamine toimub tekstis ka isikustatuse tasandil: kui Saksa sõdur tapab naise, jälgitakse seda kui umbisikulist sündmust. Kirjutatakse: see juhtub, kostab lask, keha jääb lebama. Mitmel juhul annab käsu autor, tapavad aga mingid umbmäärased mehed – kaks–kolm sõdurit viivad naise ära.

Tekstis näivad hajuvat nii tapja kui ohvri piirid, tapja on transitaolises seisundis. KT arvates tundub sellise seisundi saavutamine olevat tapmise peamiseks eesmärgiks.

Seevastu saab tapmisest kindlalt isikuline sündmus juhul, kui tapjaks on vaenlane, kui näiteks poolakas on võtnud elu saksa naiselt.

Maalinud säärasel grotesksel viisil meie ette maskuliinsete sõjardite teadvuse, üritab Theweleit uurida, kust see kõik pärit on. Ta viitab lapsepõlvele ning saksa “ordnungist” juhitud kasvatuse viisidele ning sedastab, et *sin-*

na, kus tavaliselt on inimestel ihu, kasvab teatud ühiskondlikel tingimustel soomus. Kontaktipinnast saab eralduskiht, mis takistab ümbruse kogemist. Kui näiteks ema ei märka last kui endast erinevat olendit, vaid peab teda lihtsalt oma halvasti toimivaks osaks, pärandub ahistus mikrotasandi suhtes põlvest põlve. Toitja ja kiusaja on siin labutamatud. Ülimina ei ole sisendatud, vaid selle aluseks on ennast keelav elutunne, ning kõigile neile hirmsatele tunnetele võivad ideoloogiliselt tugineda kirik, kool, valitsus ja armee, neist kasvab enesesalgamissüsteem. Inimene jõuab lõpuks järeldusele, et tundeid tekitavad tajud tuleb ära keelata, kõik tuleb muuta eristamatuks ja elutuks. Säärased isikud on teatavas mõttes nagu poolikult või osaliselt sündinud, nende tundemaailm on jäänudki kuhugi emarüppe pidama. Et pooleldisündinut piinab alaliselt seesmine ebakindlus, siis mitmetähenduslikkus ja piiride ähmastamine hirmutavad teda. Sõdur kujutab endast kaitsevalli, mida üksainuski nire ähvardab lõhkuda. Paljudes KT vaadeldud tekstides on kujutatud üksikut võitlejat, kes ähvardab ümbritsevat “halli massi”. Kehaline soomus vastab kaose korrastamisele. Et aga tänapäevane modernne maailm on reeglina piirerikkuv, ühtlustav, uuendav jne, siis tekibki piiritletud isik, kes suurendab vahemaad, kontrollib ennast, jälgib ja talitseb oma tundeid, vastandab välist ja sisemist, lähedast ja kauget. Vabariik – ja saati veel Weimari vabariik – ei suutnud mingit rahuldust pakkuda säärasele isikusetüübile, kes kramplikult lihaseid pingutades aheldas sisemisi tunge. Lisagem sellele psüühilisele hoiakule veel

Saksamaa olud pärast 1918. aastat – ning motiivid, mis sundisid sääraseid mehi pidevalt sõda pidama, avanevad järjestikku. Tavakujutluses vajutas kaotus Esimeses maailmasõjas isamaa "porri", kus naudinguiha kippus läbi närima rahva moraalset selgroogu. Riiki kujutleti "soona", kus uputi aina sügavamale "bolševismi". "Emake isamaa" oli kompromisse tegevate naiselike meeste käes "alandatud hooraks", aga "rahvuslik ärkamine" oleks saanud kõike veel parandada jne. Nimetud hirmud liideti üldisele eluhirmule, näiteks "juut" tähendas teatud keelekasutuses "ihadele andumist". Sõduriks sündinuid pilkas autoriteetse positsiooni anastanud "pask": liberaalne ajakirjandus. Nii tunduski, et *olemata pidevalt rindel, ei olnud võimalik olla mees*. Psüühikat suudetakse korras hoida terrori abil. Tundetü, kuid rahulik "üheksast viieni" inimene on muutunud sõjardiks, sest tema harjumuspäraseid põhistruktuure ohustatakse.

Järeldused

*Sõjaväelist minakorsetti vajavad isikud on vaid pooleldi sündinud, psüühilise ehituse puudulikkuse tõttu peavad nad lõputult sõda, et kohendada välismaailma endale sobivaks.

* Fašistid ei erine uurimuse põhjal harilikult modernsest mina-olemusest loomuldasa, vaid ainult astme võrra.

* Naine esineb kirjeldatud meeste kujutluses vaid mateeriana, millest mees erutub. Puudub tundesuhe elavasse olemusse.

* Sõjardid armastavad kõike, mis kaitseb armastuse eest. Sõda on vahend,

millega valitseda sisemist kaost ja kaitseda end tundeid kohates hävingu eest.

* "Suurte" asjade, isamaa ja kultuuri nimel sõditakse, et varjata hirmu "väikese", lähedase ja isikliku (kogemise) ees.

* Oidipuslik isiksusestruktuur ei selekti hirmu tunnete ees. Freud leiutas küll alateadvuse, kuid (Theweleiti järgi) piirdus vaid ääremärkustega – pooleldisündinud ei tõrju neurootikute kombel mingeid erilisi instinkte, vaid elutunnet üleüldse.

Ilmselt jääks lõpliku vastuseta küsimus, milline tähendus on praegu Theweleiti kultuuriuurimisel asjatundjate kitsas ringis. Ühelt poolt näib (vähemalt meile siin) et 90. aastad on oma sajanäilõpueelses muutumises vajutamas pitsarit ka eelnevate kümnendite uurimuslikule kogemusele ning seetõttu tuleks varasemad tööd kriitiliselt üle vaadata. Teisalt tundub, et mitmetes markantsetes ühiskonnagruppides elab edasi sama vaim, mis kakskümmend või ka kuuskümmend aastat tagasi – mõeldagu siinkohal põrguingleid, uusnatse või veel kedagi – ning seda silmas pidades ei saaks võimalik revisjon kuigi ulatuslik olla.

Kuidas on äsjavalgustet ümbruses lood kodumaal? Theweleitele paralleele otsides võiks käsitlemise alla tulla vahet kirjanikepõlv, kes hakkas sulepeaga sügavamaid jälgi jätma viisakatel viiekümnendatel ja keda kummalise kokkusattumisenä mōnikord samuti "korpusepoisteks" kutsutakse. Tõsi, "korpuse"-sōna ees pole siinmail käibinud mitte "Vabatahtlike", vaid "(Eesti)

Laskur-".

Ah et konkreetseid näiteid? Täiesti meelevaldsed ja esimesed (riiulil) ettejuhtuvad: Villem Grossi "Ülekoormatud paadis" (1981) hakkab mina-tegelane lk 12 oma naisest rääkima – vahe-märkuse korras – kaheksal ja poolel real. Sellele eelneb tekstilõik sõjast Hispaanias, järgneb aga mõtisklus ameti-kohast ja kuupalgast. Lk 47 tunneb peategelane soovi tütarlast *palpeerida*, pisut hiljem aga pihib, et "tahan ja püüan kõigest väest mitte mõtelda armastuse füüsilistele tahkudele".

Uno Laht laseb novellis "Meie, tipp-kutid, üle kogu maakera" mina-tegela-

sel oma juuditarist (!) neiuga suhelda vaid kirja teel ja mälestustes ning sedagi platoonilisel pinnal. Muidugi on too hea (ja kauge!) tüdruk lisaks ka parima sõbra õde. Jne.

Söandan ettevaatlikult arvata, et meie korpuslaste tehtu ei pruugi Lääne ametivendade omast sugugi vähem huvitav olla. Ehkki kaitsetollide kehtestamiseks ei ole praegu minu meelest veel vajadust, tuleks meil omamaise toodangu kvaliteete vääriliselt hinnata. Näiteks pakuks ehk essee "Villem Gross fašistliku kirjamehena" mõneks ajaks meelierutavat vaheldust.

TÕNIS KAHU

KANGELASED JA KAHURILIHA – MILITAARMANÖÖVRID POPKULTUURIS

Aastal 1986 kirjutises "Kuningas Arthuri tagasitulek" oli Ühendriikide juhtival kriitikul Greil Marcusel põhjust kibestunud olla. Ta räägib seal, kuidas juhtus sirvima paari militaarpropagandistliku žurnaali, kuidas tundis koguni veidrat tõmmet nende poole – just nagu näiteks pornograafiagi vahel peibutav on – ning kuidas tajus lõpuks, mil moel tema ajastu, 60ndate kontrakultuurilise rockplahvatuse ajastu, lootusetult mööda oli saanud. *Sa ei ole omal maal eksiili pagendatud mitte siis, kui sa enam kee-*

lest aru ei saa, vaid siis, kui sa ei suuda end sundida seda keelt kõnelema. Probleem seisis tõdemuses, et – hoolimata sellest kui surnud oma olemuselt, oli just too hurraašovinistlik keel see, mis sobis tollesse aega ja tollesse kohta.

Marcus toob näite. Üks T-särgi tekst Vietnami sõja vastaste protestide aegadest kõlas järgmiselt: *Astu jalaväekorpusesse. Külasta võõraid maid. Vaata haruldasi ja eksootilisi paiku. Kohta uusi ja ebatavalisi inimesi. Ning tapa neid.* Muidugi oli too sõnastus tulvil ironiat,

üleksutsuvas vormis taheti ära öelda hoopis risti vastupidine sõnum. Kuid nüüd, väidab Marcus, on too pahupidisuus kadunud. Või veelgi pahupidisemaks muutunud – ning laseb end just seepärast ainult otse mõista. *Kontekst tähendab kõik: sest maailm on muutunud, ühe vana loosungi tähendus on ümber pööratud; ja üks veel vanem loosung on taas elujõus.*

Tema kõige olulisem allteema neid mõtteid mõteldes on teadagi võitmise ja kaotamise küsimus. Sest too militaarajakiri, millest ta kõneleb, *U.S.A. Combat Heroes*, räägib väidetavalt "võitjate" keelt – sirgjoonelisi, väärastusteta sõnastusi. Samal ajal kui "kaotajate" keel, tema armastatud *rock*bändide (nt *The Mekons*) oma, on hägune ja ebamäärane. Lubatagu veel üks tsitaat: *The Mekons võib öelda kõike ega või teha mitte midagi. Chuck Norris ja Sylvester Stallone ei suuda öelda midagi ja võivad teha kõike.* Ning sestap oleks 60ndatel sündinud vaimuga *rock*kultuuri jaoks kõige pingsam, kõige valusam teadagi milline küsimus. Mida suudab sõna ja teoga korda saata tänane *rock*muusika? On ta siis võitnud või kaotanud?

Omal ajal ajakirja *Rolling Stone* käivitanud Jann Wenner mõistis noortekultuuri tulevikku 60ndate keskkonna jaoks harjumatul, küüniliseks ja oportunistlikuks arvatud viisil. Wenner väitis nimelt, et tulevik kuulub noortele nii või teisiti, et pole tarvidust raisata end võitlusele ja vägivaldale, et aja kulg garanteerib kõik seaduspärasel moel. See pidi niisiis olema demokraatlik võit, võit justkui Ameerika enese olemuslike reegleid mööda. Ning näib, et too võit on tõepoolest päral. *Rocki* leidub

kõikjal, küll fragmenteerunud ja pisen-
dunud kujul, ent seda rohkem näib teda
maailma mahtuvat. Jah, muidugi on too
läbimurre olnud demokraatlik – turu-
statistilise edu mõttes igatahes. Iseasi, et
kontrakultuuriline liberalism on de-
mokraatiana mõistnud midagi muud –
väitlust, konflikte, koguni vägivalda,
kui jutt on vastuseisust ühiskonna kor-
rumpeerunud institutsioonidele, – ning
nüüd pole see kõik enam piisavalt radi-
kaalne, piisavalt jõuline, et midagi tõe-
liselt raputada. Mõtleme hetkeks kas
või Bruce Springsteenile, kõiki neid
ideid ammendavalt kehatavale toote-
mile Ühendriikide *rockis*, ja sellele, kui-
das ta konsensuslikult koondab eneses-
se mis tahes kompromisliku demok-
raatlikkuse määratlused – nii massime-
nu, sotsiaalse pluralismi kui lõppude
lõpuks ka *rock*kultuuri aktiivsuse, mo-
biilsuse atribuudid. Kõik see on nüüd
osa mugavast *yuppie*-mentaalsusest.
Kes veel kahtleks, et *rock* on oma sõja
võitnud?

Ent ometi üritatakse kahelda ning
vaatamata eelnenud sissejuhatusele al-
gab alles just siit *rocki* sõjakuse tegelik
käsitelu – niisiis mitte tolle muusika
kanoniseeritud vabadusvõitlustest pole
edaspidi juttu, vaid millestki hoopis
ebamugavamast, hoopis kohatumast:
rocki püüdlusest saada konsolideeritud
läbi "surnud keele" just tolles Marcuse
poolt määratletud ja põlatud tähendu-
ses. *Rap* on teadagi esimene meeldetule-
lev, lausa näidislik murdepunkt – hulk
sihitut, pidurdamatut, ebakonstruk-
tiivset agressiooni, mis paneb proovile
valge mehe mis tahes ihalused musta
kultuuri poole. Ent ka aastakümnete-
tagusest ajaloost leiame võimalusi õpet-

likeks pretседentideks. Kurikuulsal Altamont'i *rockfestivalil* aastal 1969 lõpetas "põrguinglite" mõttetu vägivald sümboolselt kogu kümnendi lillelised lootused. Kuid tegeliku tagajärjena kirjutati ajaloost välja pigem vägivald kui lilled. Oli ju ebamugav vastata küsimusele, miks näiteks *Rolling Stones* ning kümned vähem tuntud bändid tollest brutaalsest ja ebaõiglasest maailmast sedavõrd haaratud olid. Kas mitte sellepärast, et nad tõepoolest valdasid toda juba mainitud "surnud keelt"?

Rambo-paralleelid peavad paika mitmes mõttes. "Põrguinglid" saatsid tõepoolest president Johnsonile kirja, kus nad end uhkelt *treenitud gorilladeks* nimetasid ning samas soovisid Vietnamis *vabadusüritust* teenida. See sõnastus tunduks irvitamisena, kui me mitte ei tunneks juba Greil Marcuse mõtisklusi paarkümmend aastat hiljem. Mitte see, et keegi jaatab Vietnami sõda seesuguse õhinaga, pole "põrguinglite" puhul tänasele pilgule kõige kummastavam (lõpuks tegi näiteks Jimi Hendrix ju sedasama). Pigem on rabav nende sobivus 60ndatesse, ajastu vaimu, kõigest sellest hoolimata. "Põrguinglid" toonitasid n-õ õigeid jõuvahekordi ühiskonnas, õiget mehelikkust, õiget võitu ja õiget vaenlast. Ehk lühidalt öeldes: nad pakkusid midagi sellist, mida too elavas keeles kõnelev, kuid põiklev ja hägune ilmavaade esile tuua ei suutnud – võimaluse olla kangelane.

Vahest on nii, et *rockstaargi* pole midagi muud kui kangelaslikkuse kompensatsioon. Ning keegi, kes kitarr käes mingi bändi eesotsas seisab, näeb ennast tõepoolest ühes rivis jätkamas näiteks Kolumbuse või kauboide teed. Me

peaksime teadagi minevikus rääkima – olevikurocki tüüpiline popkultuurne kangelane oli märter, kes end 94. aasta aprillis maha lasi. Kuid 60ndatel mõeldi suurejooneliselt. Kõiksugused kõrvutused olid võimalikud. Et ainult mitte muutuda pelgalt heaks tarbijaks, kelle eest ühiskond alandavat hoolt kannab. Et ainult keegi olla...

Muidugi on *rockis* leida sõjakaid kangelasfiguure, kus vägivaldsus on kooskõlas liberaalsete ideaalidega. Ning suurelt osalt on nad pärit *punk rocki* aegadest. Ehk pole olemas paremat, näitlikumat näidet kui *Clash* – agressiivselt vasakpoolne, antiimperialistlik, isegi ortodokselt sõjavastane. Kuid iga kuulaja pidi teadma, et just nende sõdi-da on too õige ja õiglane sõda, et nad on loobunud mis tahes pehmusest ja turvatundest ainult selleks, et rünnata barrikaade teisel pool sümboolset rindejoont. Kunagistest ideaalidest kantud *rockteadvus*, osalt isegi samad kriitikud neissamades väljaannetes (meile tuttav Greil Marcus sealhulgas) nägid neis kunagise protestitraditsiooni jõulist jätku. Oli näiteks sümboolselt ilmekas tõsiasi, et *Clash*'i album "Sandinista" ilmus tol-samal 80. aasta detsembrinädalal, mil tapeti John Lennon.

Kunagi 50ndatel tunnistasid biitluuletajad John Clellon Holmes ja Allen Ginsberg vastastikku kirjavahetuses, et just poistejõuk – küllap ka siis *rockbänd* selle tollal veel väljakujunemata vormis – on ülim organisatsiooniline kooslus, mida üks ühiskond enesele lubada saab, ning mitte mingil juhul näiteks abielu. Sümboolse aktina luges Ginsberg oma luulet *Clash*'i 82. aasta LP-l "Combat Rock". Tõepoolest oli *Clash* justkui

ülim, mida üks *rock*bänd olla saab – pigem geriljaüksus kui "ansambel". Ning teadagi üks neid, kes "meie-", mitte "mina"-vormis kõneles. Nende vastaspool Britannias oli *Sex Pistols*, kelle laulja Johnny Rotten egotsentriliselt enesele vabadust nõudis, siis kuulsaks ja rikkaks ning ilmselt tõepoolest ka vabaks sai. *Clash*'i *ego* oli kollektiivne ning nende sõnum hooliv, kohustusi ja südametunnistuspaineid äratav. Ehk teisisõnu öeldes: *Clash* lõhkus barrikaade, ent samas mitte ei vabastanud, vaid sidus meid üha enam. See kord, mis nende maailmas valitses, polnud vähem režiim kui kõik see, mida sihtis nende raevukramplikult kokku pigistatud ruskas. Pigem enamgi veel.

Ning kahtlemata sisaldus juba *Clash*'i ründavas võitlusvalmiduses tolle *punk*'i hilisema lumpenliku deformatsiooni, niinimetatud *oi* kogu põlgus mis tahes pluralistliku või tsiviliseeritud maailma vastu. Too taluvuse piirile üles kruvitud lärm järgis vaid üht maksiimi: lüüa esimesena. Tema ekstreemsus luges. Polnud tähtiski, kas too ekstreemsus oli parem- või vasakpoolne. Väline ilme – *skinhead*'lik, kõigest liigest vabastatud – oli mõlemal sarnane. Muusika – ja taas ilma ühegi kaunistuseta – just nõndasamuti. Ning ka loosungitesse valatud dogmatistlik sõnavara ei reetnud ühtki selgitavat üksikasja.

Seesugune oli alamklassi katse relvastuda, koonduda justkui väikesteks armeüksusteks. Ning *rap*muusika kordas seda skeemi 80ndatel. Getodes lausa mõõdutundetute vormideni edenenud *gangsta*-kultuur organiseerus ju üsna Ühendriikide relvajõudude eeskuju järgides, kuigi loomulikult teisel moel

konfrontatsiooni otsivana – nii võimudega kui omavahel. Taas kerkis üles tuttav probleem, kuidas sellist energiat millekski sotsiaalses mõttes tõeliselt murranguliseks ära kasutada. "Mustad Pantrid" üritasid juba 60ndatel mõtestada seda vägivalda ning talle mingit resultatiivset suunda anda. Militaarse imidžiga *rap*-bändid *Public Enemy*'ga eesotsas üritasid viimasel kümnendivahetusel sedasama – valgustatud vägivalda. Ning tulemusi oli võrdselt vähevõitu. Mis tahes piiritõmbamised, olgu siis poliitilisi veendumusi või rassilist kuuluvust mööda, ei toimi lihtsalt põhjusel, et sõda ei peeta kapitalismis *rap*-kultuuri arvates enam ammu millegi eest, vaid millegi vastu. Täpsemalt – toimub kõigi sõda kõigi vastu.

See on sõda, milles moodsa tsivilisatsiooni atribuutikal justkui enam polegi kohta. Viimane on pelgalt fassaad, mille varjus valitseb instinktiivne tung ellujäämise suunas, olgu või teiste elude hinnaga. Sestap kujutus linnast kui džunglist, kus ükski seadus peale toore jõu ei kehti. Ning sellesamaga on seotud ka näiteks radikaalse *rap*-grupi *Wu-Tang Clan* kujundikeel: võitluskunstide (kung fu jt) elemendid nende videotest; igikestvast verevendlusest kõnelev, justkui keskaega tagasi osutav kompromissitu paatos; sämplitud katked õudusfilmidest... Niisiis, mitte sotsialiseeritud, vaid asotsiaalne militarism. Mitte selline, mis angažeeritult mõnd reaalselt eksisteerivat keskkonda, *community*'t, esindaks. Küll aga heroiline võitjafantaasia selle kõige elementaarsemal, kõige agressiivsemal kujul. Vana loosung, mis jälle elujõus – just seda lasime Greil Marcusel meie loo algul

öelda.

Pole veel juhus olnud seda siin eriti eredalt toonitada, kuid selge peaks juba ammu olema veel üks: kangelasfiguur *rock*kultuuris on meessoost. Aastal 1992 avaldas Robert Bly nimeline kirjanik ja meesliikumise aktivist bestsellers kujunenud raamatu "Raudne John", jutustas seal oma versiooni Oidipuse-loost ning selgitas just seda, kuidas meest kangelastegudele tuleks ärgitada. Bly käsitlust mööda on moodne Lääne ühiskond üleliia naistekeskne, ilma usutavatest meesideaalidest, ilma riitustest, mis nooruki just mehena ühiskonda vastu võtaksid. Kõige üle valvab ema kõikvõimas kuju – justkui öde Ratched raamatus "Lendas üle käopesa". Bly pakutud vastulööki tolele maskuliinsuse hääbumisele tähendab omajagu fundamentalistlikku pöördumist loodusliku ürgmehelikkuse, metslase poole meie psüühikas. Meil tuleks rebida end lahti kodu lämmatavast, tegelikult lausa kastreerivast haardest ning anda tsivilisatsioonist eemal oma instinktidele vaba voli.

Teadagi tähendab see ümberöeldult seda, et meesagressioon, mida võivad sümboliseerida küll relvad või autod või mootorrattad, küll (*rock*-kontekstis) näiteks elektrikitarr või mikrofoni, on tegelikult tagasiviidav puhtakujulisele seksuaalenergiale, peenisele nüüsi. Iga tehniline lisandus, kõik see, mis lisab veel ja veel jõudu, kiirust, detsibelle neile fallilistele tootemitele, üha kinnistab mehelikkust, üha kaitseb teda naise pehmelt surmava surve eest justkui raudrüü. Ning lubab muidugi ise rünnata, lubab vägistada, võita ja kestma jääda. Taas on *gangsta rap* sobilik näide:

tolle musta muusika toime valgele publikule pole mingiski mõttes healoomuline *crossover*, vaid vastupidi – agressiivne röövretk ühelt territooriumilt teisele.

Nii mõnigi räppar on läbi oma mikrofoni otse või kaude öelnud, et valge naise jaoks on ülim mustanahalisest mehest vägistatud saada.

Kuid seesugune animaalne, ürgpäritolu, iseenesest "loomulik" vägivald ei ole tegelikult see kõige hirnutavam. Küll on seda ehk aga näiteks Klaus Theweleiti kirjeldused sõduri võitlusekstasist, jaotatud kolme faasi. Esimene neist tähistab teadvuse täielikku tumenemist keha surve all ning tole kehalisuse väljapurskumist justkui kõikehävitava laiviina. Teiseks astmeks on suhtlemine, pigem küll teatav vördkommunikatsioon vaenlasega. Vaenlane taandatakse selles protsessis pelgalt tooreks lihaks ilma mingite sentimentaalses mõttes inimlike tunnusteta ning sõdur ise saavutab teda hävitades oma sisemise teraviklikkuse. Ning kolmandaks astmeks on tühjus ja ammendumine ilma mingite stiimulite ja ärgitusteta.

Theweleiti kirjeldused on erootilised just seeläbi, kui ebaterved, kui invaliidised nad on. Selleks et jõuda orgasmini, on nüüsi vaja muutuda masinaks – tapmismasinaks. Ning populaarkultuur, nii esinejad kui publik, on taolisi fantaasiasid omalt poolt arendanud ja üles kütanud. *Heavy metal* oma kriiskavate kitarrisoolodega ning *hardcore techno* autistlik monotoonsus on ehk kõige ilmekamad mõeldavatest näidetest. Ning olla seesuguse muusika kuulaja tähendab samuti omalaadset masohhismi – me võitleme tole tehniitsistliku surve

vastu, ent meie teadvus kustub tasapisi ning me muutume pulseerivaks organismiks, milles kogu reaktsioon koosneb vaid neuroloogilistest impulssidest ja refleksidest.

Ka näiteks Norman Mailer kirjutas 50ndate lõpul oma artiklis "White Negro" vajadusest püüelda *apokalüptilist orgasmi* ning selle tarbeks luua *enesele uus alternatiivne närvisüsteem*. Eeskätt sai see sündida loomulikult narkootikumide kaudu – *speed* näiteks on olnud oluline droog nii populaarkultuuris kui militaarstruktuurides. Sõdurites pidi see esile kutsuma motoorsust, masinlikkust, suruma maha nõrkust ja väsimust. Ning *rockis* on suuresti väärtustatud seesama: üks *heavy*-bänd kannab ju teadupärast *speed*'inarkomaani žargoon-nime – *Motorhead*. Mõneti ehk kõige eredamal kujul on too "alternatiivne närvisüsteem" toiminud briti *rave*-kultuuris: algselt mõjus populaarne *ecstasy*-tablett androgüünlikult sensuaalse ning healoomulisena. Hiljem, tänu liigregulaarsele tarvitusele, tuli seesuguse mõju asemele üha kramplikum, üha peadpööravam tormakus. Ning kui *speed* loomuliku jätkuna juba *ecstasy*'t asendama oli hakanud, oli teadagi teisenemas ka muusika – maskuliinsuse, agressiivsuse ja paranoilise militaarmaania suunas. *Techno*'t hakati nimetama uueks *heavy metal*'iks.

Nagu märgata võib, pole kangelaslikkust tolle moraalses, maailmast hoolivas tähenduses siit enam leida. Kuid mis üldse juhib inimese kangelastegudele, kui järele mõelda? Kangelastegu on tih-ti ju lihtsalt hüsteeriline leppimine paratamatusega. Ka patsifistlik literatuur – näiteks *Remarque* – on osutanud, kui-

das sageli sünnitab heroismi pigem paa-nika ja hoopiski mitte raudne enese-valitsus. Inimese bioloogia muudab ta ebatäiuslikuks ning nimelt too puudus tuleb ületada. Nõnda siis kirjutaski Itaalia futurist Filippo Marinetti oma "Etioopia koloniaalsõja manifestis": *Sõda on kaunis, sest temast saab alguse inimkeha oodatud metalliseerumine*.

Iseenesest on futuristid lihtsalt võimendanud neid hoiakuid, mis kultuuris niigi juba olemas. Küsimuse all on ju lihtsalt põlgus inimese lihalikkuse, tolle ahistava paine vastu, mis ei lase meil argisest kõrgemale tõusta. Sest üks ole ju ühiskonnas omaks võetud, et meie sees on oluline ainult hing, mitte sise-kond. Just toda kaost meie organismis, toda haisvat mülgast on meid kõiki õpetatud maha salgama, häbenema. Meid on ette valmistatud loodusest tsivilisatsiooni ja kultuuri astuma ning sestap tuleb meil valitseda oma kehamahlade voolamist – uriini, spermat, pisaraid... Probleem on sõnastatud tegelikult kahel moel. Esiteks ei saa inimene olla vaimselt ja emotsionaalselt kõlblik, "täiskasvanud", "ilus", kui tema keha tema vaimu üle valitseb. Mis tahes püüdlustel kõrgemale pole siis tuge, sest keha kui aparaat, kui tõrges masin oma reflekside ja spasmidega ahistab teda argisesse paratamatusse. Nii näiteks on tavaline roosamannalisemgi pop kahtlemata katse oma kehalisi kitsendusi maha raputada, olla seksuaalselt avatud. Kuid *rock*-fundamentalism ja tema kohatine kallak mis tahes räpasuse, kassimatuse suunas annavad meile teada, et nad seesuguste parfümeeritud fassaadide tagant tõde mõistavad näha. Ning enesestmõistetavalt peab see tõde inetu

olema. Just nagu inimese sisikondki seda kahtlemata on. Teine käsitus on vastupidine – meie keha õnnetus pole mitte tema masinlikkuses, vaid, vastupidi, tema seotuses loodusliku kaose, täpselt naisalge külge. Hoopis meie päris-olemus peab olema masinlik ning lihalikud häired selles mehhanismis lihtsalt pidurdavad kõrgeimat ekstaasi, nõnda tarvilikku absoluutset kontrolli, sünnitavad maotut nõrkust, kahetisust ja ebamäärasust.

Just too teine lähenemisviis sobib meie kirjeldatavasse keskkonda, mis tulvil militaarsümboolikat. Sõjavägi on ju tsivilisatsiooni eriti organiseeritud, eriti reglementeeritud vorm ning seal – nagu ka Marinetti osutas – on too puhas, funktsionaalne, tõepoolest lausa metallist keha vaieldamatu norm ja nõue. Veelgi enam – kogu sõda üldse on Marinetti sõnul hügieen. Sõduri kohuseks on hoida oma maa puhas rämpsust, limast, lõgast – ning just sedamoodi on ju näiteks terrorirežiimide propaganda ristinud mis tahes vaenlase kujusid lähiajaloo. Eks olnud ju juudid ja kommunistid Hitleri-Saksamaal ning kahjuritest intelligendid Stalini-Venemaal need, kes oma maad *mülkasse tirisid*?

Sõduri puhtuse, tema kaitstuse tähtsaim atribuut on teadagi tema munder. Just selle läbi näitab sõdur, et tal ei ole sisemust, et tal on vaid välised kontuurid, ning nimelt sel moel on ta tõeliselt tugev ja haavamatu. Ning kui lähemalt uurida, siis saab selgeks, et ka kangelaslikkus on selles kontekstis määratletud teistmoodi. Mitte sentimentaalne ja paatoslik ei tohiks seesuguses skeemis olla tõeline sõdur – hoopis *kahuriliha* on too päris-ideaal, hoopis mutriku olla

tähendab ülimat seisundit võitleja jaoks... Loomulikult tähendab too distsiplineeritud anonüümsus iseenesest surnud, lõpetatud seisundit. Kuid see on loogiline ja soovitud järelmus. Kui kunsti juurde tagasi tulla, siis sobib siia illustratsiooniks briti futuristi Wyndham Lewise tõdemus – õige kunst on surnud kunst.

Kui me nüüd seesuguses kontekstis uurime näiteks *heavy metal*'it, siis küllap pole tole muusika toimekeskmes mitte supermännikultus, nagu pealiskaudne pilk kergesti võiks oletada. Ehk pigem sugeneb *heavy metal*'i dramatism hoopis ühelt poolt salajasest veendumusest, et vaenulik-valelik välismaailm võidab nagunii, ning teisalt tõsiasjast, et tõelise heroilise tragöödia sünniks pole vaja mitte lihtsalt ohvrit, vaid teatud füüsilises konditsioonis ohvrit, on vaja just ja ainult dekoratiivselt raamitud konflikti. Nõnda et kõik, mida seesuguselt *rock*-kangelaselt nõutakse, on olla väliselt usutav tolles nii ehk teisiti paratamatus hävinguskeemis, seda läbi formaalse perfektsuse, läbi tõeliselt raudse enesekontrolli, läbi täiusliku mundri.

Ameerika *rock*muusik Henry Rollins on oma mundriks valinud äärmuseni ülestöötatud muskulatuuri. Tema keha rauläikeline steriilne graatsia on justkui valmis ainult automaatseteks reaktsioonideks ning samas on ta kaitstud ning vallutamatu. See on metallist pingestatud liha, ehk teisisõnu masin... Tolle füüsilise veetlus sünnib just sellest, et ta pole produktiivne – ta pole jõudise, vaid justkui igavene valmisolek selleks jõuks, valmisolek treenida üha ja üha enam. Seeläbi on veendunud hete-

roksesuaal Rollins kujutisena kahtlema-
ta homoerootiline. Ka homod on sek-
suaalselt külgetõmbavad, kuid mitte
produktiivsed – järglasi nad ju ei saa.
Teine ameeriklasest *rock*laulja, sõja-
väelase perekonnast pärit Iggy Pop, de-
monstreerib samuti oma musklist
keha, kuid kõneleb seejuures ometi mi-
dagi muud. Iggy keha on nimelt piina-
tud ja suretatud keha – minevikus
veeretas ta näiteks end laval mööda
klaasikilde ning lõi mikrofoniga oma
hambaid välja, narkootikumidest tea-
dagi rääkimata. Tema seisund ja sõnum
pole absoluutne stardivalmidus, vaid –
vastupidi – raisatus ja äraaetus. Kõik
seegi on munder, kuid rebenenud ja
paljunäinud munder. Samas selline, mis
kõneleb andumusest jõuduvõtvale pü-
hale üritusele: *rock*muusikale antud ju-
hul.

Niisiis, nagu juba Nietzschegi seda
ütles – rahu ajal ründab sõdur iseennast.
See tähendab, et konformistlik ja tasa-
kaalukas ühiskond ei jäta kangelaseks
püüdlejale mitte mingit muud valikut
peale tema enese keha. Kuid kogu selle
enesele suunatud rünnaku probleem on
paradoksaalne – mida jõulisemalt ürita-
da kehtestada enese üle metalset, mili-

taarset survet, mida enam inimlike pi-
durduste eest põgeneda, seda enam ilm-
neb too lihalik kaos meile mis tahes
jääkproduktide kujul ometi. Too dist-
sipliin kurnab ja ammendab, keha väsi-
rohke raua all ning higi, veri, kogu sise-
mine inetus saab üha enam nähtavaks.
Juba Theweleiti teooriad annavad tea-
da, et meheliku enesejaatusega – ja siia
sobivad illustratsiooniks mõlemad ülal-
toodud näited, nii Iggy Pop kui Henry
Rollins, – käib alati paratamatult kaasas
niisama mehelik enesehävitus. Ning siit
edasi arutledes pole mitte ainult kange-
lase staatus neis skeemides kahtlane ja
kahetine; ka jaotus võitjateks-kaotaja-
teks on seda.

Paul Austeri romaanis "Viimaste asja-
de maal" kirjeldatakse just midagi selle-
taolist – treenitakse ülimalt suutlik-
kuse ni, milleks inimkeha üldse võimeli-
ne, ning *joostakse ennast seejärel sur-
nuks*. See on olemuslikult paradok-
saalne akt: kord, mis inimliku kaose üle
võimutsema pannakse, sisaldab endas
möödapääsmatult enesehävitust ning
tolle kaose uut võidulepääsu.

Suletud ring, millest kõnelemiseks
pole ükski keel liialt surnud ega liialt
elus.

JAAN KAPLINSKI

Sun-zi, Hiina ja Nõukogude Liit

Üks hiina kultuuri erinevusi läänemaisest oli minevikus see, et Hiinas ei peetud sõjameestest nii lugu kui Läänes. Sõda ei olnud üldiselt auasi ja ideaalne inimene – konfutsiaanide õilis õpetlane (*junzi*) või taoistide pühamees (*sheng*) ei tegelnud sõdimisega või tegid seda ainult häda sunnil nagu “Kolme riigi” (eesti keeles 1950ndatel ilmunud “Kolmevalitsuse” nime all) üks peategelasi, taolasest mägiarak Zhuge Liang. Muist- ses rahvaluuleski kohtame pigem sõdi- mise deheroiseerimist kui heroisee- rimist ja Euroopas *Chanson de geste*’i- dest Ernst Jüngerini avalduv tapluse imetlemine tapluse pärast on Hiina tra- ditsioonile võõras. Vastumeelsus sõja vastu avaldub selgelt ka Laozi *Daode- jing*’is, mis on peaaegu patsifistlik tekst, kus võitjat manitsetakse, et ta ei pühit- seks võitu, vaid kuulutaks välja leina, sest ta on tapnud inimesi.

Nii on hiinlased puht-militaarselt jäänud alla sõjakatele naaberrahvastele nagu mongolid, mandžud või viimaks eurooplased ja jaapanlased. Ükski neist vallutajatest ei ole aga suutnud hävitada Hiina riiki või põhjalikult muuta tema ajaloo käiku. Hiina ajalugu tõestab omal kombel, et õigus on Laozil ja tema järgijatel, kes ütlesid, et kõige nõrgem –

nagu vesi, kes voolab alla ja ei püüa tõusta – on kõige tugevam. Taoism on paradoksaalne õpetus ja üks tema para- doksidest on see, et temale on toetunud hiina sõjakunst ja võitluskunstid (*wu- shu*). Loomult patsifistlik taoism on kõigi nende *kungfu*’de, *taiji*’de, *karate*’- de ja muude vaimne alus ja sellele toe- tuvad nad nüüdki. Taoistlikust seis- kohast on ideaalne tapleja see, kes ei püüa tapelda, nagu ideaalne valitseja on see, kes ei valitse. Taoismi nurgakive on õpetus toimimatuses, tegematuses (*wu-wei*) ja seda on nad püüdnud rak- endada nii erinevates tegevusalades kui sõdimine, valitsemine, luule, maal ja religioon.

Tegematusõpetus on müstiline, na- gu tõendavad ka paralleelid kristlikust müstikast, millele olen ühes *Akadeemia* artiklis¹ ka osutanud, tema konkreet- sed rakendused aga võivad olla väga kaugel sellest, mida tavaliselt peame müsti- kaks. Sõja- ja võitluskunstides tähendab see ennekõike vaba, loovat, pingutuse ja ponnistuse- ta toimimist, kus kehtib omamoodi maksimaalse ökonoomia põhimõte. Seda illustreerib hästi Zhuangzi raamatu kolmandas peatükis räägitud lugu meisterlihunikust, kes on saavutanud oma kunstis sellise täiuse, et

1 J. K a p l i n s k i, Müstiline tegevusetus. *Akadeemia* 1993, nr 5, lk 991–998.

ta ei pea enam nuga teritama: nuga ei lõika liha, vaid läbibast üksnes kiudude vahel olevat tühjust. Muinas-Hiina strateegid oleksid kindlasti nõus sellega, et ka ideaalne väepealik käitub samamoodi: ei lähe vastasega rinnutsi, vaid tungib läbi tema nõrkade kohtade, aukude tema kaitses nii otseses kui ülekantud mõttes ja murrab niiviisi tema vastupanu.

Hiina sõjakunsti kõige kuulsam klassik kannab Sun-zi nime ja temale on omistatud kolmeteist-peatükiline traktaat sõjakunstist, mis pärineb ilmselt kuuendast-viiendast sajandist eKr ja on tänini populaarne nii Hiinas kui mujal maailmas. Mäletan kohtumist Kreeka kindraliga, kes luges Sun-zi'd strateegia kui distsipliini rajajaks; usutavasti jagavad paljud sõjandusspetsialistid tema seisukohta. Suuremates raamatupoodides ingliskeelsetel maadel võib leida Sun-zi mitmeid tõlkeid kommentaaridega. Vancouveris torkas mulle nende hulgas silma ühe Hiina kindrali kommenteeritud väljaanne.

Sun-zi aluspõhi on kindlasti taoistlik või proto-taoistlik – teose tekkeajal ei olnud olemas õpetusi, mida praegu tunneme konfutsiaanluse ja taoismina, küll aga olid välja kujunenud nende põhi-seisukohad. Sun-zi'legi on võõras sõdimine sõdimise pärast, sõdimine kui mingi mehisuse või muude vooruste kool. Oma traktaadi eelviimases peatükis ütleb ta, et kui ei ole ohtu, pole vaja sõdida; väejuht ei pea astuma sõtta viha pärast. Vihast võib saada rõõm, tigidusest lust, kuid hävinud riiki ei saa enam taastada ega surnud sõjamehi ellu äratada. Õige valitseja on sõjaasjus väga ettevaatlik ja õige väejuht püüab väga

sõda vältida. Kõige parem ei ole vaenlase väge võita võitluses, vaid ilma sõjata.

Siit on väga lihtne teha järeldus, et õige valitseja sõdib sõdimata, püüab saavutada eesmäärke, mida tavaliselt taotletakse sõjas, rahumeelselt, muude vahenditega. Muinashiina mõtlemisele oli siis tark ja kaval poliitika sõdimise aseaine, sõja jätkamine teiste vahenditega. Mõte, mis muidugi ei ole kaugel Euroopa sõjalise mõtte klassikalisest käibefraasist – Clausewitzi ütlusest, et sõda on poliitika jätkamine teiste vahenditega. Kuigi võiks spekuloida selle üle, et hiina traditsioonis kipub see olema pahupidi pööratud. On ju taoismgi omamoodi pahupidine, tagurpidikäigu-õpetus.

Nagu nimetatud, on Sun-zi Hiinas, Kreekas ja Ameerikas väga populaarne. On kiusatus mõtiskleda sellest, kuidas Sun-zi taoistliku õpetuse valgusel võiks hinnata mõne riigi poliitikat, seda, kui osavalt nad on pidanud sõda nii sõjaliste kui muude vahenditega. Kas Hiina praegune poliitika jälgib Sun-zi õpetust? Kuidas selle valguses hinnata Nõukogude Liidu kaotust külmas sõjas, mis oli ju ka omamoodi sõda oma strateegia ja logistikaga? Kõrvalepõikena võib märkida, et ilmselt võiks Sun-zi'd pidada nii strateegia kui logistika isaks, sest tema traktaadis on logistika osa märkimisväärne. Arutatakse ja rehkendatakse, mida läheb maksma sajatuhandelise väe ülalpidamine, kes peab minema tuhandemiilisele retkele ja kui kaua riik selle väe ülalpidamise kulusid jaksab kanda jms.

Sun-zi peab sõjas oluliseks kiirust ja ootamatust. Väejuhi plaanid peavad

vastasele olema teadmatud, ta peab esmalt näitama end süütu neitsina, siis aga sõõstma vastase peale nagu jänese (hiina folklooris ei ole jänese selline arguse kehastus nagu meil). Sun-zi hoiatab pika ja kuluka ooteaja eest. Kui võit nihkub kaugemale, nürinevad mõõgad ja odaotsad murduvad. Kui vägi on liiga kaua sõjaväljal, saavad riigi ressursid otsa. Ei ole veel juhtunud, et pikaks veninud sõda oleks olnud riigile kasulik.

Kas ei sobi see hästi Nõukogude Liidu kohta? Oli ju see impeerium loodud sõjas ja kestis omamoodi sõjaleerina, mis võrdlust nõukogude juhid ise oma riigi ja kogu "sotsialismileeri" kohta kasutasid. Nõukogude Liit oli valmis "viimseks võitluseks", mis oleks pidanud tooma kaasa "Internatsionaali võimu" ehk sotsialismi võidu maailmas. Seda võitu kujutleti väga selgelt sõjalise võiduna ja Hruštšovi ajast peale käibel olnud jutud kahe leeri rahulikust võistlusest ei suutnud seda kujutelma otsustavalt muuta. Nõukogude majandus oli sõjamajandus, mille selgrooks oli rasketööstus ja mille saavutusi mõõdeti terasetootmisega. Kui aga sõda ei tulnud, osutus see majandus, mis oli suutnud luua suurepäraseid rakette, tanke ja püsse, riigile talumatuks koormaks. Nõukogude liidrid ei tunnud Sun-zi õpetusi ega osanud arvutada, kuipalju kulttükke maksab suurte vägede tegevusvalmis hoidmine ja saatmine tuhandete miilide taha. Kuigi Hruštšov ja Brežnev rääkisid rahulikust koosseksiteerimisest ja pingelõdvendusest, said sõjaväelased ja NLKP välisosakonna dogmaatikud ikka kõik, mis nad tahtsid. Riik valmistus ikka sisuliselt viimseks võitluseks, püüdes muretseda

endale vahendeid, miska saata vägesid kuhu iganes – Kuubasse, Angoolasse, Vietnami.

Sellel taustal oli Lääne taktika targem. Nad vältisid sõda ja ehtasid sõjamajanduse asemel üles rahuaja majanduse, tarbimisühiskonna, mis muu kõrval sai hakkama ka sõjavarustuse tootmisega, ei kurnanud end sellega aga välja. Lääs otsekui tabas vastase nõrga koha ja kasutas selle ära, sundides Nõukogude sõjaleeri aeglasele allakäigule. Kuigi on väidetud, et Nõukogude riigile anti lõplik hoop tema sundimisega relvastuse võidujooksule, kui Reagan alustas SDI-programmi, oli George Kennani alustatud vaoshoidmise strateegia õige. Kreml vajus iseenda kaevatud auku ja tal on võimalik sealt välja ronida ainult oma endiste vaenlaste abiga. Sun-zi oleks sellise strateegia ilmselt heaks kiitnud.

Nõukogude Venemaal oli pärast kodusõja võidukat lõppu kaks valikut: kas võtta kohe kurss maailmarevolutsioonile, aidates relva jõul revolutsioonilisi liikumisi seal, kus need olid küllalt tugevad, või muutuda rahumeelseks ja avatud riigiks. Valiti mõlemast halvemad: sõjakus ilma sõjata ja rahu ilma rahumeelsuseta.

Hiina on võrreldes Nõukogude Liiduga toiminud arukamalt. Isegi Mao ajal, kui valitseva režiimi retoorika oli üsna maailmarevolutsiooniline, ei püüdnud hiinlased hakata looma globaalse haardega sõjamasinat, vaid panid rõhu pigem sissisõjaks koolitatud armeele, kelle ülesanne oleks olnud võimaliku sissetungija väljakurnamine ja tema suurte jõudude sidumine. Siiski oli Mao-aege Hiina samuti sõjaleer, kuigi

rohkem sissi- kui regulaarväe leer. See muutus otsustavalt Deng Xiaopingi ajal, kui võeti kurss teistsuguse majanduse loomisele. Hiinlased asusid tootma tarbekaupu maailmaturule ja on nüüdseks suutnud Lääne turu oma toodanguga ja Lääne firmade Hiinas valmistatud toodanguga üle ujutada.

Kui Mao pidas kõige olulisemaks võimaks, võimuks *per se* poliitilist võimu – “võim on püssisus”, nagu teda tsiteeritakse –, ja seejärel ehk ideoloogiat, siis nüüdse Hiina liidrid on mõistnud, et praegu on maailmas kõige tugevam majanduslik võim, raha ja turu võim. Nõukogude Liit ei osanud seda õigel ajal arvestada. Ta oli loonud oma sõjaleeri, mis püüdis olla võimalikult autonoomne, end ise kõige tarvilikuga varustada. Rahumeelsuseta rahu õhkkonnas aga ei toiminud see autonoomia enam. Tarbimisühiskond murdis sisse ja Idabloki inimesed ja riigid sattusid sõltuvusse Lääne kaupadest ja rahast. Nõukogude Liit vahetas olulise osa oma naftadollaritest tarbe- ja luksuskaupade vastu, teise osa kulutas globaalseteks avantüürideks võõrastel maal. Ülejäägist ei piisanud riigi moderniseerimiseks. Saabus aeg, mil seni muu majanduse peal parasiteerinud sõjatööstus sattus raskustesse: tal ei olnud enam võimalik kuskilt imeda uut verd. See oli lõpu algus.

Hiina on nüüd saanud majanduslikuks suurvõimuks. Kuigi tema kogu- toodang võrreldes USA või Jaapaniga on veel väike, ületades nüüd pärast Hongkongi liitmist napilt Itaalia oma, tõuseb see kiires tempos, vallutades üha uusi tootmisalasid ja turgusid. Hiinlased tungivad sinna, kuhu on suhteliselt

lihtne tungida, kasutades oma huvides ära USA loodud liberaalset maailmamaajandust, pöörates liberalismi põhimõtteid, millest Läänel on väga raske taganeda, oma kasuks. See sobib Sun-zi'ga: Hiina mõju kasvab sel kombel, ilma et ta peaks minema konfrontatsioonile vägevamate riikidega. Nende riikide tugevus ja nõrkus (“nõrkus sünnib jõust”) on väga tootlik majandus, mis vajab turgusid, ressursse ja tööjõudu ning on haaratud ägedasse konkurentsi. See tähendab, et Hiina võib alati leida kellegi, kellega ajada äri, kellelt saada midagi kasulikku. Lääs toidab ja aitab Hiinat, kuna vajab Hiina tööjõudu ja turgu. Sun-zi ütleb, et tark väejuht püüab toita oma väge vastase arvel. Üks nael vastase proviant on väärt kahtkümmend naela oma proviant – seda tuleks ju omalt rahvalt võtta ja kaugele vedada. Hiinasse voolavad Lääne investeeringud on omal kombel selline vastaselt saadud proviant. Läänemaailma majanduskonkurentsi lubab hiinlastel alati mängida üht riiki ja kompaniid teise vastu. Kui nad ei saa osta midagi vajalikku ameeriklastelt, saavad nad selle prantslastelt. Kui Hiinasse ei raja elektroonikatehast sakslased, teevad seda jaapanlased. Nii on vastased lõhestatud ja võistlevad hiinlaste soosingu pärast. Hiina on saavutanud selle, mida Sun-zi peab oluliseks: ta suudab teistele dikteerida oma tingimusi, võtab globaalse mängu aina sagedamini mängujuhi positsiooni. Ja saavutab oma eesmärgid ilma astumata külma või kuuma sõtta riikidega, kes on temast võimsamad.

Mis on Hiina eesmärgid? Ilmselt on need tagasihoidlikumad kui olid Nõukogude Liidul. Hiina ei püüdle globaal-

se ülevõimu poole, ei soovi levitada oma ideoloogiat teistel kontinentidel. Tema eesmärgid tulenevad tema ajaloost ja pärimusest, kus riigi ühendamine on alati olnud väga oluline. Hiina ei saa leppida Taivani iseseisvusega ja püüab kindlasti saart endaga ühendada. Kui Hiina valitsejad on targad ja mõistavad hästi Sun-zi õpetust, väldivad nad ka siin konfrontatsiooni: suhetes Taivaniga oleks tark ilmselt teha seda, mida Sun-zi peab kõige paremaks: lõhkuda vastase kavatsused ja siis tema liidud. Kõige halvem on Sun-zi meelest piirata kindlusi. Taivan on aga kindlus ja mandri-hiinlased on viimastel aastakümnetel teinud targasti, vältides selle ründamist ja piiramist.

Peale riigi ühendamise taotleb Hiina kindlasti oma kunagise "Keskriigi" positsiooni taastamist Aasia ja Vaikse Ookeani ruumis. See on aga raskem ülesanne ja temaga läheb kindlasti rohkem aega. Siin on suur konfrontatsioonioht USA ja Jaapaniga, mida Hiina peaks kindlasti vältima. Kõige halvem, mis siin saaks juhtuda, on lähipiirkonna riikide ühinemine tema-vastasesse liitu. See võiks juhtuda, kui naabrid hakkavad nägema Hiinas ohtu. Niisiis peab Hiina olema väga vaoshoitud ja vältima igasugust sekkumist teiste riikide asjadesse. Senini on tal seda ka õnnestunud teha, kui arvata välja 1970. aastate sõjaline konflikt Vietnamiga ja territoriaaltülid mitmete saarerühmade pärast.

USA suhtumine Hiinasse on ambivalentne. Hiina peaks iga hinna eest vältima selle suhtumise otsustavat kaldumist negatiivseks – selleks on võimalused täiesti olemas. USA näeb Hiinas ikka

enam võistlejat majanduse vallas ja Ameerika positsiooni ohustajat Vaiksel Ookeanil. Ameeriklastel on ka ületamatuid lahkarvamusi Hiinaga poliitilise filosoofia vallas, näiteks selles, mis puudutab isikuvabadusi. Suhetes ameeriklastega saab Hiina toetuda nii USA hiinlaste abile kui ka erimeelsustele poliitiliste rühmituste vahel. Oma traktaadi kolmeteistkümnendas peatükis räägib Sun-zi spioonide tähtsusest. Kui lood sellest, et Hiina agendid on Ameerikas püüdnud mõjutada presidendivalimiste tulemusi Clintoni – kui ilmselt Hiina-sõbralikuma ja pragmaatilisema kandidaadi – kasuks, on õiged, võib sellegi operatsiooni taga aimata Sun-zi käekirja.

Hiina pürgib saama suurriigiks, tahab hõivata kohta, mis talle teiste maailma riikide hulgas loomulikult kuulub. See on pikk ja vaevaline protsess, kus äpardumise võimalused on küllalt suured. Hoolimata sellest et Hiina liigub oma eesmärgi poole vältides suuri konfrontatsioone ja sõda, on see siiski pingutus ja nõuab riigilt ja rahvalt oma jõudude mobiliseerimist ja takistab riigielu normaliseerimist. Pingutus väsitab ja loob pingeid, pinged võivad tekitada segadust. Sun-zi hoiatab, et armee vale juhtimine valitsejate poolt viib armees segaduseni. Segadusi kasutavad aga ära vürstid, kes hakkavad mässama ja üritavad riiki lõhestada. Armeed ei tohi Sun-zi järgi juhtida nagu juhitakse riigiasutusi. Sama kehtib ilmselt praegusel majandusvõimu valitsuse ajastul majanduse kohta. Majandust ei tohi juhtida nagu armeed või riiki. Majandus vajab taoistlikku juhtimist, "mittejuhtimist, juhtimatust". Mis muidugi ei tähenda

täielikku minnalaskmist, pigem juhtimise tarka minimiseerimist, noalõikeid läbi tühimikkude, mitte läbi kontide ja kõõluste. Kui Hiina juhid ei suuda majandust nii juhtida, võib see välja kutsuda suure rahulolematuse, segadused ja lõhestusjõudude aktiviseerumise.

Nii oleks Sun-zi'lt palju õppida nii sõjanduses kui poliitikas. Oleks aga vale ja vana väepealiku taoistliku vaimu vastane, kui tema juhtnõõre tõlgendatakse dogmaatiliselt, nii nagu meil marksismi klassikuid või Hiinas paarikümne aasta

eest Mao punast raamatukest. Taoistlik õpetamine ei ole õpetamine, ta ei anna reegleid, vaid "reegliteta reeglid", mille pime jälgimine on nende vastu eksimine. Õpetusega on nagu sõjaväega, mille kohta Sun-zi ütleb, et sõjaväele kuju andmise piir on see, et kuju ei olegi nagu veel. Vesi valib kuju (vormi) olenevalt paigast; vägi valib kuju olenevalt vastasest. Nii peab ka Sun-zi õpetus muutma kuju nüüdse maailma olukorrale vastavalt. Tema elujõus aga pole põhjust kahelda.

PAUL VIRILIO

Kiirus, sõda ja video

Üles kirjutanud ja toimetanud François Ewald¹

–Paul Virilio, kuidas Teid tutvustada?

–Mina olen *war baby*, sõja ohver.

Sündisin 1932 Pariisis. Minu isa oli pagulane, itaalia kommunist, ema oli bretoonlanna. Kui kuulutati välja sõda, olime parajasti Nantes'is ema perekonnas juures paos. Sealt ongi pärit minu otsustav sõjakogemus – kaks olulist juhtumit.

Ühel päeval 1940. aastal sõõme just hommikust. Raadio teatab, et sakslased on Orléans'is. Veidi hiljem kuuleme tä-

navalt imelikku müra. Torman välja, nagu kõik jõmpsikad: sakslased ületasid parajasti silda, et tungida ranniku poole. See sarnanes veidi Lahesõja otseülekandele, aga oli motoriseeritud otseülekanne. Minu jaoks sai sellest fundamentaalne kiirusekogemus. Kiirus on ennekõike just see: absoluutne üllatus, informatsioon, mis ei lange kokku reaalsusega, sest reaalsus edeneb kiiremini kui informatsioon.

Teine kogemus oli hirmutav: Nantes'i laastav pommitamine 1942 ja 1943. Olin käinud emaga Lu küpsisefabrikus vangidele biskviite toomas.

¹ Magazine littéraire, No. 337, Novembre 1995, lk 96–103.

Ena ütles: "Ma seisan sabas; tule natukese aja pärast siia tagasi; tee üks ring Calvaire'i tänaval." Seal olid suured poed, kus oli mänguasju. Lähen tagasi ja seisan koos emaga sabas. Jõuame biskviitidega koju. Pärastlõunal pommitamine. Järgmisel päeval polnud Calvaire'i tänaval enam midagi, kõik oli maatasa, nii et võis näha silmapiiri. Minu jaoks oli see erakordne tunne: lapse jaoks on linn ju igavene. Ja äkki oli ta varisenud nagu dekoratsioon. Surmatragöödia suhtes ma nii tundlik ei olnud, kuigi olin tundnud hirmu, aga mind vapustas haihtumine, see, mida hiljem nimetasin "kadumise esteetikaks": hookus-pookus, ja enam pole midagi. See oligi sõda – välksõda, ülemvõim, tehnika heroiseerimine. Pannakse kaduma reaalsus, elu reaalsus, terve kvartali reaalsus.

See sõja ning kõikvõimsa, kõikjaloleva tehnoloogia vaatamäng vormis mind tervenisti. Kogu huvi, mida olen tundnud linna, sõja ja tehnika vastu, mis on mu kolm elementi, tuleb sellest mõne hetkega rusuks muudetud linnast. Minu lapsepõlve kogemuseks oli sõja totalitaarsus, kusjuures sõda ise ei olnud tavaline sõda: see oli *Blitzkrieg*, välksõda, üllatussõda, juba ka meediate sõda raadio ja kino kaudu, õhuruumi vallutamise, ja samuti massiline hävitussõda.

Sõda on minu päritolu. Sõda oli korraga nii mu isa kui ema. Sõja põhiomadus on see, et ta naelutab isiksuse oma tragöödia külge. Teatavas mõttes pole ma 1947. või 1950. aastast saadik enam elanud. Kõik, mis mu kujundas, toimus enne seda. Sõda oli sedavõrd ekstraordinaarne ilming, selle sõna kõikides tähendustes, et sõjajärgne aeg näib mulle

pigem igav. Kümmeaastaga saigi minust vanake, *war baby*, nagu Perek ja hulk teisi.

– Mida tegite pärast sõda?

– Vabastamise järel söötsin Saint-Nazaire'i, et näha merd ja ujuda – okupatsiooni ajal oli see keelatud. Avastan üheaegselt mere lõputu, mõradeta, absoluutselt puhta silmapiiri Atlandi ookeanil, ja kummalised objektid, mida võib võrrelda Lihavõttesaarte kujudega ning mis täiuslikkus, kasutamata olekus mahajäetuna ootavad mere lõputuse ees, varustatud periskoopide, käsigranaatide ja kiivritega, tühjal ja kõigile kättesaadavana. Ilma nendeta poleks ma arhitektuuri teinud.

Veetsin kaksteist aastat, sõites laeval mööda Euroopa rannavesi ja pildistades kõiki neid objekte, et saada ülevaadet. Uurisin Teise maailmasõja ruumi, püüdes mõista, mis on see *Schöne Totalität*, millest räägib Hegel ja mida natsid püüdsid teostada, vallutades Euroopa kindlust. Vähehaaval said nendest esemetest minu sõjakooliõpetajad; nad õpetasid mulle totaalset sõda, mille olime elanud läbi ilma seda analüüsima. Mind hakkas huvitama sõja territoorium, sõja maastik ja selle funktsionalistlik loogika, ballistika; jõudsin nendeni probleemide kaudu, mis puudutavad taju, laskevälja varjutatust, punkrite arhitektuuris valitsevat surmanurka. Kogu territoriaalne konstruktsioon tuli päevavalgele.

Maalisin. Pidasin paljusid ameteid. Olen maalinud pannoosid kinouste kohale. Olin klaasimeister: valmistasin Braque'i vitraažid Varengeville'is ja tegin Matisse'i omi Püha Pauluse kabelile Vence'is. Siis hakkasin pikkamisi suun-

duma arhitektuuri poole. Töötasin koos ühe sõbraga – Claude Parent'iga. Asutasime koos ajakirja *Architecture Principe*, mis käsitles teoreetiliselt ruumi, linna ja megapolist, mis hakkas juba kaju võtma.

– *Hakkasite kirjutama suhteliselt hilja, teie esimene raamat on aastast 1975.*

– Olin enne seda palju kirjutanud, aga need olid artiklid arhitektuurist ja urbanismist, rekonstruktsioonist ja linnaoortest. Olen töötanud koos suurte arhitektidega, nagu Tangé, Isozaki, Archigrammi rühm, Paolo Soleri – kõik nad on arhitektuuriliste utoopiate arhitektid, sellised, kes löid Pompidou keskuse. Mind huvitas linna tulevik seoses tehnikaga: katkestus, linna kriis, tösiyasi, et liigutakse lõputu eeslinna ja hüperkeskuste poole, mis on justkui kommandatuuripostid. Kirjutasin rahutustest Detroidis ja Los Angeleses – varasematest, kuuekümnendatel aastatel. Mulle tundus, et linnas oli midagi sündimas, mis ennustas 1968. aasta mässu. Olin juba mõjutatud kaugtehnoloogiast, kiiruse tehnoloogiast, absoluutse kiiruse ja ülehelikiiruse suhtelise kiiruse tehnoloogiast.

1968 olen täielikult angažeeritud. Olen üks neist, kes Sorbonne'i liigest marxismist väsinuna vallutasid Odéoni, et luua avaliku väitluse paika, kus vallanduks vaba kõnevool. Tulen urbaansete ideedega, väites, et just linn on see, mis ragiseb kõigist õmblustest.

Pärast 1968. aastat sain üliõpilaste kutsel õppejõuks Ecole Spécial d'Architecture'is ning juhtisin seda kolm aastat, 1972–75. Siis olin järgemööda selle administraator, viitsepresident ja lõpuks president, milliselt ametikohalt hiljuti

lahkusingi. Just selle veerandsajandi jooksul sain trüki valmis oma raamatud: raamatu punkritest, mis on omamoodi kokkuvõte sellest, mida minu jaoks tähendab militaarne ruum kui puhtas olekus tehnika täideviimise ruum [*espace de performance de la technique à l'état pur*] totaalse sõja kaudu, ja siis "Territooriumi eaturvalisus", mis näitab, et paljast sõda pole olemas, vaid et tehnika määrab territooriumid ja geopoliitika, mis pole lihtsalt inimeste, vaid territooriumile kujuandvate tehniliste vahendite oma. Territoorium konstrueeritakse transpordi, kommunikatsiooni ja vahetuse tehnikate abil; territoorium eksisteerib vaid nende tehnoloogiate kaudu. Territoorium ei ole mullapind.

Olen pärit "Punkriarheoloogiast" ja "Territooriumi eaturvalisusest". "Territooriumi eaturvalisus" näitab territooriumi ebakindlat iseloomu. Tehnika teeb territooriumi ebakindlaks, ähvardades seda kui ulatuvust ja kestust. Tehnika redutseerib territooriumi, olgu tankide tehnika, mis tulevad ja vallutavad Nantes'i mõne minutiga, või lennukite *Blitzkrieg*, kui need tulevad teid pommitama täiesti ootamatul hetkel; territoorium redutseeritakse oma kõige lihtsama väljenduseni; ta muutub ebakindlaks. Moodne tehnika, hüperkiire tehnika, välksõda, futuristlik sõda – see mitte üksnes ei kaota ära mullapinda, juurdumist, vaid muudab territooriumi ebakindlaks. Mida enam tehnika areneb, seda enam teiseb ja tõmbub kokku territoorium. Kiiruse-küsimus on keskne, sest sõjas on kaks olemuslikku elementi, üllatus ja kiirus. Sõda pole lihtsalt rahvaste või inimeste kokkupõrge, ta on tehnoloogiate rünnak. Ja üht-

lasi on ta ühe territooriumivormi lüüasaamine, mis moodustatud ühtede tehnikate abil ja hävitati nüüd teistega. Tehnika lammutab ühe territooriumi, et teha sellest teine. Territooriumid on alati ebakindlad.

– *Teie jaoks on sõda justkui paratamatu?*

– Herakleitos ütles: "Sõda on kõikide asjade isa". Olen selle läbi elanud, seda traumat ei taha ma peale sundida kellelegi, kuid paraku on 20. sajand halastamatu sajand, ta on totaalse sõja sajand. Sõda on lakkamatu. Ta pole ajaloo ämmaemand, nagu on öeldud, aga ta on lakkamatu. Ta pole lakkamatu mitte oma teostumises lahingutena, vaid oma ettevalmistustes. Juba esimeste laevade valmistamisest peale on ta kogu aeg käinud, sest trieerid või galeerid ei olnud kaubalaevad, need, nagu on näidanud Braudel, olid sõjalaevad, mida kasutati kaupade veoks. Pole võimalik kõnelda teadusest, oskustööst, tööstuslikest avastustest ega tootmisviisidest, kõnelemata hävituse ja tulevase sõja ettevalmistamise viisidest. See sõda, mis mind huvitab ja mida ma nimetan puhaks sõjaks, seisneb pigem sõja arenemises kui väljakuulutamises.

Mind huvitab just sõja kalduvus areneda tunnetuse kaudu, ja muidugi mõista territooriumi modaalsuste kaudu. Siin jõuan taas Foucault' juurde, vangistamise ja kindluse probleemi juurde, linnriigi juurde, mis on kindlusriik ja moodustab linna. Algselt ei ole olemas kindluseta linna, sest tõkestusrelvad, see tähendab müürid, kilbid ja kiivrid on toekamad kui piigid ja püssid. Seejärel puruneb see kindlus rahvusriigiks, kuna hävitusrelvad, kahurid,

suurtükivägi on kindluste müürid lammutanud ja saavad tõkestusrelvadest jagu.

On kaht liiki urbaniste. Ühed on arvamisel, et linnadesse koondumine algab kaubandusest, teised aga arvavad, et selle põhjustab sõda, vajadus ühendada jõud. Linn moodustub manöövririte alana. Enne kui temast saab poliitika, teatri, kaubanduse ja ideede asupaik, on ta lahinguväli organiseeritud ümbermõõduga ja kohaga relvade jaoks, mida siis hakatakse nimetama agoraaks või foorumiks ja kuhu kogunevad kõik kodanikud, enne kui nad lähevad kaitsma kindlusemüüre ja linnaväravaid.

– *Teile võidakse vastu väita, et viimase viiekümne aasta jooksul on sõjailmingud pigem kahanenud.*

– Tõsi, viimased viiskümmend aastat pole olnud maailmasõda. See on nii sellepärast, et leiutati absoluutne relv, tuumarelv, ja koos sellega pingelõdvendus. Euroopa, Ameerika ja Venemaa paralüseeerisid üksteist vastastikku. Nüüd aga on olukord muutunud. Üks tuleviku ajaloo suuri küsimusi ongi: kas me pärast blokkide poliitikat leiutame maailma mõõtkavas uuesti pingelõdvenduse? Kas on kujutletav pingelõdvendus igas suunas, lõputu hulga teguritega?

Berliini müüri langemine oligi tuumajaastu pingelõdvenduse lõpp. Astume kolmandasse relvadesüsteemi: mitte enam tõkestusrelvad, mis varisesid koos linnamüüridega; mitte enam hävitusrelvad, mis jõudsid lõpule massihävitusrelvaga aatomipommi näol, vaid kommunikatsioonirelvad, see tähendab taajurelvad. Satelliidid, pealtkuulamisvahendid ja häiresüsteemid on muutunud

nii võimsaks ja kõikjalolevaks ja tõmmanud maailma ümber sellise rõnga, et pingelõdvendus tuleb silmast. Selleks et tappa, tuleb sihtida. See, mis tapab, on pilk, äramääramine. Näidata kellegi peale näpuga tähendab tema ähvardamist, sümboolselt juba tema tapmist.

Tuumaajastu pingelõdvendus oli mittesõda, või õieti puhtaks saanud sõda, selline, mis rahuldub sõjavahendite tootmisega, mida ta ei kasuta. Puhas sõda tuli ilmsiks selles, mida nimetati sõjalis-tööstuslikuks kompleksiks, pingelõdvendus ei seisnenud mitte hirmuäratava ja kasutamatu pommi leiutamises, vaid vektorite, avastamisvahendite, relvasüsteemide, baaside ja häireseadmete pidevas täiustamises. Pingelõdvendusega paiknes sõda ümber oma teaduslikku ettevalmistustöösse.

Vohamine kaotab aga pingelõdvenduse. Pingelõdvendus on kahe-vaheline tehing. Alates hetkest, mil tuleb hakata veenma kõiki potentsiaalseid vaenlasi, pole enam pingelõdvendust. Pole enam isegi teada, kes on meie vaenlased: võib-olla homme on see Kasahstan või mõni teine maa, mis otsustab meid pommitada? Või ka terrorist, kes paigutab metroosse tuumarelva või radiatsiooni pommi (mis ei plahvata, vaid reostab). See on tuleviku poliitika suuri probleeme: kas midagi sellist nagu pingelõdvendus on veel ülepea võimalik?

– Mõned on rohkem või vähem metafoorselt väitnud, et Lahesõda ei toimunudki.

– Seda sõber Jean Baudrillard'i teesi ei saa ma toetada. Ta teeb sama žesti, mis tegi Faurisson, väites, et koonduslaagreid polnud! Ei saa teha nägu, nagu oleks mitusada tuhat ohvrit olemata.

Lahesõda oli esimene pingelõdvenduse-järgne sõda. Ta avab uuesti traditsiooniliste lahingute ajaloo. Saddam Hussein proovis esimesena õnne. Tuleb ka teisi. Alates hetkest, mil kadus pingelõdvenduse vihmavari, saab sõda uuesti võimalikuks, nii välis- kui kodusõda. Ajalugu avatakse uuesti.

Sõja teeb sõjaks ennekõike rakendatava jõu mastaapsus. Lahesõjas oli relvade tehnilisel kontsentratsioonil nii hävitus- kui tajurelvade osas maailmasõja mõõtkava. Lahesõda oli kohalik sõda, mida korraldati ülemaailmselt. Need, kes ütlevad, et sõda ei toimunudki, on sõjast maha jäänud. Tänapäeval pole jõu tihedusel ja intensiivsusel enam midagi pistmist lahinguvälja ulatusega. Kas nad ootavad maailmasõda, mis laotuks üle terve maailma ja kestaks neli aastat? See on neljakümnendate aastate nägemus. Lahesõda oli maailmasõda miniatuuris; ta korraldati ülemaailmselt ja realiseeriti kohalikul. Ta oli kaugjuhitud sõda, suur sõda vähendatult, sõda, mis kasutas kõiki tuumasõja vahendeid.

See on maailmasõda vähendatult ja tegelikult. Lahesõda oli vähendatud maailmasõda. Ta oli maailmasõda informatsiooni silmapilksuse ülemaailmses ajas, kuid ka rakettide ja satelliitidega; kohalikus plaanis oli ta aga erakordselt kitsas, olles seega esimene maailmasõda reaalses ajas ja mitte enam maailmasõda reaalses ruumis nagu Teine maailmasõda, mis puudutas maakeera: Lahesõda puudutas just seda ajalist kokkusurutust, mis on uus ülemaailmsus.

Lahesõda mitte üksnes et toimus, vaid ta märgib ka ajaloolist katkestust.

Ta avab tee uuele pingelõdvendusele: see on kontrollrelvade pingelõdvendus. Ta märgib kõige oleva ja liikuva silmapilkset tabamist. See on tähtede sõda. Tähtede sõda ei tähenda lasereid, mis panevad raketid vappuma, vaid ennekoike mis tahes tegevuse pertseptiivset kontrolli; tähtede sõda seisneb taju loogistikas. Sõda käib tõepoolest silmade kaudu: avastada märklaud, sihtida, osutada, avastada. Mis on kahevõitluses otsustav? Mitte see, kas sul on rapiir või kolt, vaid teise kavatsuste kiire avastamine, et saaks neid blokeerida. Filmis "Kuldsete koltidega mees" ei anna Henry Fondale üleolekut mitte tema koldid – asi on selles, et ta tulistab kiiremini kui teised: kiiremini kui tema vari. Keegi ei ründa teda isegi võrdsete relvadega, sest ta sihhib teistest paremini. Kommunikatsioonirelvad seisnevad orbiidile viidud teabehankimissüsteemides, mis paralüseerivad mis tahes tegevuse, nii nagu paralüseeriti Saddam Hussein: ta paralüseeriti sellega, et ta avastati, et avastati kõik tema toimingud, isegi ta lennukid, ja tal ei jäänud muud üle kui põgeneda; ta ei saanud sekkuda. See ongi uus pingelõdvendus: paralüüs ülinägemise abil.

– *Kuidas Te tõlgitsete atentaate? Ma ei räägi üksnes atentaatidest Prantsusmaal, vaid sellest küllalt uuest ähvardusest, mida on nähtud Tokios ja Oklahoma Citys.*

– Pingelõdvendus purustas sõja poliitilise vormi, tema organiseeritud, clausewitzliku vormi. Clausewitzlik poliitiline vorm lagunes terrorismiks, vabastussõdadeks, sissisõdadeks, kaootiliseks ja terroristlikuks vägivaldaks, mille võivad enda peale võtta inividid või pii-

ratud rühmad ilma riigile viitamata. Sel-line juhtum on pomm World Trade Center'is. Atentaat World Trade Center'i vastu oli terrorismi jaoks Hiroshima pommi ekvivalent: üritati maksimumi, sest taotleti World Trade Center'i kokkuvarisemist.

Atentaat World Trade Center'i vastu, mis tulenes veel tavapärasest terrorismist, osutab sellele, millest võib homme saada tuumaterrorism: püütakse ületada piiri. Palestiinlaste terrorism, kes tapavad autobussis, ei ole sama järku mis Aumi sekt, World Trade Center'i või Oklahoma City jubedad tapatalgud. Seisame äärmustessetõusu ees, mitte poliitilise sõja, vaid transpoliitilise sõja osas. Äärmustessetõus tähendab, et samuti nagu sõda arenes kohalikust sõjast rahvusvaheliseks sõjaks, maailmasõjaks ja totaalseks tuumapommiga sõjaks, eemaldub ka terrorism väikesest atentaadist, mis peab teadustama, hirmutama, kliimat ja psühhoosi looma, läheb üle totaalse sõja aktidele, mis muutsid rudedeks World Trade Center'i või hoone Oklahoma Citys. Sõja poliitilise vormi lagunemine toob kaasa totaalse terrorismi tõusu. Kas pärast totaalset sõda tulebki totaalne terrorism?

– *Millest tuleb tänapäeval see terrorism?*

– Sellest, et sõda ei kao ära, et sõda on ajaloo oluline koostisosa. Ajaloo algupära on jutustus lahingutest. Sõda on osa ajaloost ja kerkib uuesti esile. Kui ta kuskil maha surutakse, ilmub ta välja mujal; ta pageb. Pingelõdvendusega suruti maha rahvusvaheline sõda, maailmasõda, "suur sõda", nagu 1914. aastal öeldi. Ta ilmub välja mujal. Uued relvad on miniaturiseeritud relvad; pingelõd-

venduse ajal tehti uuringuid, kuidas tuumarelvi transportida; massihävitusrelvad miniaturiseeriti ja seega on nad transportitavad. Alates hetkest, mil nad selleks saavad, võib neid kasutada ükskõik kes.

– See prognoos on eriti pahaendeline. Kas ükskord tuleb tuumaatentaat?

– See on praktiliselt vältimatu. Tuleb Hiroshima-atentaat.

– Teie töödes võib märgata suurt huvi õnnetuste vastu.

– Õnnetus on ilmutuslik ja prohvetlik. Talle tuleb vastu astuda, et arendada tehnikat. Ütle mulle, milline on õnnetus, ja ma ütlen sulle, milline on tehnika. Ühe tehnilise objekti leiutamise tähendab spetsiifilise õnnetuse algatamist: laeva leiutamine tähendab laevahuku leiutamist; rongi leiutamine rööpaist väljumise leiutamist; lennuki leiutamine allakukkumist, ja elekter elektrilööki. Mind huvitab tehnika kriitika just õnnetuse spetsiifika avastamine.

Analüüsid objektile omase õnnetuse negatiivsust, saabki objekti arendada, teda täiustada, humaniseerida, tsiviliseerida. Kui leiutatakse raudtee, on olemas kaht tüüpi insenerid: maa- ja vee- teede insenerid, kes tegelevad raudtee, tunnelite ja sildadega (väga erilised sillad, sest ei tohi olla vibratsiooni), ja aurumasinat insenerid, kes leiutavad lokomotiivid ja vagunid. Kõik see hakkab tööle, aga jookseb rööpaist välja. Umbes 1880. aasta paiku suudetakse niihästi aurumasinat kui rööpaist lõputult edasi arendada. Raudteede arengut takistavad rööbastest väljajooksmised. Siis leiutatigi uus inseneriharu, liiklusinseneride oma – "Bloc System", mida

võib soovi korral pidada immateriaalseks... On rööpad, on rong ja on jaamad, kuid on ka liikumistee, liiklus, ja nõnda leiutatakse liiklusinsener. See teeb võimalikuks eriti kiired rongid.

– Uued võrgutehnoloogiad, Internet ja muud, on samasuguse iseloomuga. Nad kannavad endas spetsiifilist õnnetust. Seda ei avastata, sest pole surnuid, muljutud raudplekki ega lõhkirebitud kehi; on aga vaikus, salakuulamine. Õnnetuse nähtavaletoomine ükskõik millises tehnoloogias tähendab tehnika arengut, tehnika tsiviliseerimist. Tehnika on ennekõike õnnetused.

– Miks kasutate selle sündmuse kohta õnnetuse ja mitte katastroofi mõistet?

– Sõnal "õnnetus" [*accident*] on see eelis, et teda märgitseb filosoofilises plaanis vastandumine substantsile [*substance*]; sõna "katastroof" näib mulle liialdatud. Raudtee-ehituse juht ei taha rööbastest väljumist, ja veel vähem tahab seda lokomotiivijuht. Õnnetus tuleb ootamatult. Substants on paratamatu, kuna aktsidents on suhteline ja sattumuslik.

– Kuidas te analüüsite autoõnnetust? Just autoõnnetus painab meie ühiskonda rohkem kui ükski teine.

– Autoõnnetus tuleneb teatavast liikumise kodusõjast. Meie ühiskond on üldmobilisatsiooni ühiskond. Automobiil on olnud sotsiaalse mobilisatsiooni vahend töö ja puhkuse kaudu. Ajalugu on aktseleratsioon: füüsilise ümberpaiknemise, isikute transportimise aktseleratsioon, informatsiooni aktseleratsioon edastamisrevolutsiooniga, ja samaaegselt õnnetuse aktseleratsioon ja paljunemine. Õnnetused "automobiilidega": laev, rong, auto ja lennuk on

kõik "automobiilid". Audiovisuaalsed õnnetused kaugsidega ja kaugtööga, de-lokalisatsiooniga, mis võimaldab hiinlastel töötada kolme frangi eest tunnis, sellal kui inimesed Euroopas kõngevad. Ajaloo aktselersatsiooniga kaasneb õnnetuste paljunemine, teatav kodusõda. See on liikumise progress, mida ei saa lahutada õnnetuse progressist, sellistest õnnetustest, mis lõpuni arenevad: esialgu rebitakse inimesed tükkideks raudteeõnnetuses, autode või veoautode hunnikusesõidus või maapinnale kukkudes. Nüüdisajal pole enam nähtavaid surnuid, vaid zombid, mahakantud inimesed, sest töid võib silmapilkselt juhatada igast maailma nurgast. Massiline töötus on (teataval viisil) kaugside õnnetus.

– *Marxist ütles Teile, et sellise tagajärje või tagasilöögi kvalifitseerimine õnnetuseks on küll üleliia leebe, sest võiks ka öelda, et neid tagajärgi peaaegu soovitakse.*

– Õnnetus on kahtlemata osa võimutahtest – nende võimutahtest, kes käsitsevad võimu, jõudu, kapitalismi, kuid ühtlasi tehnika jõudu. Olemas on ainult nende jõud, kes kasutavad tehnikat; on olemas tehnikale omane jõud. Just seda jõudu kogesin ma sõja ajal erakordse vastuoluna: ühel pool *Blitzkrieg*, vallutus, õud, Châteaubriant'i mahalaskmised, ja siis liitlaste pommitajate samasugune jõud, kui nad purustasid Nantes'i. Ühel pool liitlased, minu sõbrad, ja teisel pool vaenlased; tehnika jõud on keskel.

– *Õnnetusest võitusaamiseks arendatakse turvalisusprogramme ja korraldatakse arutelusid. Kas võiksime unistada õnnetuse kadumisest, luua sellise pro-*

jekti või utoopia?

– Õnnetus on progressi varjatud külj. Totaalset progressi pole olemas; progress on alati vaid relatiivne, olgu majanduse, teaduse või tehnika vallas. Pole olemas progressi ilma varjuta; õnnetus ongi ta vari.

– *Hea küll. Kuid kas on olemas progressi, mis väärrib õnnetust?*

– Koos kiiruse arenguga, mis on tehnika jõu alus, on erilise, spetsiifilise, lokaliseeritud õnnetuse juurest jõutud üldise õnnetuse võimalikkuseni – see tähendab niisugust õnnetust, mis puudutab ruumi ja aja tervikut ning on millegagi võrreldamatu, seniolematu õnnetus.

Kohaliku õnnetuse vastu võis end kaitsta kindlustuspoliiside või tehniliste abinõudega, nagu autoliikluse kontroll ja politseiline reguleerimine. Võis aktsepteerida, et tuleb maksta enese kaitsmiseks kohaliku õnnetuse vastu, mis toimub spetsiifiliselt siin ja praegu, kuid üldise, täieliku õnnetuse vastu ei saa end kaitsta. Tehnoloogilised ülekanded ei käivita mitte enam rongi või auto suhtelisi kiirusi, vaid elektromagnetlainete absoluutse kiiruse, avavad üldise õnnetuse vältimatu võimalikkuse, mille võrdpilt – aga kuidas seda öelda, kuni ta on seniolematu? – mille võrdpilt on börsikrahh, või radioaktiivsus, mis peaaegu silmapilkselt nakatab terve rahvastiku.

Raske on kõnelda millestki, mida pole veel juhtunud ja mis jääb potentsiaalseks... Üldise õnnetuse potentsiaal on massilises töötuses, tõsiasjas, et töötus pole enam probleem, vaid lahendus, ja tõsiasjas, et aktsiooni ja reaktsiooni silmapilksus kutsus esile tõelise poliitilise

segaduse. See on enam kui kriis; see on üldise õnnetuse ilmumine, millel on sama iseloom nagu kosmosesüstik Chal-lengeri esimesel õnnetusel, see tähendab, ta on midagi, millest küll teatakse, et see tuleb, aga mille vastu ei saa end kaitsta. Ühes sellega, et tema vastu ei saa end kaitsta ka filosoofiliselt või moraalselt, sest seda õnnetust on lihtsalt võimatu võtta enda kanda... Toimub seega õnnetuse kasv, mis käib käsikäes jõu, raha, tehnika ja turumonopoli kasvuga.

– *Praegu tuntakse ilmset hirmu katastroofi ees.*

– See ähvardus põhjendab ökolooge. Ökoloogid annavad üldisest õnnetusest algse ettekujutuse. Tegelikult puudutab üldine õnnetus kõiki distsipliine. Igaüks neist läheneb sellele erinevalt. Ökoloogia on lavastanud selle teatavast vaatenurgast. Mina püüan seda selgitada teisiti, rääkides "hallist" ökoloogiast vastandina "rohelinele" ökoloogiale. Roheline ökoloogia on substantsialistlik ökoloogia: fauna, floora, elu kvaliteet. Kuid on koht ka ökoloogiale, mis käsitleb distantse, ruumistamist, suhet teise ja maailmaga. Niipalju kui on katastroofi või üldise õnnetuse märke, sümptomeid, niipalju on ka torkivaid muresid. Üldine õnnetus on ka see, mis juhtub siis, kui murtakse reaalse aja sein, see tähendab, piirkiiiruse barjäär relatiivsusteooria järgi: 300 000 km/s.

– *Teie filosoofia on fundamentaalselt tehnikafilosoofia.*

– Tehnika on välja arendanud kiiruse. On olemas algne kiirus, elusolendi kiirus, ainevahetuse kiirus, rakkude kiirus, rakkude taastekke kiirus. Ajaloo progress on mootori progress: esimene mootor on hobune, kes taltsutatakse ja

ristatakse, et teda kiirendada, muuta ta sooritusjõulisemaks (angloaraabia tõug). Seejärel tuleb purjelaev, siis mootor jne. Kiiruse edusammud on tehnika edusammud. Tänapäeval on tehnika elektromagnetlainete rakendamise kaudu ületanud kaks barjääri: helibarjääri ja soojusbarjääri (selle, mis võimaldab objekti orbiidile seada), aga ta pörkab vastu aja seina, reaalse aja seina, see tähendab, vastu valguskiiruse barjääri, mida ei ületata.

– *Tehnika määratleb alati teatava aegruumi vormi.*

– Kiirus on keskkond, miljöö. Me ei ela üksnes maapinnal, me elame kiiruses. Kiirus on keskkond, mille teooriateks on sõidukid; nad tõlgendavad keskkonda: auto tõlgendab kiiruskeskkonda teisiti kui ülehelikiirusega lennuk, teisiti kui jalgsikõnd või jalgratas. Kiirus on keskkond, ja iga uue meediumi leiutamine – jalgratas, hobune, lennuk – on üks tõlgendusviise.

– *Selle kiiruse, tehnika ja progressi ajaloo puhul osutate oma viimases raamatus "Vabastamise kiirus", et aegruum on sügavalt transformeerunud.*

– Ruum saab meie jaoks samastuda ainult maailmaruumiga. See maailmaruum, see looduse suurus on reostatud valgusekiirusel kaugtehnoloogiatega. Maailmaruum (reaalne ruum) loovutab oma koha maailmaajale, see tähendab, reaalsele ajale.

Linna moodustavad tehnoloogiad on nüüd kaugtöö, kaugnõupidamise, kaugkõhalolu tehnoloogiad. Tulevane linn on seega teletoopiline, mitte enam toopiline linn. Kaugjaamad on tema määrav element. Muistne linn oli ennekõike värv läbi kindlusemüüri. Seejä-

rel oli ta sadam, siis raudteejaam ja lennujaam – vahendid, mis on reaalsesse ruumi sisse kirjutatud ja jätavad infrastruktuurid raskeks (raudtee valdused, stardirajad). Kaugjaamaga oleme immateriaalsuses; kaugjaam on kauglinna [télécité] moodustav vorm. See kutsus esile spetsiifilise urbaanse kontsentratsiooni: maailm-linna. Too on hüperkeskus: mitte enam kosmopolis, vaid omnipolis. Rooma ja London olid pealinnadena oma kontrollitud ruumi esimene vähendus, kuid see oli täiesti suhteline, kuna nad põhinesid olemuslikult meretranspordil, mis Londoni jaoks tähendas Hansaliitu, Rooma jaoks Vahemere laevastikku. Tänapäeval ei domineeri enam reaalne ruum oma geomeetriaga (keskus, perifeeria). Linnad on ikka alles, aga tegelikult on nad diskvalifitseeritud. Tõeline keskus on reaalse aja keskus, teatav hüperkeskus, virtuaalne linn, mida ei ole kusagil ja mis on kõikjal ja mis on üks üldise õnnetuse elemente. See reaalse aja hüperkeskus muudab kõik reaalsed linnad linnajagudeks, isegi eeslinnadeks tolele virtuaalsele linnale, omnipolisele, mis asendab kunagised kosmopolised nagu Rooma või London. Kui järgitakse Saskia Sasseni "Global City't", minnakse selles suunas. Singapur on juba maailmlinn rahvusvahelise sadama, rahvusvahelise lennujaama ja tema kaugjaamaga, ning geostatsionaarse satelliidiga 36 000 km kõrgusel. Virtuaalne linn, pealinnade pealinn, maailm-linn on see keskus, mida ühtaegu pole kusagil ja mis on kõikjal ning mis diskrediteerib kõik reaalsed linnad, muutes nad eeslinnadeks.

– *Mõni Victor Hugo ütles vahest, et*

see on erakordne progress, kuna ta avab võimaluse üleüldiseks vendluseks.

– Usun sellesse vendlusesse, kuid maailmakodakondsuse positiivsus jõuab kohale läbi lahingu. Ta antakse vaid lahingus, võitluses kombe vastu eelistada kaugemat lähedase arvel. Kaua aega oli lähedane liitlane, hõimlane, sellal kui vaenlane oli kaugel ja võõras. Tänapäeval näeme mitte lähedase ja kaugel segiajamist, vaid suhte ümberpööramist: kaugel, kes paistab võõrast pööninguluugist, on sõber, sellal kui lähedane, naaber, kes lõhnab halvasti ja teeb lärmi, on vaenlane. On toimunud läheduse seaduse ümberpööramine, mis seletabki linnade kriisi. Minu trepikojanaaber on vaenlane, sest ta haiseb, pasandab mu täis, tuleb mind häirima, sellal kui keegi, keda näen telekas või kuulen telefonis, ei sega mind: võin selle võrgust välja tõmmata, kui tahan! See inversioon teeb teoks Nietzsche fraasi: "Armastage oma kaugemat nagu iseennast."

– *Siit avanebki see, mida nimetate küberseksuaalsuseks.*

– Asume võrreldamatus ajastus. Teleauditsioon (raadio) ja televisioon olid ikka veel seotud sonoorse ja visuaalse perspektiiviga, mis oli pärit 15. sajandist. Siseneme reaalarja perspektiivi, lainelisse optikasse, koos võimalusega edastada silmapilkselt emotsioone ja aistinguid. Leiutatakse uus perspektiiv, kompimise perspektiiv, mis võimaldab kaugseksuaalsust, telekopulatsiooni. See sündmus on seniolematu: tänini ei võinud kedagi kaugusest katsuda. Nüüd aga võin ma tuhandete kilomeetrite pealt andmekinnastega mitte üksnes katsuda (tagasiside-kindad), vaid

spetsiaalses kombinesoonis keppida tüdrukut Tokios, kuna tema impulsid mulle edastatakse vastuvõtjate kaudu, mis võimaldavad tekitada talle naudingut ja nautida ise... See pole enam lahutatus, see on desintegratsioon! Mitte enam paari lahutatus, vaid kopulatsioon lahutatus, universaalne preservatiiv. See käib käsikäes seksuaalse ahistusega, teise, lähedase, ligimese tõrjumisega, teise kehast lahtirebimisega. Seksuaalne ahistus on teataval viisil intentsiooni-protsessi areng. Ta saadab seda kehade lahutust, seksuaalsuse kriisi ja desintegratsiooni, töötades elektroonilise masurbatsiooni kasuks.

Nüüd leiutatud vastuvõtjad on ka olfaktiivsed: nad võimaldavad roosi kaugusest nuusutada. On võimalik kaugkuulmine, mida nimetatakse raadioks ja telefoniks; on võimalik kaugnägemine, mida nimetatakse televisiooniks ja videojärelvalveks; kaugkompimine võimaldab asja kaugusest katsuda ja käsitada; on niisiis ka võimalik kaugnuusutada. Ainus asi, mida ei suudeta teha, on kaugmaitsmine: Château Yquem'i ei saa kaugjuua! Maitsmine on viimane meel, mis kaugsidele vastu paneb. See ongi maailma lõpp: mitte maailmalõpp apokalüpsise tähenduses, vaid välismaailma lõpp, selle lõpp, mis asub väljaspool mind. Oma keha samastatakse maailmaga; muututakse inimplaneediks. Interneti-inimene, ajalise kokkusuurutuse inimene ongi võimeline kaugkohaoluks.

– Miks aga pole see küberruum ise territoorium?

– Keskkond ei ole territoorium, tema elemente tuleb töödelda, ja vaadata üldisele õnnetusele näkku, nii nagu raud-

teelased kunagi vaatasid rööbastest väljajooksmist. See on halli ökoloogia roll. Ajalises kokkusuurutuses on peidus potentsiaalne õnnetus, kaugside väljumine rööbastest. Selle õnnetuse vastu tuleb võidelda. Ma pole kunagi öelnud, et tehnilist tööd ei peaks jätkama, vaid et tuleb võidelda. See on Jaakobi võitlus inglīga. Jaakob on vaba inimene, ta võitleb inglīga terve öö. See ingel on tema Jumal, ta austab teda hardalt; aga ta võitleb, et jääda püsti, et jääda vabaks inimeseks. Hommikul ütleb ta inglile: "Lase mind lahti, olen võidelnud terve öö." Tehnika on võitlus inglīga. Kui tehnika vastu ei võidelda, ei olda vaba inimene.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Paul Virilio raamatud

Punkriarheoloogia (*Bunker archéologie*), 1975

Kiirus ja poliitika (*Vitesse et politique*), 1977
Omakaitse ja ökoloogiline võitlus (*Défense populaire et lutte écologiques*), 1978

Kriitiline ruum (*L'Espace critique*), 1984

Negatiivne silmapiir (*L'Horizon négatif*), 1984

Taju logistika – Sõda ja kino I (*Logistique de la perception – Guerre et cinéma I*), 1984

Nägemismasin (*La Machine de vision*), 1988

Kadumise esteetika (*Esthétique de la disparition*), 1989

Polaarinertsus (*L'Inertie polaire*), 1990

Punkriarheoloogia (*Bunker archéologie*), täiendatud väljaanne, 1991

Kõrbe ekraan (*L'Écran de désert*), 1991

Territooriumi ebatavalisus (*L'Insécurité du territoire*), 1993

Liigutamise kunst (*L'Art du moteur*), 1993

Vabastamise kiirus (*La Vitesse de libération*), 1995

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL 23. loeng

4. hüpe modernismi poole II: teooria

Eelmises loengus nägime, et meil on tegu mitmekihilise murdega eesti kultuuris ja kirjanduses ning et seda murret saab taandada kahele aspektile. Üks on vana kirjandussituatsiooni kokkukukumine ühiskonnamuutuste mõjul, järgnenud segadusteaeg ja uue süsteemi kujunemise algus. Teine on kitsam murre kirjandussituatsioonis eneses: neljas hüpe modernismi poole. Nagu nägime, seostub valdav osa muutusi just esimese murdepoolega. Järgnevalt vaatleme, mis iseloomustab seda uut kirjandussituatsiooni teoreetiliselt. Siin on kaks probleemirühma.

Esimene küsimus on selles, kas kujuneb meil tavaline Euroopa tarbimisühiskonna kultuurimudel või mingi spetsiifiline sotsialismilt turuühiskonnale ülemineku mudel. Ja kuidas tõlgendada vahepealset perioodi: kas lihtsalt üleminekuperioodina, milles on koos ja põimunud vana ning uue süsteemi jooned, või mingi erilise, omaette perioodina.

Teine küsimus on selles, kas see neljas hüpe modernismi poole on n-ö lõplik või mitte. Ja kuidas on uus situatsioon

seotud postmodernismiga.

Turukultuur

Mis iseloomustab uut kirjandussituatsiooni Eestis tarbimisühiskonna seisukohast:

- * Meelelahutuskirjandus võtab lahjendatud ja klišeeritud kujul üle teatud hulga kõrgkirjanduse võtteid.

- * Massikultuuri kujunemine (seebi- kad jne).

- * N-ö tõsise kirjanduse jäämine vähemusse ja vähemuskirjanduseks. See kirjandus ei täida enam oma varasemat rolli: olla rahvuse südametunnistus jms. Selle kirjanduse tegija ei ole enam rahvuslik intellektuaal.

- * Tohtu tõlkeuputus ja tõlkegeograafia sarnastumine teiste Euroopa väikekeeltega. Inglise keele kesksus, ameerikakesksus.

- * "Raamatu kui kauba" mõiste kujunemine ja "lugeja kui kliendi" mõiste kujunemine.

- * Tiraazi ja nimetuste arvu suhte muutumine: enne vähe nimetusi ja suu-

red tiraažid, nüüd palju nimetusi ja väikesed tiraažid.

* Nõukogudeaegse süvakirjanduse mudeli lagunemine ja asendumine turumudeliga (muutused autori, lugeja, kriitiku ja ühiskonna suhetes).

Kokkuvõttes tekib kirjandussituatsioon, millel on kaks olulist uut joont. Analoogiliselt nt muusikasituatsiooniga saab keskseks piir SÜVAKIRJANDUSE ja LEVIKIRJANDUSE vahel, kirjanduse kui kauba ja kirjanduse kui kunsti vahel. (Kuigi eesti kultuuris ei markeeri seda selge erinevus tiraažides, sest lugev ühiskonnaosa on niivõrd väike.) Ja teiseks, süvakirjandus asub kultuuris marginaalsele positsioonile, mis ei asetse levikirjanduse kohal, vaid kõrval, eraldi.

Oluline selle situatsiooni puhul on tema eri poolte erinev seos rahvuslikkusega. Massikultuuri/levikirjanduse mudel on rahvusvaheline, selle põhikeeleks on inglise keel. Tema sisepiirid on eeskätt žanrilised, mitte rahvuslikud. Süvakirjanduse sisepiirid on olnud eelkõige rahvuslikud ja on seda suuresti ikka veel.

See mudel ei tähenda süva- ja levikirjanduse ehk kõrg- ja massikirjanduse piiride hävitamist, žanride segamist, tekstide tunnuste likvideerimist, väärtushierarhiate kadumist jms, mida seotakse postmodernistliku kirjanduse või ühiskonnaga. Vastupidi, selline situatsioon on olnud tüüpiline kogu euroopalikule modernismikesksele kirjandussituatsioonile juba pikka aega. See kujunes välja 20. sajandi jooksul ja Euroopa perifeerias ligikaudu 60. aastateks. Mudeli keskseks jooneks on tihti olnud just selline piir, kus süvakirjan-

dust esindab modernism ja levikirjandust muud suunad. Säärase situatsiooni väljakujunemise peamiseks mõjuriks või vedruks pole mitte niivõrd kultuuri/kirjanduse sisemised muutused kui kultuuri kaubastumine ja tarbija/klientideoloogia toomine kultuuri.

Post- ja pre-

Nüüd tuleb küsida, kas viimased aastad on olnud igale revolutsioonilisele üleminekule tüüpiline liigestest lahtioleku ja ülemineku aeg või on meil tegu uut tüüpi, postsotsialistliku kultuurimudeliga, mis on iseseisev nähtus.

Minu arvates oleks piisav käsitleda seda perioodi üleminekuajana. Pole vajadust iseseisva perioodi järele. Küll aga on oluline, millised eraldi mõjurid seda üleminekut mõjutavad. On vaja vähemalt järgmisi termineid: postsotsialism, postkolonialism/postokupatsioonism, varakapitalism.

Postkolonialism on mõiste, mida on viimasel kümnendil aastal pruugitud mitmesuguste kultuurinähtuste tarvis. Eelkõige on see seletusmall seotud endistest kolooniatest pärit kirjanike loominguga endistes koloniaalmetropolides, kusjuures see looming ühtlasi mängib läbi endistest kolooniatest pärit inimeste probleeme. Olulised nimed on siin nt Hanif Kureishi, Salman Rushdie jt.

Teine postkolonialismi tüüp tuleb esile endises N.Liidus. Et markeerida nende erinevust, kasutame siin *post-okupatsioonismi* mõistet. Millised kirjandusmuutuse probleemid seostuvad sellega?

* Kirjanduse liigendamise probleemid: endine ideoloogiline liigendus (nõukogude rahvaste kirjandus ja muud) kaob ning asendub rahvusvahelisega.

* Vene kirjanduse lausvältimine, vene uue kirjanduse probleemidest vaikimine. Alles praegu hakkab veidi tagasi tulema teatud osa klassikast (Tšehhov, Bulgakov), mis eesti lugejale alati oluline on olnud.

* Impeeriumikeskse hinnangumudeli asendumine läänekesksega, igatsusega murda läbi Euroopasse. Senine enda tõlgendamine impeeriumi taustal asendub vajadusega tõlgendada end maailma taustal. (Siin tuleb teha siiski üks tagasivaade. Nimelt mu arust hakkas see impeeriumikeskne mudel murene-ma juba 60ndatel aastatel. 40ndate põlvkonnale oli väga oluline Moskva, sealsed ringkonnad, vene kirjanduse mõju, vene keelde tõlkimine jms. See oli alguses tähtis veel 60ndate põlvkonnalegi, kuid muutus siis ebaoluliseks. Midagi ju tõlgiti vene keelde (nn must raamat), kuid impeeriumikeskset mudelit siiski ei olnud. Pigem oli üksijäetus, omaette seismise kurb pilt.)

* Tekstidesse tulevad erinevast rahvusest inimesed, ka senised okupandid. Põhipiir eestlane/muulane kaob noores põlvkonnas hämmastava kiirusega. Selle asemel saab oluliseks maailm ühes oma muutübiliste jagunemistega nii kultuuriliselt, poliitiliselt kui ka varanduslikult. Venelaste esiletõus nt levi-muusikas on juba saanud reaalsuseks. On ainult aja küsimus, millal tuleb nende murre kirjandusse. See tähendab Eestis elavate muulaste tulekut kirjani-kena.

Postsotsialism hõlmab eelkõige neid nähtusi, mis on seotud sotsialismiideo-loogia nõuete kadumisega:

* Sotsialism tabustas hulga nähtusi (sh samasooarmastuse), mis nüüd kiiresti avalikkusse tulevad.

* Taas toimub sajandi algusega ana-loogiline kultuuriaukude täitmine, kul-tuuriline järelevõtmine. Eriti kunstis on näha, kuidas tehakse nii žanriliselt kui ideoloogiliselt samu asju, mille eest maailmas paarkümmend aastat tagasi võideldi.

* Palju tekste muutub ajalooks, sest nende lugemine nõuaks suurt kommentaariumi või on nende probleemid ja tegelased uuele ühiskonnale täiesti võõrad.

* Esialgu pole selget taustsüsteemi, pole selge, millele toetuda. See, mis sotsialismis oli väärtuslik, pole seda enam: olgu siis n-õ ametliku mudeli järgimine ja selle arvel saadud tunnustus või ka vastupanuideoloogia järgimine ja sel alusel saadud tunnustus. Olenemata sellest, kas seni oluline olnud pidev seos sotsialismiideoloogia ja selle probleemidega oli positiivne või negatiivne.

Omaette probleem on multikultuur-sus, täpsemalt mitmesuguste marginaal-sete kultuurirühmade tõus kultuurihierarhias või katsed sellist hierarhiat üldse kukutada või isegi vähemuste dik-tatuuri taotlused (poliitiline korrektsus jms). Selle protsessi tuum on mitmesu-guste seni end tõrjutuna tundnud sot-siaalbioloogiliste rühmade tõus, kes toovad välja just endakesksed ideoloogiad ja teooriad.

Niisugust nähtust on seotud maail-mas eelkõige postmodernismiga ja selle hierarhiavaenulikkusega. Eesti ühis-

konnas ja kultuuris on siin valdavalt tegu just postsotsialismi ja postokupatsioonialismise probleemiga.

Milliste tunnuste alusel võiks eesti kirjanduses sellisest multikultuursusest kõnelda? Mujal on olulised olnud rass, sugu, seksuaalsus, rahvus, religioon, haridus, päritolukoht.

Eestis on märkimisväärsed olnud katsete naisvaatepunktide manifesteerida ja feminismi importida. Teine tähtis murre paistab vaikselt tulema hakkavat, see on seksuaalvähemuste avalikustulek. Religioon on samuti veidi oluliseks saanud. Esiteks vastanduses religioosnemittereligioosne, teiseks vastandustena eri usundite sees (budism, katoliiklus), kolmandaks maailmausundite ja eesti oma usundi vaidlused, neljandaks *New Age* jms, viiendaks uus kristlikud voolud jm. Usu ja usundi mõju on eelkõige tekstides ja kirjutajaimagos. Seni on nõrk olnud vaidlus usundite vahel ja kriitika. See on piirdunud *New Age*'i halvustamisega, Ain Kaalepi väidetega mitteusklike kui puudulike inimeste kohta, mõnede uus kristlike suundade halvustamisega. Rassilised ja rahvuslikud probleemid on seni mitte kirjanduses puudu või nõrgad. Vaikselt tulevad tekstidesse venelased. Küll on aga end juba manifesteerinud vanad hõimud (lõuna eestlased-ugalased).

Siiani pole hariduse ja sotsiaalse staatuse alusel jagunemist olnud, kuigi see oleks oluline. Eestis puudub nt tööliskirjandus, nagu see on Soomes, puudub harimatute kirjandus.

Praegust ühiskonda iseloomustavad varakapitalistlikud väärtused ja eetilised printsiipid, kiired rikastumised ja kukkumised, kuritegevuse ja prostitut-

siooni idealiseerimine, raha tõus tohutu kõrgele väärtushierarhiates, ideede ja võtete primitiivne ja pealispindne laenamine n-ö arenenud ühiskonnast (lehtede ehitus, reklaam). See omakorda loob eeldused selleks, et väärtustatakse palju raha andev tegevus ja ka selle produkt. Kirjanduses tähendab see seebi ja sopa väärtustamist ning kõrgkirjanduse madaldamist.

Kokku võime konstateerida, et uus mudel tekitab euroopaliku kirjandussituatsiooni, nagu see on olnud modernismi ja tarbijaühiskonna ajastul ka mujal. Suur hulk lagunemisi, endiste hierarhiate murdumisi on seotud just kiire üleminekul vanast mudelist uude. Need mõjurid on igatahes palju olulisemad kui võimalik postmodernismi mõju, mis pealispinnal küll kohati tunda on.

Modernism ja postmodernism

Kirjandussituatsiooni muutuse teine pool on hüpe modernismi. Siin on esimeseks küsimuseks, kui palju on selles hüppes ühtlasi ka hüpet postmodernismi. Selleks peame vaatama lähemalt postmodernismi tunnuseid.

Postmodernism

Postmodernismi tunnustekimp on üsna hajali ja vastuoluline. Siiski on minu arvates kasulik jagada tema tunnused kahte rühma: üldised tunnused ja konkreetselt kirjandusele omistatavad jooned.

Postmodernism üldiselt

Olulised üldised tunnused on minu arvates järgmised:

* Kunstis puuduvad etteantud reeglid, teooriad, manifestid, mida püütaks järgida, nagu oli modernismis.

* Kõrge ja madala segunemine, hierarhiate põhimõtteline eitamine. Praktikas tähendab see massikultuuri võtete toomist kõrgkultuuri, massikultuuri või tarbekunstialade (nt reklaam, film, koomiks jms) vaatlemist samaväärsena kõrgkultuuriga. S.o tsentri ja perifeeria kadu või ümberpöördumine.

* Kindlate määratluste eitamine. Sellega seostub nii keeletähenduste puudumine kui ka eri žanride tekstistumine, žanritunnuste kadumine. Seega kultuuri/kirjanduse mälu kadumine Bahtini mõttes.

* Püsiva, tervikliku isiksuse eitamine. Sellega seostub isiklike elamuste eitamine, skisofreenilisus.

* Omapärasuse eitamine. Sellega seostuvad uudsuse, personaalse stiili, sügavuse jms kadumine. Oluliseks tõusevad jäljendamine, kopeerimine, ironiseerimine ehtsuse üle, fragmentaarsus, valimatu pealiskaudsus. Eri kultuuri-osadest pärit mallide eklektiline ühendamine (pop+modernism+realism).

* Peegeldatava tõelisuse eitamine. Sellega seostuvad sügavuse puudumine, tekstisisesed mängud, tähendusest vaba keelemäng. Keel pole keelevälistest asjadest kõnelemise vahend, vaid pidevalt ümberloodavate tähenduste mäng.

* Modernistlike väärtuste (sügavus, terviklikkus, originaalsus, autentsus) eitamine. Nende asemel on tühjade signaalide juhuslik liikumine.

* Binaarsete opositsioonide eitamine, k.a keele ja metakeele vahe kaotamine.

* Universaalsetest väärtustest ja metakeeltest loobumine teooriates, st unfitseerivast maailmapildist loobumine. Pole olemas metakeelt, mis haaraks kõiki allolevaid objektkeeli. Ühe keele kasutamine elimineerib teised. Suurte narratiivide langus: enam ei püüta maailma tervikuks teha. (Siin on küll küsimus selles, kas on mingit suurte narratiivide kukkumist üldse kunagi olnud? Mu arust kahtlane väide. Kui lähutada modernühiskonda juhtinud narratiividest: marksism, freudism jms, siis ainult marksism on kokku kukkunud. Paistab, et selle metafoori lasid käiku inimesed, kelle mõtlemise aluseks marksism oli ja kes leidsid, et kui nende maailm kokku kukkus, siis kukkus kokku kogu maailm.)

Lihtsalt üteldes on postmodernistlik kultuur soo. Küsimus on eelkõige selles, kuidas sellesse soose ja soos elamisse suhtuda. Ja kas on see soo millegi paratamatu tulemus või teadlik looming. Üks vastus oleks järgmine:

Seal, kus modernist nägi küll kaost, segadust jms, püüdis ta iga hinna eest otsida sidet, terviklikkust, tähendust läbi müütide, sümbolite, kas või läbi formaalse keerukuse. Postmodernist võtab maailma kaose, mõtteta korratuse ja absurdi omaks tuima ükskõiksusega ja pakub teadlikult pinda, sügavuse puudumist. Selline lähenemine eeldab, et postmodernistlik kultuur on teadliku filosoofia tulemus.

Kui palju oli või on neid, kes sellisel mõtleval? Kardan, et ülivähe. Tegelikuses tajuti seda ikka kui sood, millest

peab välja pääsema.

Teine lähenemine võiks olla selline: postmodernism on endiste väärtuste kokkuvarisemise, ummikussejooksu, ammendumise paratamatu tulemus. See omakorda võimaldab sellist suhtumist nagu eelnevas variandis, kuid ka soovi iga hinna eest soo ületada.

Lähenemine postmodernismile sõltub ka sellest, kui laia terminina me teda tõlgendame. Mu arust on meil võimalik vaadelda postmodernismi vähemalt järgmises mahus:

* Kogu sõjajärgne kultuur või kirjandus. Nt M. H. Abramsi mõjukas kirjandussõnastik pakub inglise kirjanduse sõjajärgse perioodi üldnimetuseks "postmodernism". Kuid see tähendab pigem modernismijärgset perioodi. Lähem vaatlus näitab, et tegu oli eelkõige realismiga + modernismi normaalmõjud.

* Postmodernism kui infoühiskonnale omane kultuuriperiood. See periood algaks Euroopa ja Ameerika kirjandustes mitte enne 60ndaid, valdavalt ilmselt pärast 1968. aastat. Sellest varasemaid töid, milles on postmodernismi jooni, võetakse kui modernistlikke, kuid mõnede postmodernistlike joontega, või siis vaadeldakse kui postmodernismi eelkäijaid. Nii nagu see on olnud muudegi ajastute käsitlemisel.

* Postmodernism kui kultuurisituatsiooni teoreetiline mudel. See tähendaks esmajoones, et postmodernism ja modernism oleksid kaks omavahel põimuvat mudelit läbi 20. sajandi. Seega oleks osa mitterealistlike autoreid postmodernistid ja osa modernistid või siis läheks piir autori loomingu seest (nt Joyce'i "Ulysses" kui modernism ja "Fin-

negans Wake" kui postmodernism). See looks täiesti uue pildi 20. sajandi kirjandusest. Siiski, valdavalt jääks suund samaks – modernism enne ja postmodernism pärast, kuid muutus nihkuks nüüd autorite sisse.

* Neljas võimalus on vaadelda postmodernismi teoreetilise mudelina, millel enne mudeli väljatöötamist pole katet tegelikus kirjanduses. Nimelt eeldasid kõik eelmised mudelid siiski, et kirjanikud n-ö on enne ja siis tulevad teoreetikud, kes nähtust tagantjärele seletavad. See mudel aga eeldab, et kirjanikud ei teadvustanud endale mingit postmodernismi. Kirjanikud liikusid oma arust modernismi piirides, kuid muutuse töid uued kirjandusvälised teooriad: dekonstruktsioon, uued suunad psühhoanalüüsis, uued ühiskondlikud teooriad laiemalt. Nood põhjustasid uutmoodi lugemisviisi, mida rakkendasid uurijad. See omakorda tõi kaasa varasemate tekstide uue lugemise, ja alles see uus lugemine tekitas autorid, kes asusid produtseerima uut lugemisviisi arvestavaid, s.o postmodernistlikke tekste.

* Viies võimalus oleks kirjanduse puhul postmodernismist üldse mitte kõnelda. Saab rääkida kirjandusest postmodernistlikus ühiskonnas, postmodernistlikus kultuuris, kuid mitte postmodernistlikust kirjandusest. See võib kõlada alandavalt, siiski on sellisel positsioonil vähemalt kaks põhjendust.

Esiteks, kirjandusest kõneldaksegi seoses postmodernismiga tõesti väga vähe ja ettevaatlikult. Praktiliselt ei kasutata seda mõistet luule kohta, vähe kasutatakse draama kohta, on pruugitud romaani kohta.

Teiseks, kui eeldada, et postmodernistlik kultuurisituatsioon on olemas, siis tähendaks kirjanduse marginaalsus selles vaid seda, et see mudel lähtubki muudest kultuuri- ja ühiskonnaaladest ning paigutab kirjanduse perifeeriasse. On ammu teada, et mudelid ei tule toime nähtustega, mis jäävad nende perifeeriasse. Ning kui eeldada, et see pole mitte lihtsalt teoreetiline mudel, vaid peegeldab piisavalt adekvaatselt ka kultuurisituatsiooni, siis tähendab see, et kirjandus ise on asetunud postmodernistlikus ühiskonnas ja kultuuris perifeeriasse.

Postmodernism ja eesti kultuur

Kas saame kõnelda postmodernistlikust perioodist eesti kultuuris? Perioodist, mil valitsev mudel on postmodernistlik? Minu arust mitte.

Postmodernismiks saaks kutsuda seda osa kultuurist, mis eitab modernismi. Modernism oli Euroopas kanoniseerunud, institutsionaliseerunud kultuur, normaalparadigma.

Eesti kultuuris on olukord teistsugune. Esiteks, kui kõneleme kogu ühiskonnast, siis tuleb meil kõnelda pigem postsotsialismist, postokupatsioonismist. Need vastanduvad siin nähtustele, mis olid ammu institutsionaliseerunud, tühjaks saanud ja mida ületatakse.

Küsimus on selles, kas need ületatakse postmodernismi abil. See on ühtlasi küsimus sellest, kas sotsialistlik kultuur oli modernistlik. Sotsialismi on nimetatud üheks modernismi projektiks. Kuid sellisena on modernismi tõlgendatud

väga laialt, igal juhul palju laiemalt, kui siinsetes loengutes on tehtud. Ja nii lai tõlgendus satub vastuollu modernismi kitsamate määratlustega. Seega sotsialistlik kultuur ei olnud meie mõistes modernistlik. Ja ka eesti kultuuri põhiparadigma ei olnud modernistlik, vaid uusromantiline-realistlik. Niisiis peaksime ületama seda ja kõnelema postrealismist/post-uusromantismist. Selle ületus Euroopas aga oli modernism. Ja laias laastus ongi meie kultuuris praegu tegemist modernistliku situatsiooniga. Eesti kultuuri tunnused ei vasta kuigi võrd eelpool toodud postmodernismimääratlustele. Meie vanade hierarhiate kokkukukkumised olid seletatavad üleminekuühiskonna kaudu. Ja meie vahepealne segadus ei olnud mitte hierarhiate hävimine, vaid seniste avalike hierarhiate asendamine seni argistes situatsioonides kasutatud hierarhiatega.

Seega tuleb meil Eesti kultuuri seletamiseks sisse tuua veel üks oluline mõistetepaar: *avalik* ja *argine* kultuurisituatsioon. See vastandus pärineb keelesituatsioonist, kus ta on juba üle kolmekümne aasta olnud väga tähtis sotsiolingvistikas ja seostunud avaliku suhtluse keele (meil praktiliselt normitud ja institutsionaliseeritud kirjakeel) ja argikeele vastandusega. Nõukogude aeg sundis hulga ideoloogiaid argikultuuri, avalikust kultuurist välja. Ma ei pea siin silmas mitte niivõrd *samizdat*'i salakultuuri kui just *a r g i s t* kultuuri, omavaheliste pisirühmade argisuhtluses avalduvaid ideoloogiaid. Suuresti kattusid need ilmselt ka salakultuuride ideoloogiatega. Ja avaliku ideoloogia all ei mõtle ma mitte üksnes või isegi mitte eelkõige leninismi jms, vaid kultuuri

valitsenud humanistlikku ideoloogiat. Avalike ideoloogiate kokkuvarisemine on üks protsess. Kui mujal avalikud ja argised ideoloogiad kattusid, siis meil mitte. Mujal tähendas avalike ideoloogiate kokkuvarisemine kõige kokkuvarisemist. Meil aga asendasid neid endised argised ideoloogiad. Küsimus pole seega väärtuste kriisis, vaid lihtsalt selles, et uued ideoloogiad vajavad enesekehtestamiseks, avalikuks kultuuris kannakinnitamiseks aega.

Ja veel: eesti kultuuris on ilmselt väga vähe inimesi, kes tunneksid sellest hierarhiate puudumisest rahu ja rõõmu. Vastupidi, kõik püüavad iga hinna eest uute hierarhiate poole.

Seega pole meil ka mõtet kõnelda postmodernistlikust perioodist. Saab kõnelda üksikutest postmodernismi laikudest kultuuris, üksikutest inimestest, kes oma personaalses kultuuriajas on liikunud modernismist postmodernismi või on võtnud endale teadlikult mängimiseks mõned postmodernismi jooned.

Postmodernism ja kirjandus

Kui postmodernistlikust kirjandusest üldse kõneldakse, siis ei räägita eelkõige mitte filosoofiast, vaid teatud tekstiehituslikest joontest. Need jooned jagavad mu arust kirjandusliku postmodernismi kahte suurde vastandlikku harru. Üks neist on hüpermodernism, mille tähtsaim joon on liikumine täienisti tekstide ja keele maailma, vaimustumine omaenese verbaalsest osavusest, pastišid, palimpsestid jms. See suund on ilmselgelt modernismi teatud joonte arendus

absoluuti. Seetõttu on terve rida varem modernistlikuks arvatud teoseid pandud uutes uuringutes postmodernismi alla (Joyce'i "Finnegans Wake", Borgese novellid jms).

Teine suund on hierarhiate kadumine ning kõrg- ja popkultuuri ühendamine. See tähendab modernismi allatoomist kõrgetelt koturnidelt ning populaarkirjanduse väärtustamist. Ka tähendab see seda, et manifestid kaovad. Modernism on alati olnud manifestisuund (või kui soovite, suurte narratiivide suund): manifest on modernismi relv. Modernismijärgne ajajärk on aga vastupidine: siin on manifestid välistatud (st et kui keegi tuleb manifestiga ja kuulutab postmodernismi, siis on temas midagi viltu), tullakse nimelt üksi ning eraldi. Kirjanduses tähendab see postmodernismi suund peamiselt seda, et romaanidesse tuleb tagasi palju jooni, mis modernistlik romaanitehnika sealt välja oli ajanud, eelkõige süžeelisus, narratiivsus laiemale, ning et ühendatakse modernismi jooni popkirjanduse võtetega. Keskne näide siin on Umberto Eco ja tema "Roosi nimi".

Vaatleme postmodernismiga seotud jooni meie kultuurisituatsiooni terminites.

Tekst:

- * stiilide, kujundite, registrite jms omavahel sidumatu paljus, eklektika;
- * fabulatsioon, pastišš, brikolaaz;
- * sisedialoogilisuse olulisus, keelte pluralism (Bahtin);
- * iroonia, paroodia;

* elu tsitaatide, olemasolevate tekstide maailmas, süütuse kaotus kultuuri suhtes;

* palimpsest;

* korrektsete tähenduste lammutamine ja võimatuks kuulutamine;

* metateksti ja teksti piiride hävimine, üldse kastipiiride hävimine, topeltkodeeritus;

* konsituatiivsus, situatsiooni komponentide omatunnuste kadumine (eri žanride tekstistumine jms);

* koopiad, mulaažid, reaalsuse simulatsioon;

* fragmentaarsus;

* sügavuse, koherentsi, tähenduse, originaalsuse ja autentsuse madal hindamine või eitamine;

* absurd.

Autor ja lugeja:

* Autor kui kaup, autori tähtsuse tõus (vrd "autori surm"), imago tähtsuse tõus.

* Mälu on oluline mõiste. Suhtlus tekstiga toetub mälule, konstrueerimisele, mitte intuitsioonile, läbielamisele, šokile, üllatusele. Konstrueeritavad ja dekonstrueeritavad tähendused, tekstid, suhted. Pole enam tegu "mõistmisega" nagu sajandi algul.

* Looja asemel on keskne interpret, niihästi autor-interpret kui ka kriitik-interpret. Uus tekst on vanade tõlge ja interpreteerimine, mitte loomine.

* Lugeja on klient.

* Oluline on lugeja, vastuvõtja, tema lugemisviis, mis on ümbermõtlemine, lõputu keelemäng, rangete kaanonite, määratluste, reeglite, selguse, täpsuse

hülgamine.

* Lugemine on mäng, tekst on vaid tõukepunkt, ettekääne. Ta ei juhi enam lugemist. (Siin tekib huvitav paradoks: ühelt poolt on tegu mälu hävitamisega, samal ajal aga tehakse tekste teiste tekstide tükkidest. Kuid samas ei eeldata mitte mõistmist, vaid mängu, kus tervik pole üldse oluline. Seega ei peakski lugeja õigupoolest neid päritolukohti teadma. Kuidas lugeja oma mälust ja seoste-igatsusest lahti saaks? See olukord tekitab kultuurisituatsioonist soo, kus iga hetk tuleb tähendusi uuesti luua või neist üldse loobuda. Esimene, aktiivne võimalus tekitab inimeses pika-peale õuduse, ebakindluse, lagunemistunde. Teine, passiivne võimalus peaks tekitama nirvaanatunde, tühjuse. See tähendaks olelemist, pinnal liuglemist. Postmodernne inimene tükeldub. Miski ei hoiu enam koos endisi tervikuid. Kõik laguneb. Pole enam mälu, pole enam aega. On ainult hetk siin ja praegu (Alliksaar kui postmodernist).)

Postmodernism ja eesti kirjandus

Kui vaatleme eesti kirjandust eeltoodud tunnuste taustal, näeme, et eesti kirjanduses on esinenud alates 80ndatest pidevalt üksikuid tekste, mis on hüpanud hüpermodernismi poole. Need on aga jäänud ajutiseks. Ja on veidi enam tekste, mis on hüpanud üle modernismi, üle kõrge ja madala piiri, üle žanripiiride.

Kokkuvõtteks

Kui teeme eelnevast kokkuvõtte, siis saame minu arust väita kahte asja. Esiteks, meie kirjanduses on tegu valdavalt modernistliku heaoluühiskonna kirjandusmudeli väljakujunemisega, milles põhiosa muutusi on seletatavad post-okupatsioonismis, postsotsialismi ja varakapitalismi mõistete kaudu. Kuigi sel-

lel situatsioonil on analoogilisust postmodernismiga, on viimane siiski üksnes pealispind, mis varjab sügavamaid ja muudel põhjustel tekkinud murdeid. Ja teiseks, samas on eesti kultuuris inimesi, kes tegelikult elavadki mitte eesti kultuuri sisemises ajas ja ruumis, vaid Euroopa omas. Nende jaoks on tõepoolest tegu postmoderniga.

DIXI

ANDREI HVOSTOV

Sõja loov alg

Aastaid tagasi võis Tartu Ülikooli ajalooteaduskonnas täheldada pooltõsiselt-poolnaljatamisi, kuid seda enama sarkasmiga tõmmatud eraldusjoont sõja- ja kunstiajaloolaste vahel. Kogu teaduskonna võis teatud tunnuste põhjal jagada kas ühte või teise leeri kuuluvaks. Eraldusjoon läks n-õ kultuuri ja ebakultuuri vahel: "vaimu panevad" kunsti-, mentaliteedi- ja kultuuriajaloolased ühel pool, garnisonide arvu ja kahurite kaliibreid lugevad militaariajaloolased teisel pool. Ning Tartu Ülikoolis kirjutatud vähesed militaarsed dissertatsioonid omakorda justkui kinnitasid selle vahetegemise õigustatust.

Eesti kultuuriruumis tunnistatakse mili-

taarkultuuri kui niisuguse olemasolu (traditsioonid, muusika, aksessuaarid mundritel), kuid ei võeta üldjuhul omaks, et sõda ise on vaadeldav kultuurifenomenina.

Etnograafilisest aspektist jah, niivõrd kui meil on juttu loodusrahvaste sõjalistest rituaalidest. Kultuuriloolisest ja tsivilisatoorsest aspektist aga kindlasti mitte. *Minnesingerid* ja Euroopa rüülikultuur (mille lembekeel on militaarne, sest armastatute südameid vallutatakse, rünnatakse, piiratakse; rivaalidele heidetakse kindaid ning võitluses armastatu südame pärast saadakse lüüa, nagu näiteks mingil määral sümboliks muudetud lõökloos "Waterloo") ei lähenda meid sõja kujundlikule tähendusele. Ja see ei ole ka eesmärgiks, sest sõda ja tsivilisatsioon, liiati siis sõda ja kultuur on vaikiva kokkuleppe kohaselt antonüümid. See hoiak on loomulik, sest selle sajandi ühe ideoloogia kohaselt oli sõda inimkonna *Normalzustand*, teine ideoloogia jagas sõjad "õig-

lasteks" ja "ebaõiglasteks" ning mõlemad ideoloogiad olid valmis inimkonda paiskama "sõtta, mis lõpetab kõik sõjad", aga nagu meil on põhjust oletada, tähendab selline sõda oma totaalsuses inimkonna lõppu. Haavad pole paranenud, šokk on ikka veel meie erkudes ja sõjast ei saa rääkida erapooletult.

Mõistepaarid "sõda ja kultuur" ning "sõda ja tsivilisatsioon" ei ole ometigi rohkem dualistlikud kui mõistepaar "sõda ja progress" (üskõik kas sõna "progress" on pluss- või miinusmärgiline). Lääne tsivilisatsiooni põhiliseks tunnuseks on progressikultus, mida meile tuletatakse meelde kas või see iseenesest kummaline asjaolu, et seisak ehk stagnatsioon on meie jaoks midagi halba. Meie tsivilisatsiooni eksistentsiaalseks aluseks on ka objektiivselt võttes muutumine – muutumine kiiremaks, tõhusamaks, täpsemaks, rentaablimaks jne.

Lääne tsivilisatsioonis on sõda olnud muudatuste isaks ja enesealalhoid nende emaks. Sõda ei ole meid vähem muutnud ja mõjutanud kui kristlus. Lääne tsivilisatsiooni mõistmiseks ei piisa filosoofiliste tekstide lugemisest – isegi kui tegemist on sellise filosoofilise tekstiga nagu Clausewitzi essee "Vom Kriege" – selle mõistmiseks on vaja teada, kuidas Euroopa kontinendil tapeti ja miks just niimoodi tapeti.

Traditsiooniliste kultuuride uurijad teavad, et vastase võimalikult täielik ja kiire hävitamine ei ole sõja puhul norm. Sõda võib olla rituaal, see võib olla tants, see võib olla ähvarduste hõikami-

ne, see võib olla kahe hõimu esindaja kahevõitlus, see võib olla peade või skalpide jaht.

Sõda, mis meie jaoks tähendab kiiret elimineerimist võitluses mees-mehe vastu, on tekkinud Vana-Kreeka linnriikides. Kuigi linnriigid, koosnesid nende sõjaväed siiski valdavalt vabadest talupoegadest, kes ei saanud pikalt sõjas olla kahel põhjusel: nad pidid esiteks agrotehnilistel põhjustel võimalikult kiiresti oma põllu või istanduse juurde tagasi minema, teisalt põhjustas kiirustamise kartus, et nende põllud langevad kolmandate või neljandate naabrite rüüstamise ohvriks. Vana-Kreekas jõuti sõjapidamisviisini, kus kaks vaenuväge rivistusid lagedal väljal teineteise vastu, et siis söösta täie jõu ning relvastuse-raskusega üksteise peale. Sellisel üliägedal kokkupõrkel võis lahendus saabuda paarikümne minutiga ja see oli kumma- gi sõdiva poole huvides. Kreeklaste mehisus oli ühiskondlik-majanduslikult põhjendatud. Sellisest kompromissitust võitlusest mees-mehe vastu, kuni üks surnuna maha jäi, saigi euroopalik sõdimistava. Antiik-kreeklastega sõdinud pärslastes, kes stepielanikena-karjakasvatajatena sõdisid hoopis teisiti, tekitas see hämmeldust või isegi õudu – kreeklased käitusid pärslaste hinnangul nagu hullud, tormates mõistuse kaotanult otsejoones vastase peale. Nomaadide antud hinnang euroopalikule sõdimisele ei muutunud ka järgmise kahe tuhande aasta kestel: "frankide ratsaväe rünnak on kiire, sirgjooneline ja kohutav oma jõus" – nii iseloomustasid Ristisõdade ajal oma vastast muhameedlikud autorid.

Nomaadid pöörasid enne otsustavat

kokkupõrget alati kõrvale, eelistades kiireloomulisele võitlusele lõputut manööverdumist: "Tatarlane on kõige ohtlikum põgenedes", kõlab euroopa sõdalaste üks maksime. Nomaade olid eurooplased võimelised võitma vaid siis, kui võtsid oma vastaselt manööverdumisvõime. Saksa keiser Otto I purustas madjarid 955. aastal tänu sellele, et ta surus vastaste väe jõekääru vahele ning käis oma soomusratsanikega neist siis lihtsalt üle.

Et säärast võitlust mees-mehe vastu peeti Euroopas ainuõigeks, selle kohta on meil loendamatu hulgal tõendeid. 19. sajandi alguses kreeklaste vabastamiseks türklaste võimu alt oma militaaroskused mängu pannud euroopa rahvusromantikud *phil-helleenid* sattusid sügavasse meeleheitesse avastusest, et 19. sajandi kreeka sõjamehed meenusid oma võitlustaktikaga rohkem nomaade kui *phil-helleenide* idealiseeritud muinaskreeka hopliite. Samasugust põlgust väljendasid Napoleoni sõdade ajal euroopa ohvitserid vene kasakate suhtes, sest viimaste sõdimismooduseks oli marodööritsemine, vangide tapmine ja seljatagant ründamine.

Euroopa sõjapidamise kompromissitu iseloom tunneb taandarengu aastaid: 14.–15. sajandi Itaalia linnriikide palgasõjavägede kondotjeerid säästsid oma tsunftikaaslast, püüdes muuta lahingud nii verevaeseks kui võimalik, aga neil lasti seda teha ainult niikaua, kui 15. sajandi lõpus saabusid Itaaliasse teiselt poolt Alpe sõjaväed, kes ei mänginud, vaid tapsid.

Kompromissituse-vaimu taandumise näite võib tuua ka 17. sajandi algusest, kui tulirelvade kiire areng sundis peale

defensiivsed lahingud. Rootsi sõdurkuninga ning sõjaväereformaatori Gustav Adolphi reformid ei olnud midagi muud kui vanade tavade elluäratamine. Näiteks oli Gustav Adolphi aegne soomustatud ratsavägi harjunud vastase suunas kappama, et siis parajalt kauguselt oma püstolid tühjendada ning tagasi pöörduda. Rootsi ratsaväele seevastu muudeti kohustuslikuks kehaline kontakt vastasega, mis tähendas paljastatud mõõkadega vastase peale tormamist täpselt samas vaimus, nagu seda olid teinud kreeka hopliidid viissada aastat enne Kristust või frangi rüütlid Lähis-Idas tuhat aastat peale Kristust.

Euroopa sõjapidamistava pidi eurooplast kuidagi muutma, tegema ta erinevaks Aasia ning Aafrika elanikest. Sõna "sõdur" tähendab eurooplasele midagi muud kui mitteeurooplastele, samamoodi nagu sõnad "naine", "ema", "mees", "laps" on eri maailmajagudes erineva tähendusega. Kui tänase Aafrika kodusõdade kangelasteks on 15-aastased lapsed ja punased khmerid rekruteerisid oma väkke isegi 13-aastaseid, siis Euroopa ruumis on selline suhtumine välistatud (Hitleri nõusolek muuta lapsed sõduriteks on reeglilt kinnitav erand – Hitlerile oli vaenlase tungimine Saksamaa territooriumile *Götterdämmerung* sõna otseses mõttes, mille konsekvantseks avalduseks pidi olema saksa rahvuse edasise olemise eitamine ja olemasolevate vahenditega selle võimatuks muutmise).

Kui pidada kultuuri kõige laiemalt

määratledes ja täpsematest definitsioonidest loobudes igasuguse inimtegevuse (mitte ainult vaimse ja füüsilise tegevuse, vaid näiteks ka tegevuse kui niisuguse olemasolu või mitteolemasolu) tagajärjeks, on sõda kultuuri üheks avalduseks.

Kui seostada kultuur eeskätt vaimse ehk abstraktse tegevusega (paber, trükkkunst ja köitmine moodustavad raamatu, mis on tsivilisatsiooni produkt, aga see, mis moodustab raamatu sisu, on kultuur; ratas on tsivilisatsioon, aga ratta kasutamine sümbolina on kultuur; leiva küpsetamine on tsivilisatsioon, leiva austamine on kultuur jne), ka siis on sõda üheks kultuuri ilminguks. Sõdida võib selleks, et kellelki midagi materiaalselt ära võtta, ja see on tsivilisatsioon, aga sõdida võib ka mingite abstraktsete asjade nimel, nagu isamaa vabadus või rahvuslik uhkus, ja sel juhul on tegemist kultuuriga.

Sõja suhted tsivilisatsiooniga on kergemini iseloomustatavad kui suhted kultuuriga. (Sest "kultuur" on teatud mõttes prostituutsõna, mis sobib igale poole ja kõlbab kõigile kasutada. Näiteks: me kujundame oma suhtumise natsismi suures osas Göringi ütluse põhjal "kuuldes sõna kultuur, tahan haarata kabuuri järele". Oletame nüüd, et Göring kasutas seda lauset hoopis teistsuguses kontekstis – Göring, kes varastas Teise maailmasõja päevil kõikjal kokku kunstiväärtusi ja kes Esimeses maailmasõjas võitles kui *Kulturträgerite* rahvuse parim esindaja, võis

selle lausega väljendada suhtumist mitte objekti, vaid subjekti. Võiks uurida, kelle poolt ja millal kasutati 1930. aastate Saksamaal sõna "kultuur" kõige rohkem. Ning kui peaks selguma, et see sõna oli tugevalt ekspluateeritud NSDAP oponentide poolt, siis omandab Göringi ütlus hoopis teise rõhu.)

Sõja tähendus Euroopa tsivilisatsioonile ilmneb sõja- ning rahuaastate suhtest ja sõjale kulutatud vahendite suurusest. Hispaania ning Austria Habsburgide hegemooniaaotlus tähendas poolteist sajandit lakkamatut sõdimist, täpsemini sada nelikümmend aastat, mis jäid 1519. ja 1659. aasta vahele.

Pärast seda algas võitlus Prantsusmaa hegemooniaaotlustega, mis tähendas samuti poolteist sajandit peaaegu lakkamatut sõda. Nende kolme sajandi jooksul sündis selline Euroopa, nagu me teda praegu teame või vähemalt hiljaaegu tundsimet. Sõja tähendus tulenes sõja hinnast. Kui hispaanlased piirasid 1552. aastal Metz, läks see neile maksma 2,5 miljonit tukatit ehk kümme korda rohkem, kui nad said sel aastal Uue Maailma rüüstamisest. 1580. aastateks tõusid sissetulekud Ameerika hõbedaja kullakaevandustelt küll kahele miljonile tukatile, aga näiteks ainuüksi Võitmatu Armaada kaotamine 1588. aastal tähendas kümne miljoni tukati põhjaminekut. Hispaania oli pidevalt pankrotis, kuigi sai ekspluateerida Uue Maailma tohutuid rikkusi. Hispaania vastased olid samuti pankroti äärel ja nad oleksidki hukkunud, kui poleks suutnud oma majandust ning rahandust ümber korraldada.

Raha leidmine ja võimaluste tekitamine edasise sõja finantseerimiseks oli

Euroopa riikidele elu ja surma küsimus sajandite vältel. Inglismaa pidas 1540. aastatel nii Prantsusmaa rannikul kui Šotimaal sõdasid, mis läksid kokku maksuma 2 135 000 naela ja see ületas kümnekordselt Inglise kuningakoja igaaastase sissetuleku.

Ka hiljem – 17.–18. sajandil tähendas sõda ükskõik millisele Euroopa riigile seda, et riigi eelarvest läks kuni üheksakümmend protsenti sõja tarbeks. Kuna sõjad kestsid aastaid, oli see võimalik ainult juhul, kui sõdiv riik leidis kusagilt krediiti, aga seda anti ainult lootuse korral raha tagasi saada. Holland võis pidada lõputuid sõdasid algul Hispaaniaga ja siis Inglismaaga mitte niivõrd selle tõttu, et Holland oli majanduslikult arenenud riik, vaid seepärast, et Holland oli võlausaldajate silmis usaldusväärne riik. Talle anti võlgu, sest ta suutis end alati kokku võtta ja võlad lõpuks ära maksta. Väljapääsu otsimine riigi pankrotistumisest, mis viinuks kogu ühiskonna kokkuvarisemiseni, oli progressi kõige tugevam taganttõukaja. (Soome majandusimet pärast Teist maailmasõda seletatakse näiteks sellega, et Nõukogude Liidu poolt sissenõutud reparatsioonide koorem lihtsalt sundis soomlasi oma maad moderniseerima, sest vastasel juhul oleks Soome murtud majanduslikult.)

Ent miks avaldas sõda sellist mõju just Euroopale? Miks mitte mingide Hiinale või mogulite Indiale või otomanide Türgile? Euroopa erilisus seisnes selles, et siin ei olnud kellelgi innovaatilist monopoli. Mingidel ja mogulitel olid alguses samasugused primitiivsed tulirelvad nagu eurooplastel, aga need relvad jäidki nende poolt

täiustamata, sest vallates kord püssirohu monopoli, ei olnud India ja Hiina valitsejatel oma naabrite seas ühtegi võrdväärset vastast. Killustatud Euroopas seevastu võis igal linnal olla oma suurtükikoda, siin ei olnud ükski valitseja püssirohuveskite ainuvaldaja. Kui Hiinas ja Indias tähendas tulirelva käikulaskmine piiratava kindluse vältimatut langust, siis Euroopas leiti igale mürgile kiire vastumürk – polnud kivi-müürid enam kindlad, hakati neid kombineerima muldvallidega ja see tähendas piiramiskulude kümnekordset tõusu, kusjuures tulemus ei olnud ka siis kunagi kindel.

Euroopa oleks võinud end võidurelvastumise käigus ruineerida (sissetulekute ja väljaminekute võrdlemine näitab, et varase uusaja koloniaalrööv kompenseeris ainult murdosa vastastikuse hävitamise hinnast), nii nagu see juhtus Hispaaniaga, kes ei suutnud end 16. sajandi – 17. sajandi esimese poole jäägitust jõuraiskamisest taastada. Kuid Euroopa tervikuna oskas sellest permanentsest sõjast elusalt välja tulla ning veelgi enam – saadud kogemuse, õpitud ellujäämisvõime ning omandatud julmusega võis ta hakata alistama kogu ülejäänud maailma.

Sõja kujutamine inimkonna olemisvõitlusena, kus ellu jäävad kohanemisvõimelised ja innovatiivsed isendid, ei ole tänapäeval sünnis ja see ongi kõige suurem takistus, mis ei lase sõjast olemuslikult ja tähenduslikult rääkida.

Ei pea olema sõja panegüürik ega advokaat, küll aga selle kiretu uurija. Juhul, kui Euroopa Liidu loomine ja edasiviimine on tsesuur meie senisele ajaloole, siis on sedagi võimatu mõista,

tundmata 1519. aastast alanud lakka-
matut sõda Habsburgide, prantslaste

ning lõpuks sakslaste hegemoonia-
lustega.

VAATENURK

MAREK TAMM **Legend ristsõdadest**

RUDOLF PÖRTNER. RISTISÕJAD
(1095–1187). Legendid ja tõelised.
Saksa keelest tlk Leo Metsar. Kupar,
Tallinn, 1997. 559 lk. Hind 266 kr.

Ristsõjad on üks paremini dokumen-
teeritud ja enim kommenteeritud sünd-
musi keskaja ajaloost. See tõsiasi eeldab
igalt ristsõdade teemal kirjutada soovi-
jalt suurt lugemust, teravat kriitika-
meelt ja selget probleemiasetust.
Vaadeldava raamatu autoril Rudolf
Pörtneril puuduvad kõik nimetatud eel-
dused.

Siinkohal võiks arvustuse lõpetada.
Ometi kasutaksin saksa ajaloolase ra-
amatut selleks, et süüvida ühe jutustava
ajalooramatu poetikasse, eritleda te-
ma kompositsiooni, narratiivikasutust,
tegelaste valikut jms, avamaks selle kau-
du traditsioonilise, jutustusekeskse aja-
lookäsitluse nõrku külgi.

“Ristsõdade” autori jaoks on ajalugu
samastatav näitemänguga. Sellest anna-
vad tunnistust nii peatükkide pealkirjad
(“Avamäng”, “Lahing kui liturgiline pi-
dulik näitemäng”) kui ka arvukad teks-
tilõigud. Toon neist ära mõned ilme-
kamad: “Isa Bernard (...) ilmus nagu
kättemaksujumal Reinimaa käärivale

näitelavale” (lk 336); “Renaud de
Châtillon langes välja Lähis-Ida poliiti-
liselt näitelavalt, kuhu ta oma lühikese
külalisetenduse järel oli nii kuulsusetud
jäljed jätnud” (lk 380); “See [Jerusa-
lemma langemine – M.T.] polnud mingi
traagiline finaal, vaid nigel viimane vaa-
tus (...). (...) Jerusalemma langemine
[sarnaneb] täielikult labase kurbmängu-
ga (...)” (lk 503). Kontseptsioon aja-
loost kui näitemängust tingib autori
epistemoloogilise positsiooni minevi-
kuainese suhtes – et näitelava on piira-
tud ning rollid jagatud, peab ka
ajaloolane oma narratiivis kesksel kohal
hoidma peaosatäitjad, samastades üle-
jäänud tegelased statistidega, nimetu
rahvamassiga, kelle kirjeldamiseks pii-
sab paarist ilmekast väljendist kõrvalis-
tes lausetes. Nii kujuneb Pörtneri
raamatust tõeline portreede galerii, kus
ei hoita kokku sõnu peategelaste iseloo-
mustamisel ning pööbli mustamisel.

Lubagem endale mõned pikemad
näited.

“(…)Boulogne'i krahv Balduin: kõrk,
upsakas, võimuahne aristokraat, kes oli
peajao võrra Godefroist [oma vennast –
M.T.] pikem, kuid tunduvalt saledam
(...). Niisiis kõva, terasest tüüp, läbi ja
lõhki tahteinimene: julge, tark, süda-
metunnistuseta” (lk 26);

Peeter Eremit: "Groteskne, kumma-

liselt käsitamatu, peaaegu ebareaalne kuju: väike, otsajäänud ja uskumatult kõhn, parkunud, pärgamendikarva nahaga, kõhetus prohvetinäos hõõguvad ja leegitsevad silmad. Kuivetu, peaaegu ainult kontidest koosnev mehike (...)” (lk 29);

Prohvet Muhamed (*sic*): "Lühidalt: ta oli kodanikkonna ehteks; suursugune ja konservatiivne, korda ja head äri armastav mees – linna koorekihi tugisamm" (lk 92–93). Me ei küsi praegu, kust pärineb autori sedavõrd täpne teave, jätame selle küsimuse hilisemaks.

Toodud nüansirikaste paraadportreede kontrasteerub lihtrahva lahmiv kujutamine. Sageli esindab neid Pörtneri narratiivis mõiste "pööbel" (lk 417–418 koguni neljal korral).

Kulminatsiooni saavutab ajaloolava statistide vermimine jutustuseks raamatu lõpuosas, kus räägitakse Jeruusalemma kuningriiki tulvavatest palveränduritest.

"... hädaohtlik inimrämps, ehtne kaltsakproletariaat: vagabundid, teeröövlid ja kerjused, kes "kodus" olid seaduse piiril elanud; heidikud, alandatud ja õigusetud, kuid ka mõrtsukad (...). (...) eeskätt olid need röövlid, vargad ja mõrtsukad, piraadid, lakkekaukid ja hasartmängijad, ärajooksnud mungad ja nunnad, abielurikkujad, truudusetud naised ja armunäljased naisterahvad (...) Nendel äritsejatel, laiskvorstidel ja almusenurujatel polnud kavatsustki korrapäraselt tööle hakata. (...) Seetõttu on ka suurem osa neist oma uuel kodumaal jätkanud elamist allilma kommete järgi: kerjustena ja juhutöölistena, taskuvaraste ja lipitsejatena, rahavahetajate ja bordellipidaja-

tena (...)” (lk 495).

Selle pika tsitaadi-tiraadiga oleme jõudnud vaatluse järgmise sõlmpunkti: Pörtneri ajalookäsitlus on selgelt narratiivikeskne. See, mida autor nime- tab oma teoses "ajaloolise analüüsi kunstiks" (lk 33), on sisuliselt referatiivne (Mayer, Le Goff, Runciman jt) sisse- vaade keskaja ühiskonda ja mõtteilma, mida alltekstina saadab ristisõdade "vandenõu" otsimine. Raamat ongi ter- vikuna üles ehitatud jutustavale laadile (Pörtner kasutab ka mõistet "reportaaž" (lk 117)), kus valitseb narratiivi loogika: eelnev selgitab järgnevat.

Stilistilises plaanis näib autor põdevat omalaadset omadussõnade ja metafoori- de "düsenteeriat", mis sunnib teda iga tegevust ja tegelast ohtralt adjektiivide ja võrdlustega ilustama, lauseid veergu- depikkuseks venitama. (Kundera: "Ma ei armasta metafoore, kui nad on ainult kaunistused.") Lugejal on raske eristada olulist vähem olulisest. Vorm matab si- su.

Pateetiline stiil on endaga kaasa too- nud ka kohatult palju anakronisme ja ebatäpsusi. Korduvalt esinevad teoses kerjusemungad (lk 27, 28, 32, 73, 87 jne), selle nähtuse teke jääb aga alles 13. sajandi algusesse. Ilmselt on silmas pee- tud rändmunki, kes mööda maad rän- nates ristisõja sõnumit levitasid (tege- mist võib olla ka tõlkeveega). Tsisterts- lasi nimetatakse "hallideks munkadeks" (lk 330), kuigi nende rietus on valge ning nimetatud mõistet kasutatakse tra- ditsiooniliselt frantsiskaani puhul.

Kohatult sageli kohtab kaasaja mili- taarterminoloogiat: planeerimisšeff ja komandör (lk 47), viie armeegrupi ko- mandörid (lk 142) jne. Lõbustavaid

anakronisme on teisigi, räägitakse kellegi passiraskustest (lk 63), mänedžeridest (lk 87) ja terroristidest (lk 44), pamfletistidest ja agitaatoritest (lk 48). Nii mõnigi kord on sündmuste vahetute tunnistajatena kasutatud 13. sajandi autorite tunnistusi (Étienne de Bourbon, Jacques de Vitry jt). Ebatäpne on rääkida kolme klassi teooriast keskajal (lk 74–75), korrektsem oleks kasutada siin seisuse (*ordo*) mõistet. Caesarius Heisterbachist pole kunagi kirjutanud teost pealkirjaga "Predigtmärlein", vaid ladinakeelse raamatu "Dialogus miraculorum", kus leidub ka tsiteeritud lugu (lk 74). Eksitav on tõdemus, et neljakümne viie aastaselt surnud Taranto hertsog Bohémond oli "mees oma parimates eluaastates" (lk 212). Selline vanus märkis keskajal juba kõrget iga, milleni jõudsid vaid vähesed ristirüütlid.

Pörtneri detailitäpse ja lohiseva stiili tagamaid tasub otsida keskaegsete kroonikute keelepruugist. Eelnenud kriitika viitab sügavamale probleemile – autoril on raskusi metakeele eristamisega primaarkeelest. Kuigi Pörtner kutsub korduvalt üles ettevaatlikkusega suhtuma ristsõja kroonikatesse, lähtub tema hoiatus teksti pealispinnast, valet arvatakse võimalik olevat eristada tõest osade kaupa, kroonikate narratiiv tervikuna on aga jäänud esindama sündmuste tõelist käiku.

Pörtner kirjutab: "Lahingule vereväljal järgnesid tapatalgud, mis isegi siis, kui selle kohta käivast informatsioonist *ainult poolt osa* uskuda, kasvasid üle bakhantlikuks vereorgiaks" (lk 294, minu rõhutus – M.T.). Nii on mitmed lahingukirjeldused tervenisti kompilleeritud eri kroonikate seikadest, millest

on eemaldatud nn vähem usutatavad löigud (nt lk 196, 286).

Eriti ilmekas on tekstikoht 128. leheküljel: "Üks prantslaste sõjasalk tungis viimaks koguni Nikaia eeslinnadeni (...), ja korraldas seal julma veresauna, mille kõrgpunktiks – *siiski kinnitamata andmetel* – oli vardasse aetud väikeste laste praadimine" (minu rõhutus – M.T.). Siin jõuame ka küsimuseni Pörtneri värvikate portreede päritolust. Keskaja kroonikatele iseloomulikud kangelaeste ideaalkujutised on saksa ajaloolane vahendanud loomutruude ülevõtete pähe, sümboolsest tekstimärgist on saanud ikooniline.

"Ristisõdade" üldkompositsioon baseerub binaarsel Õhtu- ja Hommikumaa vastandusel. Juba raamatu alguses (lk 76–83) on visandatud trööstitu ülevaade Õhtumaa majanduslikust ja kultuurilisest olukorrast.

Pörtner resümeerib: "Niisiis äärmiselt ebamugav maailm. Rohmakas, tahumatu ja ebahügieeniline. Võrreldes Oriendi luksuse ja rafineeritusega, oli see maailm ilma igasuguste tsiviliseeritud pretensioonideta" (lk 80). Mõned leheküljed allpool järgneb Hommikumaa kirev kirjeldus:

"Bütsantsis oli nii palju kirikuid "nagu on aastas päevi", ja niisama palju palverändurite ulualuseid ja lõbumaju, ja sageli asusid nad tihedasti kõrvuti. Rikaste villad olid kaunistatud marmorpõrandate, seinamaalingute ja siidist seinavaipadega, vaeseid aga toitsid heategevuslikud institutsioonid, kõiki aga lõbustati hobuste võiduajamiste, tsirkuseetenduste ja seal korraldatavate sensatsioonidega, ning suurepäraselt funktsioneeriva mõjutamis- ning pro-

pagandamasinavärgi abil hoiti kõiki nii heas tujus kui vähegi võimalik (...)” (lk 107).

143. leheküljel, vahendades lugu ühest frangi aadlikust, kes julges basi-leus Alexiose troonile istuda, sõnastab autor kõige selgemalt konstrueeritud binaarse opositsiooni: see sündmus pal-jastab meile “... tohutut vastuolu jõhk-rate, tahumatute, ent oma jõust teadlike õhtumaiste rüütlite ja äärmiselt tsivili-seeritud, rikka ning hästi organiseeritud “teise Rooma” vahel (...)”. Oriendi ja Oksidendi vastandusest lasebki autor oma loos välja kasvada ristisõjad Pühale Maale.

Vaadeldavas raamatus ei puudu ka kirjutaja enda poolt eksplitseeritud töö eesmärk: “... teha tänapäevasele inime-sele arusaadavaks peaaegu mõistetama-tu fenomen nagu ristisõjad, teha need talle lähedaseks mitte ainult ajalooliste piltide seeriana, vaid ka metafüüsilise probleemina” (lk 221).

Täpsemalt ei selgitata, mil moel oma narratiivile metafüüsilist dimensiooni soovitakse anda. Siinkirjutajale näib, et autor on oma kavatsuste elluviimise ainsat viisi näinud epiteedi “metafüüsi-line” lisamises kõikvõimalikel ja -või-matutel kohtadel. Rohkem kui paari-kümne näite seast toogem ainult põne-vamad: metafüüsiline sekkumissalk (lk 52), metafüüsiline münt (lk 60), meta-füüsiline verejanu (lk 253), metafüüsili-ne surve (lk 335), metafüüsiline erutus (lk 358) jne.

Huvitav on ka jutustaja positsiooni küsimus. “Ristisõdade” autor ei pea vajalikuks ennast jutustusest kõrvale jätta. Sagedased on hinnangulised sissesõidud sündmuste kirjeldamisel mina-po-

sitsioonilt. Lk 264 nendib jutustaja oha-tes: “Jah, esines kurvastavaid segakon-kubinaate, mis baseerusid ainult häbi-väärsel iharusel.” Lk 354 peab ta vaja-likuks tunnistada: “Väärikas kokkutu-lek oli siiski pimedusega löödud.” Ainult põlgust pälvib jutustajalt Jeruu-salemma viimane kuningas Guy de Lu-signan. Tema iseloomustamisel kasuta-takse väljendeid: “edev, ennasttäis toh-man” (lk 413), “Lusingani kehken-püks” (lk 414), “ilus väike päevavaras” (lk 424), ja optimistlikumalt: “kunin-gas, kes oli küll lollpea, kuid siiski hästi kasvatatud” (lk 430).

Jutustaja positsiooniga haakub küsi-mus jutustaja identiteedist. Tekstist su-geneb mulje, et jutustaja ei identifit-seerigi end ajaloolasena. (Kuigi raama-tu ümbrispaberilt – peritekstist Genet-te'i järgi – loeme, et tegemist on mit-mes Saksa ülikoolis ajalugu õppinud uurijaga.) Pörtner kasutab mõistet “aja-loolane” pea alati ainult mitmuses. Sa-gedased vormelid “enamik ajaloolasi” või “kõik ajaloolased” esindavad tekstis justkui seda “Teist”, kelle suhtes jutus-taja ennast määratleb. Jällegi mõned näited:

“Ja kuni tänaseni ei oska ajaloolased öelda (...)” (lk 178); “Enamik noorema-dest ajaloolastest hoidub sellisest ana-lüüsist (...)” (lk 259); “Ajaloolased on ühel meelel selles (...)” (lk 267); “Täna-päeva ajalookirjutajad katsuvad ka sel-lest juhtumist aru saada (...)” (lk 379); “Enamik ajaloolasi paneb ka poliitik Balduinile häid hindideid (...)” (lk 384); “... mille pärast ajaloolased tülitsevad tänapäevani” (lk 429). Pörtneri jaoks moodustavad “ajaloolased” mugava troobi, mida on hea jutustuse toetuseks

ja tõestuseks mängu tuua. Jutustaja ise säilitab oma sõltumatus nendest.

Siinkohal pole minu sihiks hinnata autori jutustatud ajalooiltide vastavust keskaja historiograafias levinud arusaamistele. Ometigi pean vajalikuks mainida mõningaid silmatorkavaid ebakõlasid.

Sügavalt ühekülgne on Pörtneri käsitlus keskaegsest rüütlielust, mida ta kujutab peamiselt tapatalgute võtmes (lk 53).¹ Jumalarahuliikumise põhijõud ei olnud mitte Cluny mungad, nagu kirjutab autor (lk 54), vaid Lõuna-Prantsusmaa piiskopid.² On üllatav, et ikka veel leidub millenarismimüüdi uskujaid.³ Pealtnägija enesekindlusega kirjutab Pörtner: "Aastatuhande vahetusest alates täitis läänekristluse rahvaid sügav fanaatiline vagadus (...). Nuuksumised, nutt ja õhkamised ja muud pidurdamatu religioosse kirglikkuse väljendused muutusid kirikus igapäevasteks nähtusteks" (lk 84).

"Ristisõdade"-raamatu alapealkiri lubab meile legendide ja tõelisuse eristamist. Seda lubadust kordab tekstilõik, kus soovitakse riskeerida "legendi ja tõelisuse täieliku eraldamisega teineteisest" (lk 9). Iroonilist (Rorty mõistes)

ajalookriitikut paneb selline probleemiasetus ootama uut "legendi tõelisusest". Pörtner näib siiski olevat loobunud nende kahe kategooria rakendamisest, sest edaspidises tekstis neid enam kordagi ei esine. Ent hoopis raamatut ennast oleks õige käsitleda põneva legendina, kui mõistet "legend" mõista algses, ladina tähenduses – "see, mis on mõeldud lugemiseks".

Eesti keeles on nüüd kaks mahukat pretensioonikat ja ebaõnnestunud raamatut ristisõdadest.⁴ Lootused on kollandi peal.⁵

P.S. "Ristisõdade" peamiseks vooruks loeksin Leo Metsari head ja pädevat tõlget. Komplimendid ka kirjastusele viimasel ajal sedavõrd haruldase pöördumise eest konsultandi (Juhan Kahk) abi poole. Eeskujuks teistele.

ANDREAS WALDEN **Loom mõõdab taime**

EMIL TODE. MÕÕT. Abraxas–
Tuum, Tallinn, 1996. 68 lk. Hind 83
kr.

Ühest küljest on selge, et Önnepalu/Tode raamatute arvustamine ei ole päriselt

1 Huviline leiab märksa tõepärasemaid pilte Georges Duby raamatust "Guillaume le Maréchal ehk Maailma parim rüütel" (Tlk L. Listra. Tallinn, 1997).

2 Vt viimati: D. B a r t h é l e m y, La paix de Dieu dans son contexte (989–1041). In: Cahiers de civilisation médiévale. Kd 40. 1997, lk 3–35.

3 Millenarismimüüdi tekkest ning esimese aastatuhande lõpu kajastustest keskaegsetes allikates vt klassikalisi uurimusi: H. F o c i l l o n, L'An Mil [1952]. Paris, 1984; G. D u b y, L'An Mil [1967]. Paris, 1993.

4 Eelmine ristisõdade-raamat pärineb kümne aasta tagant: M. Z a b a r o v, Ristisõdid ja Hommikumaal. Vene k tlk J. Pärni. Tallinn, 1987. See teos on küll paremini dokumenteeritud ja rohkem probleemikeskne, kuid oma hinnangutes lootusetult anakronistlik ja sellisena praktiliselt kasutamiskõlbmatu.

5 Ise soovitaksin kirjastajatele J. Flori teoseid kui praegusaja põnevamaid ja pädevamaid.

minu rida. Vanamoelisuse kontsentratsioon neis on selleks liialt kõrge, et ma saaksin neid tervikuna heaks pidada. Ma eelistan olla radikaal, ja olles radikaal, ei jää mul üle muud kui nõustuda Kivisildniku väitega, et "Mõõdu" keel on radikaalselt lohakas, vanamoeline ja retooriline. On tõesti.

Teisest küljest tahaksin teha mõõnduse ja öelda, et "Mõõdus" on siiski olemas mõned asjad, mis vabandavad selle üleekspluateeritud vanamoelisuse vähemalt minu jaoks välja. Mis muudavad ta minu jaoks isegi huvitavaks. Sest see ei ole siiski päris puhas vanamoelisuus. Ja ma tahaks selgust saada, mis on see komponent, mis Tode/Önnepalu vanamoelisuse läbinähtavuse ära hägustab. Mis on see, mis laseb sellel vanamoelisel jätta endast mulje, tõi küll, ainult kohati, justkui oleks ta vanamoelisuus, mida postmodernistlik teadvus on kurjasti ära kasutanud. On siis nii või ei ole?

Alustame algusest, see tähendab struktuurist. Mida rohkem ma vaatan, seda enam näib mulle, et "Hind" ja "Mõõt" on ühe ja sama geomeetrilise vormi eri projektsioonid. Et nende erinevus on rohkem kujutlus, simulatsioon, mis tugineb illusionismile. Et tegelikult on nad üks ja sama raamat ühe ja sama ülesehitusega. Ainult et, kuna "Mõõt" on luuleraamat, siis lahjendusaste, mis "Hinna" puhul mõjus tahtliku hajutuse ja teadlikult sisse programmeeritud lugemiskomplicatsioonina, mõjub "Mõõdu" puhul juba libastumisena.

Terve esimese osa jooksul ei saanud ma lahti tundest, et loen tihendamata mustandit, vaba teadvusevoolu, mille

vabadus on niisama illusoorne kui temas esitatav vaen igasuguse liha vastu. Liha oleks justkui koorem, aga mida rohkem lugeda, seda enam süveneb mulje, justkui oleks Tode/Önnepalu keha endale koormaks *mõelnud*, tema kannatus on kuidagi korralik ja mittekaootiline. Selles puudub tõelise kannatuse totaalsus ja metsikus. Nii kannatus kui liha on taandatud sõnaks, mingiks peaaegu et tähendusetuks märgiks. Ja lõpuks, mõlema raamatu lõpuks see märk, mis kujutab liha, vabaneb jumaliku ettehooldega kohaldatud kannatuse alt. See on niisama kindel, kui et aprilli järel tuleb mai ja mai järel juuni ja et selle järgnevuse käigus muutub maailm soojemaks ja olevamaks.

Ei pääse ka seekord mööda Tode/Önnepalu maailma omadusest olla olemas üksnes laiguti või ka olla lihtsalt lõppenud. Nii "Hind" kui ka "Mõõt" alluvad ülesehituslikult sarnasele struktuurile. Oma põhiolemuselt on see küllaltki lineaarne ja kergesti jälgitav arengulugu, kusjuures see tundub olevat kõike muud kui juhuslik. Esimene faas on külmutatud – maailm on taandatud ja lõppenud ja see seisund paistab olevat igavene. Teises faasis hakkab teadvus iseendast lahti sulama ja ilmub kommunikatsioonivõimalus millegagi, mis asub väljaspool miniateadvust, – tekib tunne, et maailm on vähemalt laiguti ja kusagil olemas. Kolmandas osas on kuumus ja kommunikatsioon kohale jõudnud ja maailma pääsenud, kusjuures maailm on ilmunud nagu foto.

Nüüd tuleks vaadata, mis suhe on selle ilmunud maailmaga lihal, mida vaevab korralikult väljamõõdetud kannatus. Kuni maailm pole veel ilmunud,

on liha suhe maailmaga selge ja lihtne: *Loom-inimene tõstab pead. (...) Tema pole süüdi, et tema liha ja veri ei kustutand kellegi isu. (...) väikese liha sõjalaul suure tühjuse vastu (...) Minu raibe ei ole veel valmis, valguse sõjavägi tuleb ja minu lihas valitseb õõ. (...) Määratu lihahääl sõnaks saamatuses, sõnasse mahtumatuses. Ühesõnaga, liha on üks raibe ja pime koht. See iseenesest, kuigi pole uus, on piisavalt kandev idee, aga mõte, mis siit võiks ilmuda, on ümbritsetud triviaalsustekestega: *Olla mõte, mis igal hommikul on uus, sest valgus on igal hommikul uus.* Kas on võimalik veel midagi kulunumat öelda? Ega ei ole.*

Totaalne trivialisatsioon hakkab mõranema alles siis, kui lihale saabub võimalus luua maailmaga kommunikatsioone: *Päike keevitab meid iseendaga kokku. (...) Lohaka ingli käes katkimurdunud Mõõt (...) Õigeks ja valeks, heaks ja kurjaks, pimedaks lõigatud silm. (...) Vihm on liha pesnud. See on puhas. See on ilus. Objektiivselt ilus.* Siin hakkabki ilmuma see kummaline muutuja, mis ähmastab "Mõõdu" vanamoelisuse läbi nähtavuse, mis asetab tema mõttetu kirjeldavuse kohale vaevumärgatava metateksti võrgustiku. Kusjuures selle muutuja ilmumine oli peaaegu vältimatult ennustatav – "Hind" mängis selle ette. Aga muidugi ei ole mingi struktuurielemendi ennustatavus põhiküsimus. Põhiküsimuseks võiks olla pigem: miks ta niimoodi teeb? Miks ta aeglustab oma teksti talutavuse piirini, miks ta trivialiseerib ja lihtsustab selle, miks ta teeb nii, et suurem osa teksti on tähendusetu ballast?

Kõigest hoolimata ma ei usu, et ta

paremini ei suuda. Ikka veel jääb mulle mulje, et ta tekitab teksti aegluse ja mahuballasti meelega. Et ta tahab sunnida lugejat pidurduma, et ta tahab, et lugeja aeg aeglustuks, et tema kehamahlad jääksid seisma, et lugeja vajuks unne, mis on pigem letargia ja stuupor kui tõeline täisvereline uni. Sellega oleks lugeja teksti sisestatud ja siis oleks võimalik teda koos tekstiga ümber paigutada hakata. Lasta tal läbi elada külmakangestuse-järgset valu, kui mahlad taas kehas liikuma hakkavad, lasta tal läbi elada kuumuse aeglast lähenemist ja päikese varju poolelusa teadvuse pinnal. Seda on võimalik ette kujutada, et see kõik võiks nii olla, ja seda on võimalik käsitleda teadliku süsteemina. Sest mida aeg edasi, seda enam näib mulle, et Tode/Õnnepalu eelistaks olla pigem taim kui loom. Tekst, mida ta kirjutab, on taime tekst. Sest mis muud see aeglustuski on kui taime omailmas kehtiva ajafaktori markeering.

Loom ei talu sellist elutempot – kui aeg looma ümber voolab sellise aeglusega, on see loom kas surnud või teadvusetuseni vigastatud. Taimele on selline ajaline mõõtkava aga igati kohane, ta elab selles hästi ja hea tervise juures ja tema kannatus on taimne ja hajutatud. Sest seda see ju on. Kas soovite kinnitusi tekstist? Te saate neid. *Täna ärkab liha minu lihas ja muld minu luudes ja puude mahl, maa vesi tõuseb üles, maa külm pime vesi, elutu vesi, jää vesi surub üles mööda puude sooni. (...) Ma heitsin sügisel magama ja see oli pikk uni; ma unustasin nii palju, et peaaegu midagi pole alles sellest, mis oli või mis olin mina; ühel päeval ajas päike mu üles, ma katsusin maad, see*

oli soe ja justkui liigutas. (...) Mu silmalaud on kinni nagu tulpide kroonlehed. (...) Aga sinilillede sõjavägi on valmis marssima üle lume ja talviste raibete. Ja sarapuud on preestrid, kes kuldavad oma tolmuga nende kartmatuid palgeid ja laotavad pehme lehestiku nende üle, kui nad õitsenud on ja täitnud Nimetu käsu.

Tode/Õnnepalu tekst toetub taimelele ja teeb seda totaalset. Nii et õigupoolest peaksid tema raamatuid lugema puud. Ja võibolla mingid kõrred või puhmad. Loomadele jäävad taime mured niikuinii arusaamatuks. Ja pole parata, aga mina olen loom ja minu aeg on looma aeg. Selle aja jooksul, kui Tode/Õnnepalu talvekangestusest aegamööda üles sulab, on minusugune jõudnud juba unustuseni metsa all ringi tuustida ja teisi maha murda ja ilusate emaste pärast kakelda ja nälgida ja haavu lakkuda ja kevadet oodata ja sellest ootamisest tülgastuseni ära tüdineda ja veel sada ja ühte asja teha. Ja puu ajast ei saa üksugune mitte katkugi aru.

SVEN KIVISILDNIK **Lihtsalt kahtlased**

ANDRES VANAPA. GRAMMOFON. Tallinn, 1996 (tegelikult 1997). 152 lk. Hind 55 kr.

SASS SUUMAN. NEID ENAM EI TEHTA. Elmatar, Tartu, 1997. 74 lk. Hind 44 kr.

Nii palju kui mina kuulnud olen, on nii Vanapa kui Suuman vanad mehed ja neil peaks täisarup peas olema. Ometi ei ole. Mõlemad pakuvad eesti luule ase-

mel mingit kahtlast ollust. Vanapa iseäranis, erinevalt Suumanist ei ole ta isegi vene ajal välja andnud korralikku, kõvade kaantega toetatud riimilist nelikvärssi. "Vale sadama jutud" olid oma moodsu ja nagu oodata ei leidnud nad mõistmist ega midagi.

Vanapa on siiani jäänud salakirjanikuks, kelle tegemisi kõnekoosolekutel ära ei mainita, ja lõpukirjandi teemade ainus nimetatud autor on ikka Debora Vaarandi ja lihtsad asjad. Nii lihtne see kirjanduse õpetamine ongi.

Suuman on viimaste raamatutega eesti luulele selja pööranud, temast on lehtedes juttu. Aga neis juttudes pole veenvust, jääb kahtlus, nagu oleks ta oma tõsiseltvõetavuse kaotanud ja temast räägitaks ainult sellepärast, et teised vanemad mehed enam kirjutada ei jõua. Aga et kui keegi vaid kirjutaks ja teeks seda nii, nagu ikka on tehtud, ei siis oleks Suumanist kuulda piiksugi.

Kahtlused kahtlusteks, üks asi on enam kui selge: kunagi varem pole eesti luules vanad mehed nii kindlat positsiooni omanud kui Suuman ja Vanapa täna. Kui Madis Kõiv veel juurde arvata, ei tohiks vastuväiteid olla: on vanade kahtlaste meeste aeg. Mitte et taadid kuidagi juhtpositsioonil oleksid, aga üks neist võiks olla.

Vanapa "Grammofon" on nagu valikokogu, luuletusi 1944–1994, viiskümmend aastat nagu midagi. "Grammofon" on õige pealkiri. Nagu grammofon, mis üle viskama hakkab, ei vali Vanapa luuletusi, mida valikkogus korrata. Arvan, et suurem osa Vanapa parematest luuletustest on "Grammofonist" välja jäänud.

Puuduvad lk 68 "Pihlakaviinast", lk

14 ja 34 "Sisukorrast" ja lk 9, 30, 64, 117, 133, 162, 186 ja 210 "Koerast ja kastekannust". Siiski, "Pihlakaviina" kaks kandvamat teksti on "Grammofonis" olemas (lk 24 ja 49). Esimene on tuntud Tallinna-pildike, kus mootorrattur... ühesõnaga ma tahan öelda, et parimad luuletused ei ole Vanapa loomingu kõige tähtsam osa.

Tahes või tahtmata on raamatu anonüümne koostaja võimalikus koostöös avalikkusele tundmatu kirjastajaga esitletud meile Vanapa pikemaid, segasemaid, igavamaid ja äärmiselt tähelepanuväärseid tekste. Mitmel eesti luuletajal on paar head luuletust, mis sisaldavad paar head rida. Erinevalt nendest on Vanapal väga palju kujuteldamatult halbu luuletusi.

Tulen korraks tagasi idee juurde, et "hea" ei ole piisav väljend eesti luule kirjeldamiseks, sest ühtviisi head on kõik, nii Hindid, Rauad, Viidingud kui Villandid, aga kui kõik on head, ei ole mingit põhjust seda eraldi välja tuua, nagu pole põhjust rõhutada, et eesti luule on kirjutatud eesti keeles. Halbu luuletajaid on vähe, üldiselt on nad huvitavad, seda enam et halva luule traditsioon on Eestis väga pikk. Halva luule klassikaline näide on rahvaluule, ega ikka ei kõlba lugeda küll.

Vanapa pole ent lihtsalt halb luuletaja, ta on otse närvesöövalt halb, tema luule halbust on kaugel allpool tavalist kehvust ja tühisust. Vanapa on kordumatult, omanäoliselt ja kiuslikult halb. Nagu ütleb üks Vanapa raamatus "Ma olen väga ilus": tõelist talenti tunneb kohe, ta äigab sulle ära, nii et mäletad. Äiata halva luule peal kasvanud eesti lugeja oma halva luulega oimetuks – see

on geniaalne. Kusjuures kogu materjal on varem avaldatud ja 1988. aastal ilmunud kurvitsalikku mõttepäevikut ei ole appi võetud.

Kuna vähesed on Vanapat lugenud, siis mõned selgitavad tekstinäited "Grammofonist": "Kärbes lendab üle pää / küll on hää / küll on hää" (lk 148), või "MA VAATAN / raasike ringi / kust minna ringi / ümber ringi" (lk 125), ehk "MIS KUMMALISI INIMESI NÄEN. / Poeb kärbes seinaprakku / ja koera näen" (lk 95), nagu ka "KUI PEATE MESILASI / siis ärge porikärbeid pidage. / Te seda meeles pidage" (lk 94). Seda rida võiks jätkata viissada lehekülge.

Kui Vanapa on selles mõttes halvasti tasakaalustatud Kurvits, et mõtteid on rohkem ja elupilte on vähem, siis Suumanil napib ideid, aga seda rohkem on pilte, graafilise luuleni välja. Lk 49 kujutab Suuman grammofoni, mis mängis pärdikueas. Pärdik ja grammofon asuvad samades positsioonides kui ahv ja leierkast. Vanapale on sellised alatud kultuuriloolised nõksud tundmatud. Kui Vanapa tahab midagi öelda, siis ta ka ütleb, ta ei keeruta. Ja kui keerutab, siis ühe koha peal nagu "Grammofon" lk 147. Ja on sama kultuurilugu.

Vanapa on otsekohene ja sellepärast ei püüa olla veenev. Suuman seevastu kasutab kõiki võimalusi, et lugejat uskuma panna. Suumani elupildid on tähtsad, tegevus toimub kas kirjanike majas või kirjaniku köögis või Finlandia Talos, vilksatavad Indrek Hirv, Karl Martin Sinijärv ja Vana Toomas. Kõige tüüpilisem on "Kolmekesi": "Starkopf rääkis Werneris: / Aktistuudios istusin Matisse'i kõrval! / Ma istusin Starkopfi

vastas." Tähtsas kohas istutakse tähtsa mehe vastas, kes räägib sellest, et ta istus veel tähtsamas kohas ja kõige tähtsama mehe kõrval. Tulemuseks on vanapalik kohalkeerlemine, aga selle mõte on suumanlik – veenda lugejat üleoleku ja iroonia varal, et on olemas nii tähtsaid mehi ja kohti, et nendest võib isegi Suuman kirjutada. Ilma et midagi muutuks.

Vanapa kirjutaks lihtsalt, et Elmar läks oja äärde ja võttis taskust snepri-võtme. Tundub, et midagi ei ole tarvis lisada. Suumanile aga on sellest vähe – "Müüt" (lk 18): "Elmar Kits läks oja äärde / Võttis taskust snepri-võtme / Istus maha kadus angervaksa // Siia ilma tagasi tulles oli tal / Näpu otsas pajuvits hörnastega." "Värdis / leidis metsast / Värdis", kirjutab kusagil Vanapa ja see on tipp. Vanapa tipp hakkab kohe lagunema ja just see muudab midagi. Ei mingit Kitse Kärneriks, pigem pühendab Vanapa luuletuse Sii Taale – vt "Koer ja kastekann", lk 223.

Suuman on ikka hea, loed teda ja kuidagi ei saa Sii Taale saatmata jätta.

ARNE MERILAI **Lingvistiline kriitika**

MADIS KÕIV. AKEN. Romaan.
Õllu, Tallinn, 1996. 219 lk. Hind 18 kr.

Analüütiline filosoofia ja loogika on eesti pärisfilosoofi Madis Kõivu välja-paistev alaisesus, see määrab kogu tema ülejäänud vaimsuse. Filosoofi varane romaan "Aken" mõjub kui täiest rauast põrutatud analüütiline haavilask meie

kaua- ja kaasaegse proosakirjanduse väheisuäratava pardi pihta, nii et propositsioonide puru taga. Vaene part.

Angloameerika analüütilise filosoofia tiiva all on jõudu kogumas uus kirjanduse uurimise meetod – lingvistiline kriitika. Seda võiks nimetada ka keeleteaduslikuks kirjandusteaduseks, kui ei takistaks mõiste kahetähenduslikkus, jagunemine objekt- ja metakeele vahel. On arusaadav, et kirjandusele nagu mis tahes muule keelelisele nähtusele tuleb läheneda keeleteaduslikult, kuid see on mõiste teisene tähendus, sest tegelikult on analüüsi objektid – kirjandusteosed – ise esmased lingvistilise kriitika subjektid. Kirjanik revideerib ja loob uuesti keelepraktikat, valgustab ühist keelekasutust süstemaatiliselt läbi ja selle kohta ei saa ütelda keeleteaduslik kirjandusteadus, pigem siis juba -teaduslik -teadus.

Sobilik teejuht selle meetodi ideoloogiasse on Roger Fowleri "Linguistic Criticism" (Oxford, New York, 1986). Käsitlusviisi sisustab keelefilosoofia ja -teadus, isikupäraseks vormib selle iga keelefilosoofiline kriitik muidugi ise. Üle korratakse tõdemus, et kirjanduse olemuseks on keel, mistõttu kunstilise sõnaga tegelemisel on esmaseks keeleline, parem veel lingvistikapärane analüüs. Meetodi professionaalne süstemaatiline ja igakülgne rakendamine pakub uurijale suuri ja mittetriviaalseid eksplitseerimise elamusi. Tööle hakkab tõeline lingvistiline röntgen, et läbi valgustada teose kõik olulised stiilikihid alates foneetikast, morfoloogiast ja süntaksist ning lõpetades semantika, tekstigrammatika ja pragmaatikaga, olulisemates suundades valides ja üldistades.

Pragmaatika loomuliku sissetoomise-ga tagatakse teose ajaloolise ja sotsiaalse tausta vaatlus, st diakroonilisus ehk nn historismiprintsiip. Selle jätsid formalistlik koolkond ja *new criticism* omal ajal teatavasti arvestamata, kuid see puudus ei tule minu meelest nende menetluste süvaolemusest – keeletegevus-õpetus oli veel tekkimata. Tänapäeval ei ole keegi enam rahul oma intuitsioonide lihtviisilise sõnastamisega, kui on võimalik põhjendada, ära seletada ja must-valgel tõestada keeleteaduslikult ammandavate vahenditega. Keeleline sügavutiminek pakub heuristilisi katarsiseid, mille poole tasub pürgida igal kriitikul. Ilma andekuseta ei saa, kuid hea filosoofilise ja matemaatilise taustaga filoloogiline haridus on eelistatud.

Fowleri enda ettekujutus taandub üldjoones kahele mõistele, milleks on harjumuspäraseks ja harjumuspäratuks muutmine ehk habitualisatsioon ja defamiliarisatsioon. Kirjanduse põhiülesandeid on toimida keelelise arvustusena: võidelda keele konventsioonide luitumise vastu, demütologiseerida tardunud tähendusi. Ühelt poolt keel struktureerib inimese kogemusi maailmast, vajalikult ja paratamatult, teiselt poolt aga vaesestab seda, sünnitades rohkesti ühekülgset, väheütlevat järelemõtlematust ja kinnisideelikkust. Kirjandus püüab inimest vabastada tava-keele klišeedest ja selles mõttes toimib kirjandusarvustus juba metakriitikana. Kirjandus keelekriitikana võõritab stampe, üritab rääkida vanast ja tuttavast teisiti, pakkuda uut tähendust, taju ja kogemust.

Tavakommunikatsioon püüdleb lihtsuse poole, kunsti ülesandeks on suhel-

da elegantselt ja raskelt: kunst on mõistatuslik, sellest ei saada kohe aru. Kunst sunnib peatuma, järele mõtlema, tajuprotsessi aeglustama, uut vaatenurka või -viisi kehtestama. Metafoori kohates võib pilk tuttavale objektile avaneda ebaharilikust vaatenurgast, sageli avastatakse ka päris uus objekt: aken küll, aga milline aken! Kujundlik kirjeldus ei ole tavapärane, ta on vihjav, isegi eksitav, sundides kontekstuaalsetele järeldustele ehk n-õ kaasamõtlemise aktiivsusele. Kõik see pärsib trafaretset süvenematust, ehk Artur Alliksaare sõnu kasutades: värskendab pulstunud parukaaluseid. Kunst teeb tuntu tundmatuks (mida tuleb uuesti tundma õpida) ja tundmatu tuntuks, teisendab senist ja loob uut – esimest. Tavapäratustamise võttestik on ajalooliselt rikkalik, see on avatud süsteem, mis toimib keele igas kihis. Tuleb ainult tunda keele struktuuri ja tausta, keelekasutuse vorme (sh kõrgemaid), et tavapärane läbi näha, kummastada ning alternatiivselt sõnastada.

Oluline nähtus tavapäratustamise juures on ala- ja ülesõnastatus (*under- ja overlexicalization*), mis hakkab eriti hästi silma luules. Ühelt poolt on tegijad alatasa kimpus sellega, et puuduvad sõnad nägemuse või mõiste väljendamiseks – kirjeldatavale püütakse ümberütlevalt läheneda, nähtut (metaforiseerides vmm) piiritleda, tõde tabada kummalisusegi hinnaga. See on hirmus tuttav nime vaev, mille all loojad patoloogiliselt kannatavad – sageli ei ole neil lihtsalt sõnu. Teiselt poolt kuhjab autor nähtuse iseloomustamiseks kokku hulga pragmaatilisi ühtsusi (projitseerituna süntagma teljele): alates fraaside kok-

kukõlavast foneemi- või morfeemi-koostisest ja sünonüümikast kuni sarnaste süntaktiliste struktuuride või tekstiühikute kordamiseni välja. (Selle arenduseks on ka riimid, meetrika ja stroofika.) Siis on kirjanik ülesõnastav, tekitades diskursuse kui terviku piires lauseüleseid tähendusi – kõik, sõnavara ja muu, koondub ühtse mõtte alla, tematiseerub. Sellest tulebki, et teksti tähendus ei võrdu lausete tähenduste summaga, vaid arvestada tuleb ka lisstruktuure ja -tähendusi loova koheventsiga. See kõik on peenekoeline, rikas ja tänapäevaste vahenditega piisavalt ligipääsetav keelelise ilu loomise mehhaanika. See tuleb endale võtta.

Selle on endale võtnud ka kaasaegse proosa ja draama väljapaistev autor Madis Kõiv. "Aken" on lingvistilise kriitika eriline õppetund! Romaan on samaaegselt nii harjumuspäratustamise õpik kui ka selle nähtuse paroodia, sest nii mõnigi tavapärase defamiliarisatsioonivõte on viidud absurdini. Kõivu pilk ei ole tavalise kirjaniku, vaid tugeva teadlase ja filosoofi oma. See on võimas ning objekti juures kaua peatuma õppinud vaade, mis viivitleb tugevasti üle, tunduvalt rohkem kui kunst seda harastada tavatseb või oskab. Tavaettekujutuses ei jätkuks "Akna" loost rohke- maks kui üheks mõnusaks novelliks. "Aken" on nimelt novellipärane töö – välkvalguse muljegi on hoolimata suurest venitamisest säilinud, tegelased ei arene, ainult avanevad, kulminatsioon ja puánt on efektsed jne. Kõivu tugev luup on kogu loo aga võimendanud introspektiivseks eksperimentaalromaaniks. Milline võimas hingeliskunstiline määramispiirkond võib ilmned

ühe akna kirjeldamisel, milline avar süžeealine skoop! Projitseerigem see hetkeks eesti kirjanduse senisele taustale: *Suisasuu uuesti: "Kõikide võrdsus!": "Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!"* (Bernard Kangro jt).

Olen näinud käsi rüppe langevat kõivuliku aknatriki ees: otsitakse uuenduslikkust ja sümboleid, poliitilist allteksti, filosoofilist mõtet, lauldakse hosiannat või ei osatagi midagi öelda jms, kuid sisulisest tõlgendusest jääb puudu nagu tema puhul ikka. Lugeja jääb kirjaniku mälumatkade ees järjekordselt hätta. Irooniline Kõiv, püüdes juurtega eesti ilukirjanduslikus traditsioonis ehk tüülis, on selle senised piirid ületanud, ilukirjanduslikkuse mõistet (sõber Kiige abiga) tugevasti mitteilukirjastanud. Ta suhtub kirjandusse mittefamiliaarselt, analüütiliselt, seda kõvasti dekonstrueerides ehk lihtsalt lõhkudes. Mõni ütleks: autor eitab vana triviaalsüsteemi (nii nagu peab), kuid see ei ole päris korrektne, sest Kõiv ei taha osaleda "kirjandusprotsessis", pidades seda tõenäoliselt primitiivseks ja vastikuks. (Ei ole küll välistatud, et mingil ajal võis olla kasulik osalemist teeselda.) Kõiv on vaatlejale arusaamatult iseseisev, ta ei andu kirjanduse loomisele, ei ela aktiivset kirjanduselu (kuigi temaga tahetakse seda kangesti teha), ei unista kaunitest ja asjatutest sünteesidest vms. Kuigi tal ei ole kõiki vajalikke tunnuseid, on ta siiski Kirjanik (ja sugugi mitte paradoksaalsel viisil), kelle tegelikku suurust ei taha seltskond justkui omaks võtta. Osalt ehk sellegi pärast, et tema kirjani- kumina on jätkuvalt avanemas – juba

kümneid aastaid! –, ei ole fikseeritud ja on valmis üllatama. Kõivu kui lingvistilise kriitiku ehk vaimuarvustaja tegevus on ikka veel läbi nägemata. Ilmselt on nii piraka monaadi liigutamiseks vaja omaette Archimedese punkti, arvata-vasti leiab ühe sellise keelekasutuse uni-versumist.

Ei jõua ära imestada Kõivu nägemisviisi jaksu ja huvi, kui ta võimsa suuren-dusklaasi alla asetab nii igapäevaseid ja tolmuseid asju, kui vähegi olla saab, neid tugevasti aeg- ja ruumluubistades, ilmutades sel moel ka kunsti sisesaladu-si. Lisaks sellele ei püsi tema vaade pai-gal, vaid liigub koos luubiga ümber objekti nagu Sherlock Holmesil. Juba Leibniz tundis indeksikaalsuse põhiole-must: "Linn paistab igast suunast isesu-gune, kuigi on ikka seesama linn." Olgu näiteks üks tüüpiline kõivulik lause, millega igakülgset ja viivitledes sunni-takse kogemusobjekti avanema, väljen-damaks ja kustutamaks kirjaniku põh-jalikku tunnetusjanu: *Kõnnin mööda munakivisillutist, aga lagi on must ja pirn laes, lamp kõvera nõõri otsas – alustagem kasvõi algusest: munakivi-teed üles mäkke, päike vastu, vürts-pood, vürtspood, vürtspood, ikka päike vastu, koridori vürtspõrandal, trompet vürtspoe uksel, lähen mööda munakivi-sillutist, päike vürtspoe aknal, trompe-tihääl punasest telliskivimajast, va-namehel püksinööbid lahti, neitsiau, va-naeit ukse kõrval pingil, jäigi eidel pud-ru söömata, toas jäi tuli põlema, miks sa vanaeite üles ei ajanud?* jne. Mõtlemapanevalt paisunud laused nagu õhku täis hiina tuulelohed, luuplaused-diri-žaablid, mis mahutavad kuupmeetrite viisi mä lupunktides talletunud tähen-

dusi.

Esmane analüüsiobjekt lingvistilisele arvustusele olekski Kõivu egotsentriline, pretsiisne ja markeeritud lausema-huti, selle leksikaal-süntaktilised, de-iktised, kõneaktised ja implikatuur-sed probleemid. Määrav on referentsi-küsimus, sest objektide loetelu, millele kirjanik ligilähedaselt ammendava ja korduva lausestusega tohutut survet avaldab, ei saaks kuigi pikk: *tänav, mu-nakivisillutis, maja, koridor, lõhn, sein, värü, krohv, kirjakest, trepp, uks, võti, tuba, põrand, vanamutt, Ferdinand, sur-nu, joodik, pasun, professor, kirst... etc.* Nii palju vaeva nii väheste ja tavaliste asjade läbitorkamiseks ei näe küll keegi teine, kusjuures mulje, et paljugi on veel ütlemata, ei kao. Isegi Kõiv ei jaks kõigele viidata, millele tahaks või mis võiks hinges olemas olla, kuigi tema maailm ja hing on teiste omast ka oluli-selt rikkam. Harjumuspäratu on seegi, et teosel on vähemasti kümme ametlik-ku lõppu – mis kinni ei jää, saab kinni löödud! See on ühtlasi ka romaanikunsti lõpp kümnest vaatevinklist, sest in-deksosutuste kõrval on teos jätkuvalt ja kunstipäraselt ka eneseleosutav. Ro-maan osutab enesele kui kunsti lõpule ja seda see ka on. Kunst nõuab edasimi-nekut ning koos Kõivuga see ongi juba nii kaugele edasi liikunud, et on tegeli-kult endast välja läinud. Ilmselt rikutak-se nii jõhkralt ka paljude kunsti-meeleolu – kes see ikka jaksab asju pi-devalt ümber defineerida.

"Aknast" ei maksa sümboleid eriti ot-sida või neid ise juurde teha, aga kui, siis võiks paljutki. Näiteks saaks teose kulminatsiooni – laiba kärutamise ja matmise tseremooniat – tõlgendada kui

vana maailma (hingelise, kunstilise, ajaloolise jne) matmise kõivupärast ettevõtet, ehk muulgi moel. Säärast unesegast rähklemist sooja laibaga pole kirjanduses veel enne nähtud, selle eest võiks autorile anda Nobeli vms preemia! Ma olen alati öelnud, et eestlased on ülimalt andekad – nii nagu Peterson (juba keelteoskusele) oli peajagu üle oma kaasaegsetest Goethest ja Puškinist, kehtib see ka tänapäeval. Ei saa kuidagi tsiteerimata jätta üht (Kõivu mõttes) väikest lõigukest sellest omapärasest ristikäigust või hauakomöödiast:

Võtsin laudade juurest köied, kaant ei olnud, Roland tuli aseme külge kinni köita, sidusin köie kahest kohast ümber kirstu, nüüd oli ta seal kinni, vähemalt välja ta enam ei libisenud, ajasin kärü haua otsa juurde, sinna, kus oli mulda vähem, kallutasin kärüotsa alla, kirst hakkas libisema, libises otsaga vastu liivahunnikut. Võtsin kirstu jalgadest kinni, kiskusin kirstu kärult maha, ta ei tulnud, tagumised jalad jäid kärü serva taha, pidin minema teist otsa kergitama, nihutasin tagumised jalad kärule, läksin uuesti esimese otsa juurde, liivahunnikul, tõmbasin, nüüd hakkas ta nihkuma, kärü ots kukkus alla, võtsin köied, ronisin esimesele lauale, kiskusin kirstu otsapidi sellele. Koorem oli nüüd ühe otsaga laual, teine ots valli peal, läksin teisele lauale, kiskusin sealt, kirst libises üle esimese laua, savi krabisest auguäärelt alla, jalad vedasid mulda kaasa, must kast kõõlus esimesel laual. Tõmbasin edasi, kirst nihkus ja hakkas vajuma esimese otsaga laudade vahele, ma ei jõudnud teda üles teisele tõmmata, olin ise seal ees ja ots vajus, mida ma pidin tegema?

Hoidsin köisi pingul ja ronisin laualt maha, üle valli päitsisse, kirst aga vajus edasi, nüüd kõlkus ta poolkaldu esimesel laual ja kaldus järjest rohkem, mul polnud midagi teha, ta libises ja libises, võtsin köied üle öla, keerasin hauale selja, hoidsin nõõre pingul nagu hobune, nõõrid kiskusid mind üle selja hauada, olime mõlemad tasakaalust väljas, surusin ennast ettepoole ja tirisin, surusin ennast kõhuli mullahunnikule ja edasi? Köis jooksis nüüd üle teise haa, kirstu ots oli laua all, nii ta seal rippus ega nihkunud nähtavasti enam, laud toetas köisi ja võttis osa raskusest enda kanda. Hakkasin kõhuli, jalad ees, haa otsa poole roomama, lasin jalad auku, nüüd hakkas see kaadervärk mind jälle kiskuma, laud siiski toetas, lasin jalad august alla, otsisin varvastega redeliotsi, redel oli all, auk oli saanud liiga sügav, redel oli nii sügava haa jaoks lühike, vasak jalg leidis toe, aga ma ei saanud oma raskust redeliotsale lasta, kobasin siiski ka paremaga, ka parem kinganina leidis redeliotsa üles, nüüd oli mõlema jala all midagi, aga köis kiskus mind üle selja tagasi, tagurpidi auku: kiskus ja kiskus ja toest talla all polnud abi – olin tasakaalu kaotanud, koorem sikutas, polnud kusagilt hoida, kukkusin.

(...) Rippusin all nõõri küljes, pea kohal kõlkus suur tume kast. Kirst. Vaatasin üles – udus musta kirstu ots. Hoidsime üksühte üle laua tasakaalus.

Olin lõksus.

Kui Ristikivi hulkumine "Hingede öö" majas oli kunst (palju pikem hüpe modernismi poole on minu meelest küll tema ajaloolised romaanid), siis kümme aastat hiljem loodud Kõivu jutt on juba selle stiili paroodia, teatud vaatepunkt-

tilt isegi ropp pila. Kahjuks on Madis Kõivu teoste retseptisioon veel suhteliselt nõrk ja teoste tasemele mittevastav, kuid ega see kõige suurem häda ole, sest isegi Tammsaarega jõuti enam-vähem mäele alles viiskümmend aastat hiljem. Kuid Tammsaare polnud teatavasti isegi filosoof mitte, vahest ainult tavaline edukas targutaja ja agataja... paradoksi-meister, ehkki pragmaatik. Kõivu eristab aga seegi asjaolu, et ta ka avaldab aastakümneid hiljem, nii et küllap on tal "Akna" ja muude asjade mõistva vastuvõtuga veel aega küll ja küll (kui juba kord nii on läinud).

Kui nüüd lõpetuseks veel ajast rääkida, siis on huvitav, et teos on ajalootu ja ajalooline ühtaegu. Lk 6 pakub vihje majanumbritele: 37, 38, 39, 57, 58, 59, mis võivad olla samahästi ka ajanumbriid – lapsepõlves kogetud aja ja sellega taaskohtumise aja omad. See oleks justkui toaaeg ja õueaeg, millesse saab nii aknast sisse kui aknast välja vaadata. Kirjutamise lugu lisab veel kaks ajakihiti: loomisaeg 1965–1972 ja avaldamisaeg, milles viibime praegu. Kui mõelda sellega seoses eesti romaaniuuenduse peale, siis kui algusesse me ikkagi peaksime paigutama Kõivu (kas või käsikirjalise) teose, kui "Monument" ilmus 1965 (vene k 1966)? Tuletame meelde sedagi, et ka "Castrozza", mille julgeolek kähku sisse vehkis ja mille autor hiljem mälu järgi taastas, valmis juba aasta enne Alliksaare "Nimetut saart" (1966). Teatri- ja romaaniuuendaja Madis Kõiv, mida sellisega peale hakata, kui ta kirjandusprotsessis osaleda ei kavatse? Ikka jalaga aknasse, ikka kiviga aknasse, ega midagi... Hiilgav buršikoosne komme – kriitika.

ART LEETE **Perifeeriaste Eesti**

ELIZAVETA RIHTER. KTO I
KAK ŽIL NA ZEMLE ÈSTONII.
Aleksandra, Tallinn, 1996. 95 lk.
Hind 25 kr.

Ülevaatlikke raamatuid Eestimaa etnoloogiast pole just eriti palju. Eesti keeles üldiselt kättesaadav on ehk ainult Gustav Ränga "Vana-Eesti rahvas ja kultuur", mis nüüd äsja ka igihaljana uuesti välja antud. Sestap on asjahuvilisel ehk meeldiv leida raamatuletilt üks värske ning kohalik ülevaade, mis nii Eestimaa "klassikalisest" traditsioonilisest kultuurist kui ka kõrgkultuuri traditsioonidest kompaktse ja lihtsa ülevaate annab. Olgugi siis, et vene keeles. See peaks Eestis veel ju küllaltki mõistetav keel olema.

Sajandi algupoolsest Gustav Ränga raamatust erineb Jelizaveta Richteri kirjatöö radikaalselt, kui võrrelda käsitleva etnograafilise ainese etnilist liigendust. Ränk keskendub üheselt eesti talupojakultuurile. Richter annab eesti talupojakultuurist aga ülevaate 29 leheküljega (lk 4–33), mis hõlmab vaadeldava raamatu sisuosast vaid napilt ühe kolmandiku. Lisaks on veel paar eraldi lehekülge pühendatud eesti linnakultuurile (lk 33–35) ja seitse lehekülge eesti talupoegade väljarände (lk 36–43). Samas on setodest juttu 29-l (lk 43–72) ning vene vanausulistest 18-l leheküljel (lk 72–90), mis teeb vastavalt kolmandiku ja viiendiku raamatust. Kui veel arvestada, et nii setode kui ka vene vanausuliste kultuuri illustreerimiseks on kasutatud rohkem ning paremaid jooniseid ja fotosid kui eesti kultuuri

puhul, siis on selle raamatu üks põhitunnus meil kohe peos.

Nimelt on autor ilmselgelt keskendunud Eesti maakultuuride traditsioonilisele marginaaliale. Ainult rannarootslased saavad kõigest põgusa mainimise osaliseks (lk 36). Välja on jäänud varasematel aegadel linnakultuuris tugevalt esindatud sakslased ning juudid.

Samas puudub näiteks Ränga ülevaates linnakultuuri osa täiesti, samuti väliseesti ning igasuguste etniliste vähemuste kultuurid. Nii et selles mõttes on Richteri raamat progressiivne ning moodne. Ta rõhutab Eesti traditsioonilist etnilist kirevust, olles nõnda ka huvitava ülesehitusega.

Sellega aga see avangardi-asi ka lõpeb. Mis on loomulik, sest kindlasti polnudki Richterial kavas kirjutada mingit ülimumoodsalt eesrindlikku etnofuturistlikku käsitlust. Pigem on tegu, kui ma õigesti aru saan, teatud etnograafilise käsiraamatuga, mis aitab kõigil Eestis elavatel inimestel paremini mõista nii eestlaste kultuuri (traditsioonilist ja kõrget) kui ka muid, sellega paralleelselt siinsamas olemasolevaid kultuure. Et kõik teaks, kuidas asi tegelikult algelt, enne moodsaid intensiivseid kultuurikontakte oli.

Raamatu üldharivale kallakule viitavad ka rohked ekskursid või viited eesti kirjandusele (Tammaaarele, Lutsule, Koidulale, Kreutzwaldile jt), ülevaated heliloojatest ja kunstnikest (lk 42–43) ning eriti – Eesti raha-tegelaste (alustades Kristjan Rauast ning lõpetades Carl Robert Jakobsoniga) tutvustamine raamatu lõpus.

Nii et mingit uut Eestimaa etnograafia sisulise analüüsimise viisi see raamat

ei esinda ega peagi esindama. Sümpaanne on siiski see, et Richter ei keskendu ainult kultuuris näha-oleva esemelisele kirjeldusele (et mis on kui pikk ja lai), vaid toob tihti sisse ka usundilisi, kombestikulisi ja muid "elusaid" momente (n-õ vaimset kultuuri), mis aitavad ühtesid või teisi Eestimaa kultuurikandjaid paremini inimlikuna tunda. Kuigi mitte väga. Nagu klassikaliselt etnograafilises kirjelduses ikka.

Teine raamatule läbivalt omane joon on kõige esitatava pidev võrdlemine vene talupojakultuuriga. Seda tehakse nii eestlaste, setode kui ka vanausuliste puhul.

Kahtlemata on etnoste katkematu võrdlemine sellises ülevaates mitmel moel põhjendatud.

Esiteks seeläbi, et autor määratleb kohe raamatu alguses etnograafia ülesandena rahvaste ilme, kommete ja eluviisi iseärasuste tähelepaneliku uurimise (lk 3).

Teiseks seepärast, et põhiliste antud juhul vaadeldavate Eestimaa perifeerset kultuuride (setode ja vene põliselanike – vanausuliste) omapära kujunemisel on kindlasti äärmiselt oluline roll vene ja eesti (talupoja)kultuuride traditsioonilistel ajaloolistel kontaktidel.

Samas jääb aga eesti rahvakultuuri mõju nimetatud põlisvähemuskultuuridele suhteliselt napilt tutvustatuks. Mainitakse näiteks, et setod on "eestlaste haru" (lk 43) või "Pihkva eestlased" (lk 50–62).

Sisuliselt on setode-ülevaate näol tegemist aga iseseisva kultuuriüksuse kirjeldamisega, kusjuures käsitlus on isegi terviklikum ning ilmekam kui suureestlaste puhul. On olemas ülevaatlilikud

kaardid setode kohta (lk 48–49), samas kui eestlaste kultuurilised piirkonnad on kõigest põgusalt mainitud ning sedagi vaid seoses kohalike erinevustega peakatetes (lk 17).

Setode kohta märgitakse ka veel eraldi, et eesti kultuur ja haridus ei puudutanud neid 19. sajandi lõpuni peaaegu üldse (lk 72). Samas väidetakse näiteks aga kindlalt, et setode slaavipäraseid toidud, nagu kohupiim, kaerajahu, *kaerakile* ehk *kiisla* ja teised on omandatud Lõuna-Eestis ning Setomaal 1. at. lõpust (täpsemalt 8. sajandist) elanud kriivitsitelt (lk 62). Ma ei kavatse siinjuures asuda asjalikumalt arutlema ühe või teise väite võimaliku tõepära üle. Osutasin nende paari näitega vaid sellele, et setode ning Eestimaa põlisvenelaste (vanasuliste) seosed slaavi kultuuriga on raamatus suhteliselt enam rõhutatud kui ääremaade kontaktid Páris-Eestiga. Ning seda läbivalt kogu raamatu ulatuses.

Ning sellistest pisiekskurssidest vene talupojakultuuri on läbi pikitud ka eestlaste talupojakultuuri ülevaade (lk 5, 9, 10, 13, 18, 21, 23 jne). Siin leiab muidugi sobiva seletuse, nimelt raamatu eesmärgi kaudu.

Kui oleks tegu tõsiselt teadusliku käsitlusega, võiks esitada õigustatud protesti saksa, rootsi, läti jt lähemate kultuuride mõju eiramise puhul. Et aga tegu on venekeelsele laiale lugejaskonnale (ma ei tea küll raamatu tiraaži) suunatud populaarse teosega, siis on mõistetav, et Eesti ja selle ääremaade rahvakultuuri on seletatud suuresti Venemaa rahvakultuuri kaudu.

Kindlasti ei saa raamatu autorile ette heita mingit sirgjooneliselte ühekülgset

kultuuritõlgendust. Umbes sellist, et setod oleksid nagu natuke venelaste moodi eestlased ning eestlased omakorda natuke vähem venelaste moodi setod. Autor, hoolimata oma isiklikest kultuurieelistustest, on setode puhul siiski alati osutanud mõlemapoolsetele seostele – et milles on rohkem sarnast Eestiga ja milles Venega.

Ning vanasulistegi vaatlemisel pole ülevaade antud isoleeritult. Mitmel puhul osutatakse iseloomulikele kultuurikontaktidele eesti luterlastest naaberasukatega (lk 74, 75, 82).

Autor teeb pidevaid põikeid klassikalisest etnograafilisest ülevaatest (peale eestlaste kõrgkultuuri) ka ajalukku.

Nii räägitakse näiteks ka stalinlikust terrorist, küüditamistest ning eestlaste Läände-põgenemisest 1944. aastal. Viimasest küll suhteliselt mahendatud toonin. Nimelt on raamatus kirjas, nagu oleks Teise maailmasõja lõpus Läände emigreerunud "mõni tuhat" eestlast (lk 43). Vaevalt, et see lugejaile tolle aja tähendust eestlaste jaoks páris adekvaatselt avab. Aga, nagu öeldud, pole ajaloo jutustamine antud raamatu põhiülesanne.

Kokkuvõttes võtan tõdeda, et tegu on väikese, ent huvitava Eestimaa etnograafiaraamatuga. Ülevaade on küll mitte-eestlaste keskne, kuid ma ei arva, et see ilmtingimata ainult neilesamadele, n-ö "mitte-eestlastele" põnev ning/või õpetlik lugeda peaks olema.

KALJU KIRDE

H. P. Lovecrafti kosmiline õudus on jõudnud viimaks ka Eestisse!

H. P. LOVECRAFT. PIMEDUSES SOSISTAJA. Inglise keelest tlk Sander Kingsepp, Marek Laane, Leo Metsar. Elmatar, Tartu, 1996. 285 lk. Hind 59 kr.

Möödunud sügisel ilmus Tartus Elmatari kirjastuselt Jüri Kallase koostatud esimene eestikeelne valik ameerika õuduskirjaniku Howard Phillips Lovecrafti (1890–1937) juttudest. H. P. Lovecraft, Edgar Allan Poe ja Ambrose Bierce'i väärikas järglane, on üks tähtsaimaid ja mõjurikkamaid õuduskirjanikke 20. sajandil. Miks ta looming jõudis eesti lugejateni nii suure hilinemisega?

Kuna Lovecraftil ei õnnestunud eluajal avaldada oma loomingut üheski suuremas Ameerika kirjastuses, jäi ta esialgu tundmatuks laiemale lugejaskonnale nii Ameerikas kui ka Euroopas. Ainus raamat, mis ilmus eratrükkina kahesajas eksemplaris, oli jutustus "The Shadow over "Innsmouth"" (1936), kuid selle levik oli muidugi väga piiratud. Lovecraftil õnnestus oma jutte avaldada ainult nn pulp-magasinides nagu *Weird Tales* (1923–1954), nii paberil kui ka hinna poolest odavates kõmuajakirjades, mille silmatorkavad kaanepildid kujutasid tavaliselt eredais värvides napilt riietatud näitsikuid kolletiste küüsis.

Ainult õuduskirjandust avaldava kirjastuse Arkham House asutasid Lovecrafti kirjasõbrad ja *Weird Tales*'i kaasautorid August Derleth ja Donald

Wandrei 1939. aastal. Uue kirjastuse esikteosena ilmuski postuumselt Lovecrafti esimene mahukas jutukogu "The Outsider and Others" (1939). Seda nüüd nii otsitud ja kallist rariteeti müüdi aga sõja-aastail väga vähe. Alles 1945. aastal müüdi "The Outsider and Others" ja teine mahukas Lovecrafti jutukogu "Beyond the Wall of Sleep" (1943) USAs läbi. Ma ei usu, et Eestis oldi tol ajal teadlikki Lovecrafti raamatute ilmumisest.

1940. aastail hakati Lovecrafti jutte järele trükkima odavates suure tiraažiga taskuväljaannetes ning ka Euroopa kirjastused hakkasid huvi tundma tolle isäraliku kirjaniku vastu. Prantsusmaal oli Jean Cocteau üks Lovecrafti varasemaid soovitajaid ning ka paar sürrealisti mainisid teda tunnustavalt juba 1953. aastal. Nad eksisid aga, nähes Lovecraftis ainult unistajat ning maagias ja okultismis kogenud müüdiloojat, kes ennustab oma juttudes deemonlike hiidude tagasitulekut ("the occult return of the Giants"). Tegelikult polnud Lovecraft unistav müstik ega veendunud okultist, vaid teadusjanuline ja skeptiline ratsionalist, materialist ning ateist. Oma painavaid unenägusid ning põlvest põlve edasiantud vanu legende ja tondilugusid kasutas ta aga muidugi oma juttude inspiratsiooniallikaks.

50. ja 60. aastail alustati Lovecrafti juttude tõlkimisega ja ta esimesed jutukogud ilmusid Prantsusmaal (1954), Saksamaal (1965), Itaalias (1966), hiljem ka mujal. Need esimesed tõlked ei olnud eriti õnnestunud, sest tekste oli enamasti lühendatud ja tõlked olid kehavõitu. Peab aga lisama, et tõlkevaliteet aeg-ajalt tunduvalt paranes. Nii

näiteks ilmus Saksamaal esimene Lovecrafti valikkogu "12 Grusel-Stories" suhteliselt vara, kuid tõlkija polnud suuteline Lovecrafti sõnaohtraid tekste korralikult üle kandma saksa keelde. Kõik jutud olid rohkem või vähem kärbitud ning Lovecrafti rikkalikust sõnavarast ja ta veidi vanamoodsast, kuid omapärasest ja väljendusrikkast stiilist polnud suurt midagi säilinud. 1968. aastal ilmus aga tuntud saksa kirjastuses Insel Verlag Viini poeedi Hans Carl Artmanni kongeniaalses tõlkes "Cthulhu. Geistergeschichten von H. P. Lovecraft", mis rahuldab ka nõudlikke kriitikuid ning tekitas suurt huvi Lovecrafti vastu.

Kui nüüd uuesti küsida, miks Lovecrafti loomingut eesti keeles varemini ei avaldatud, siis on vastus selge: sõja-aastail ja Nõukogude Vene okupatsiooni ajal oli Eestis peaaegu võimatu tellida või osta välismaal ilmunud kirjandust, pealegi veel sellisesse žanri nagu õuduskirjandusse kuuluvaid teoseid, ning neid tõlkida ja trükkida avaldada.

Kuid 30. aastate lõpul oli minu teada *Weird Tales*'i üksikuid numbreid ka Eestis liikvel. Ma olin veel koolipoiss, kui ostsin 1939/40 talvel Tartu jaamahoone kioskist kolm tolle ainulaadse ajakirja numbrit ja avastasin neis kaks Lovecrafti juttu, nimelt: "The Picture in the house" (WT, märts 1937) ja "Hypnos" (WT, november 1937). Kumbki jutt ei kuulu just Lovecrafti loomingu paremiku hulka ja ka minus ei tekitanud nad tol ajal sellist vaimustust kui hiljem 1950. aastail Saksamaal, kui avastasin Lovecrafti uuesti ja õppisin teda paremini tundma.

Lugesin ja kogusin Eestis aga Johan-

nes Aaviku toimetatud "Hirmu ja õuduse jutte" (1914–1928) ning mõlgutan nüüd imelikke mõtteid. Mis oleks juhtunud, kui ulmelembene Johannes Aavik oleks juba Eestis avastanud Lovecrafti? Oletan, et ta siis päris kindlasti oleks märganud Lovecrafti vanemais juttudes nagu "The Outsider" (eesti keeles "Kõrvalseisja" käesolevas köites), "The Music of Erich Zann" ("Erich Zanni muusika") ja "Cool Air" ("Külm õhk") oma lemmiku Edgar Allan Poe mõju ja järelkaja. Võib-olla oleks ta võtnud paar Lovecrafti juttu ka oma "Hirmu ja õuduse juttude" sarja, kuhu nad oleksid hästi sobinud. Kuid olen oma fantaseerimisega rappa läinud! Kahtlen väga, kas 20. aastate lõpul veel oli *Weird Tales*'i numbreid Eestis müügil. Ning oleks Aavik siis kümme aastat hiljem kusagil raamatupoodide või kioskite lettidel silmanud selle ajakirja kirevaid kaanepilte, poleks need enam talle vist eriti meeldinud.

Lovecrafti esimese eestikeelse jutukogu avaldamine on igatahes tähelepanuväärne saavutus. Pean tunnistama, et mulle meeldib see väikeses formaadis raamat nii sisult kui ka välimuselt. Toimetaja Jüri Kallas on välja valinud seitse Lovecrafti loomingu arengut hästi iseloomustavat juttu. Kui esimestes juttudes "Kõrvalseisja" (1921), "Rotid müüri taga" (1923) ja "Randolph Carteri tunnistus" (1919) valitseb veel traditsioonilise õudusjutu miljöö, kus õudus varitseb maa-alustes hauakambrites ning pesitseb sajandivanustes võlvkoobastes, siis on "Cthulhu kutse" (1926) pöördepunktiks kirjaniku loomingus.

Lovecrafti viimasel kümnel eluaastal kirjutatud pikemates jutustustes on roh-

kem originaalsust ja nende ainestik on laiaulatuslikum kui varasemates juttudes. Nende lugudega on ta loonud ühe uue variandi, "kosmilise õudusjutu", mis ühendab fantastika kahte seni lahus olnud naaberžanri: hirmu ja õuduse jutte ning teadusliku fantastika (*science fiction*) alla kuuluvaid ulmejutte. Lovecraft on välja mõelnud ja kokku fabuleerinud terve kosmose, täis õudustäratavaid müüte tähtede taga tundmatuis ruumides või dimensioonides eksisteerivaist deemonlikest olendeist, mis moodustavad tema kosmiliste õudusjuttude tagapõhja – nn Cthulhu-mütoloogia, õigemini pseudomütoloogia või isegi antimütoloogia. Lovecraft ei võtnud kõike seda küll mitte nii surmtõsiselt kui ta sõbrad ja *Weird Tales*'i kaasautorid, kes olid ta uutest ideedest vaimustatud ja hakkasid neid kohe ka oma juttudes kasutama. Eriti agar oli August Dertleth, kes püüdis neid omavahel lõdvas seoses olevaid müüte tunduvalt laiendada ja interpreteerida kui heade ja kurjade jõudude omavahelist igavest võitlust, mis sarnaneb piiblis mainitud kokkupõrgetele inglite ja deemonite vahel.

"Cthulhu kutse" on esimene jutt, kus Lovecraft on edukalt rakendanud oma pseudomütoloogia põhiideed, mille järgi olid kunagi kauges minevikus meie planeeti valitsenud võõrad, ilmaruumist tulnud deemonlikud olendid, kuid kaotanud siis oma võimu ja väe teistele siia ilmunud jõududele ja pidanud ajutiselt tagasi tõmbuma – kas merepõhja nagu Cthulhu või universumi mõõtmatusse sügavusse, kus nad nüüd unistavad oma kaotsiläinud võimu taastamisest inimkonna üle. Nende eriskumma-

liste olendite päritolule ja sihtidele vihjavad Lovecrafti ja teiste "kaasaaitajate" või epigoonide fiktiivsed raamatud nagu kurikuulus "Necronomicon", mis on Lovecrafti väljamõeldis.

Käesoleva kogu kõige pikemas ja põnevamas jutustuses "Pimeduses sosistaja" (1930) kirjeldab Lovecraft öömüstatalt planeedilt Yuggoth pärit olevaid vähitaolisi intelligentseid olevusi, kes maanduvad Vermonti küngastel ja hakkavad seal neile vajalikku metalli tootma. Muide vastab Yuggoth meie päikesesüsteemi kõige kaugemale planeedile Plutole, mis avastati 1930. aasta kevadel. Salakavalail tulnukail õnnestub inimesi üle trumbata ja neid kasutada tahtejõuetute abiliste ja spioonidena. Selgub, et inimesed on sissetungijaile ainult uurimisobjektideks ja katsejänesteks. Nende ajud opereeritakse välja ja paigutatakse kuulamis- ja rääkimiseadistega varustatud metallsilindritesse edaspidiseks transpordiks Yuggothile. See jutustus kuulub oma põhiideega, et meie planeeti pidevalt valvatakse ja külastatakse teistest ilmadest pärinevate elusolendite poolt, ilmselt *science fiction*'i valdkonda. Lovecraftil õnnestus siin õudustäratavaid nähtusi ja sündmusi kujutada realistlikult ja sedamoodi saavutada vastastikune seos horrori ja *science fiction*'i žanrite vahel.

Oma ülevaatlikus essee "Supernatural Horror in Literature" (1927, "Üleloomulik õudus kirjanduses") püüdis Lovecraft selgitada, mis põhjustab õudusjutu erilise efektsuse ja kaasahaaravuse. Tema arvates on õudusjutuautoril eelkõige vaja luua omapärane ja lum-mav atmosfäär või meeoleu, mille tajumine paeluks lugejat ega laseks teda

oma haardest enne valla, kui jutt on läbi loetud. Sellise erilise "õhkkonna" tekitab väga mõjuvalt ootamatu ja painav hirm tundmatute nähtuste või jõudude ees. Efektsele õudustäratavale loole on aga tingimata oluline ka realistlik raamistik ja detailirikas miljöökirjeldus. Sest siis "põimuvad igapäevane ja õudne lahutamatu ja paratamatu", nagu Uku Masing oma kirjas (28. 08. 1984) mulle nii tabavalt sõnastas.

Nagu juba eespool mainitud, jätab Lovecrafti esikkogu väliseltki nägusa mulje. Ants Jaanimägi kaane- ja siseilustratsioonid meeldivad mulle nende maitseka ja tagasihoidliku käsitusviisi poolest. Jaanimägi on hoidunud igasugustest liialdustest, nagu näiteks monstorumite tõetruust kujutamisest, mis tavaliselt mõjub, nagu ka vastavates filmides, paratamatult naeruväärselt.

Tõlked on üldiselt rahuldavad ja lususad lugeda. Väikesi ebatäpsusi ja lünkide muidugi leidub, kuid need ei katkesta lugemise rütmi. Neid märkab ainult tõlkeid originaaltekstiga võrreldes. Lovecrafti teoste tõlkimine pole sugugi nii lihtne, nagu ehk algul paistab. Ta sõnadeküllus ja raskepärane vanamoodne stiil valmistab tõlkijale suuri raskusi.

Toimetaja Jüri Kallas on raamatu kaante sisekülgedel toonud napi ülevaate Lovecrafti elust ja loomingust ühes kirjaniku fotoga. Igale jutule eelnevad toimetaja sissejuhatavad märkused jutu esmakordse ilmumise, menu, filmide jne kohta. Lugejale kasulikud on ka tekste täiendavad allmärkused, mis informeerivad lühidalt vähetuntud autoreist, jumalikest olendeist ja ladinakeelsete väljendite tähendusest. Kiiduväärt on muidugi ka Lovecrafti eesti-

keelne bibliograafia raamatu lõpus. Neile, kes on Lovecrafti elust ja loomingust ning ka teistest talle lähedal seisnud *Weird Tales*'i autoreist huvitatud, soovitan lugeda Jüri Kallase asjatundlikke artikleid "Cthulhu looja" (*Mardus* 6/94) ja "Ainulaadne ajakiri" (*Mardus* 5/94).

Mis puutub raamatu esikaane siseküljel suures kirjas esile toodud "tsitaati", mille toimetaja on omistanud Lovecraftile, siis on siin küll tegemist eksitusega, mis läheb August Derlethi arvele.

S. T. Joshi, üks Lovecrafti ja ta loomingu suuremaid asjatundjaid, nimetab oma äsja ilmunud mahukas biograafias "H. P. Lovecraft: A Life" (1996), et Derleth on selle tsitaadi teadlikult (tähendab oma huvides) omistanud Lovecraftile. Sest sellist tsitaati pole avastatud üheski Lovecrafti kirjas, ei Derlethile ega ka kellelegi teisele. Joshi tsiteerib lõiku Lovecrafti kirjast 5. juulist 1927, mis algab samuti kui see kahtlane Derlethi "musta maagia tsitaat", kuid iseloomustab paremini Lovecrafti maailmavaadet:

"Kõik mu jutud põhinevad fundamentaalsel eeldusel, et inimkonnale ühistel seadustel, huvidel ja tunnetel pole kehtivust ega tähtsust hiiglasuure kosmose mastaabi raamides. Ma ei leia muud kui lapsikust jutust, milles kirjeldatakse, et inimolendite kuju ja karakter, tunded ja kired ning käitumisvormid on ka teistes maailmades ja universumites samasugused kui meil. Et aru saada tõelise väljaspoolduse põhi-olemusest, kas ajas, ruumis või dimensioonis, tuleb unustada, et sellised inimkonnale nii tüüpilised mõisted, na-

gu orgaaniline eluvorm, headus ja kurjus, armastus ja vihkamine ning kõik sellised ühe tähtsusega ja ajutise rassi lokaalsed tunnused üldse eksisteerivad."

Lovecraft pahandab siin "pulp-ajakirjade" autorite halva harjumuse üle kujutada väljaspool meie väikese maailma piire eksisteerivaid elusolendeid inimestega sarnastena. Nende juttudes sarnanevad võõrad olevused meiega mitte ainult välimuselt, vaid isegi nende keel on meile arusaadav, samuti ei erine nende tunded, mõtted ja käitumisviis meie omadest. Võib-olla leiutaski Lovecraft sellepärast nii võõrapärase, raskesti hääldatava nime nagu "Cthulhu", et iseloomustada kreatuuri, mis on pärit lõpmatu ilmaruumi sügavustest.

Kas Lovecrafti õudusjuttude ilmumisel eesti keeles on mingit tähendust eesti algupärasele ulme- ja õuduskirjandusele, kui niisugusest žanrist eesti kirjanduses üldse kõneleda võib? Kas meie kirjanikud, kelle loomingus võib leida ulmet või õudust, on üldse huvitatud kosmilise õuduse kujutamisest eesti miljöös? Mulle ei tule praegu küll kedagi meelde, kes võiks kõne alla tulla. Leo Sinilau ("Põrguorhideed", 1991) ja Raivo Seppo ("Hüatsintsõrmus", 1995) tondijuttudes pole ma märganud kalduvust kosmilisele horrorile.

Võib-olla ehk ainult Andres Ehin, kelle vaimukad parodeerivas stiilis kirjutatud jutud kogus "Ajaviite peerud lähvad lausa lõkendama" (1980) mulle väga meeldisid, eriti jutustus "Vainuköie klubi". Ning kui juba ääri-veeri nimetada paroodiaid, ei saa sugugi mööduda Enn Vetemaast, kelle toredad lood näkkidest, krattidest ja luupainaja-

test on lihtsalt unustamatud! Ning miks mitte kirjutada paroodiat ka Lovecrafti teemade kohta? Hästi õnnestunud paroodia ei tee eeskujule mingit kahju ja on igatahes palju parem tavalisest, naiivselt järeleaimavast pastišist.

Äkki satub Lovecrafti juturaamat aga kellegi veidi veidra, kuid fantaasiarikka eraku kätte, keda inspireerib kirjaniku oskus esile manada õudust, mis tekitab lugejas, nagu virmaliste kauge kuma silmapiiril, ähmaseid kartusi, aga ka kasvavat uudishimu – ning kes paneb kunagi ise kirja midagi selletaolist!

Loodan, et Jüri Kallas koostab varsti uue valiku Lovecrafti seni tõlkimata juttudest, näiteks "Pickman's Model", "The Shadow over Innsmouth" ja "The Shadow out of Time". Võib-olla avaldab ka kirjastus Perioodika juba ammu tõlgitud Lovecrafti jutustuse "The Colour out of Space" ("Värv universumist"), mis on *Loomingu Raamatukogus* mitu aastat järjekorras ilmumist oodanud. See on muide üks parimaid Lovecrafti teadusliku fantastika žanri kuuluvaid jutte ja oleks tore, kui see ilmuks veel enne aastatuhande lõppu.

JANA PORILA **Kellele? Milleks?**

HARALD PEEP. KOLM LAIPA, KÕIK SURNUD ehk Kriminaalne kirjandusmaastik. Ilmamaa, Tartu, 1996. 160 lk. Hind 55 kr.

Kui sain teada, et on ilmunud Harald Peebu raamat "Kolm laipa, kõik surnud", olin rõõmus – lõpuks ometi ka eesti keeles midagi kriminullide kohta

(või dekkarite, nagu Harald Peep ise ütleb; esimest korda kuulsin seda sõna Astrid Reinlalt). Magusa ootusärevusega haarasin pihku sümpaatset värvi ülitise, hindasin vääriliselt Navitrolla kaanepildi subtiilset ironiat, avasin nii-öelda esimeselt leheküljelt ja komistasin kohe avalausele. Hea küll, seda loevad kõik huvilised ise.

Edasi lugedes valdas mind suur ja sügav pettumustunne. Ma ei hakka siin nühkima kulunud argumente, et ka nn kvaliteetkirjanikud on mõnuga kasutanud detektiivromaanide raame (üks säravaimaid näiteid "Roosi nimi", tahaksin lisada ka Charles Bukowski hirmuäratava ja vaimuka teose "Pulp", Dürrenmatti "Kohtuniku ja tema timuka", nojah, ja veel palju teisi...).

Mõnusaks lugemiseks tõelisele krimisõbrale liiga mõnitav. Ülevaatlikuks käsitluseks pealiskaudne ja suvaline. Võib-olla hävitav pamflett? Aga kellele? Milleks?

Harald Peep kipub põhjendama kriminullide populaarsust masside kõmujanuga. Sedalaadi kirjanduse tootmine näib olevat kas puhas kommertstegevus või siis igavlevate pretensioonikate naisterahvaste ponnistamine. ("Suletöö näib daamide hulgas populaarne olevat, ehkki tulemused pole enamasti teab kui kõrged", lk 67; "Suuremal osal krimisid kirjutavatest daamidest meenutavad kangelased siiski pigem Barbiet ja Keni", lk 85.) Kui krimiautor on hea haridusega või muidu millegi väärrikaga tegelnud, püüab Peep teda kuidagi välja vabandada (nt Rex Stout, kes osalemisega natsivastases tegevuses pälvis parima maine kui tavaline krimikirjanik; või Dorothy L. Sayers, diplomeeritud

filoloog ja Dante-tõlkija). Ühesõnaga, ikkagi rämpsikirjandus pööbli jaoks?

Raamatus on üsna palju ebatäpsusi. Arsène Lupin seljatas suure inglise detektiivkogumikus "Arsène Lupin contre Herlock Sholmes". Krimikirjanduse silmapaistvate tegelaste loetelus on Smiley kuhu loojaks sattunud P. Cornwell, kelle kangelaseks on hoopis kohtumeedik Kay Scarpetta (ja kelle ainsaks iseloomustuseks on antud millegipärast sõnapaar "üsna moraliseeriv"). Smiley tegutseb teatavasti John Le Carré (ristinimega David Cornwell) romaanides, millest vaid ehk kahte võib paigutada kriminullide sekka. Sealsamas loetelus on vend Cadfaeli autorina nimetatud Edith Pargeteri, kes lugejatele tuttav siiski rohkem pseudonüümiga Ellis Peters. Segadus on Peter Cheyney eesnimedega. Jne.

Küsitav on spioonikirjanduse käsitlemine läbisegi kriminullidega; igati solvav on Len Deightoni paigutamine "poliitilise pulpi" hulka. Üldse jääb läbivalt mulje, et arhekangelase loonud Ian Fleming (1908–1965) kuulub uusima aja kirjanike hulka. Kummaline on kõrvutada Marekit ja Erbenit Rajnoviga.

Jälgides valdavat naeruvääristavat ja üleolevat hoiakut, võiks ju lausa rõõmu tunda, et käsitlusest on välja jäänud palju olulisi autoreid ja kujusid, samas kui ebaproportsionaalset tähelepanu on pööratud vähemtähtsatele kõrvaltegelastele (Gardneri Bertha Cool, Hammetti Ned Beaumont, kes näib Peebule eriti meeldivat). Peter Lovesey puhul pole märgitud koomilist ja upsakat Bertie'd, puudu on Tony Hillermanni Jim Chee ja McClure'i Zondi. Siinkohal lü-

hike ja eklektiline loetelu esimestest pähetulevatest kirjanikest, kes pääsesid avalikust põlgusest: Friedrich Glauser, Robert Campbell, Lawrence Sanders, Joseph Wambaugh, Martha Grimes, Lawrence Block, Elmore Leonard, Donald Westlake, Borniche, Sue Grafton, -ky, Lilian Jackson Braun, Paco Ignacio Taibo II, Ross Thomas, Sara Paretsky, Stuart Kaminsky, Thomas Harris, George V. Higgins, mõlemad Robin Cookid, Manuel Vásquez Montalbán,

Martin Cruz Smith, Isaac Asimov, Simon Brett, Robert Barnard, ja väga paljud teised. Jumal tänatud. Ehkki võib-olla ma liialdan – igal juhul väärub kiitust Soome ja Rootsi detektiivkirjanduse tutvustamine.

P.S. Kõik krimisõbrad on teretulnud väitlema, tutvustama oma lemmikuid ja jagama häid nõuandeid. Minu aadress: pea@pb.uninet.ee

KALEIDOSKOOP

SVEN PARMAS

Üksildase sõdalase raev

Ma ei heida armu metafooridele: ma lihtsalt purustan

Klaasi!

Ma tean:

Akende, peeglite, pudelite, nõude purustamine

On universaalne vahend

Omakasu ning valed maailmale

Vastu hakkamiseks.

(...)

Üksildase sõdalase raev

Sosistab mulle:

"Klaas! See on siin! See on kõikjal!"

Aleksandr Brener, "International of Uncontrollable Torpedoes", 1996 (*Siksi* 1997, nr 1).¹

Aasta alul vilksas Aleksandr Breneri nimi korraks ka Eesti ajakirjanduses, kuid Amsterdamis toimunud *performance*-intsidendi käsitlused jäid üldiselt kollase uudise tasemele. Meie nüüdse laialdase kunstidiskussiooni kontekstis võiks Breneri aktsioon ehk üksikasjalikumalt huvi pakkuda.

4. jaanuaril 1997 joonistas A. B. Ste-delijki kunstimuuseumis rohelise dollarimärgi Kazimir Malevitši maalile "Valge rist hallil taustal" (tuntud ka "Valge suprematismi" nime all). 12. veebruaril toimunud kohtuistungil mõisteti talle 10-kuuline vabadusekaotus, neist viis kuud tingimisi, ja rahatrahv suurusega 8000 USD, mis moodustab Malevitši teose kindlustussummast alla 0,1%. Lisaks ülalmainitule ei tohi ta kahe aasta vältel külastada Ste-delijki muuseumi ega selle läheduses

1 Inglisekeelsed tsitaadid on tõlkinud Ruth Jyrjo.

viibida. Muuseas – fakti, et süüalune ise on kunstnik, käsitles kohus raskendava asjaoluna (*Nezavisimaja Gazeta* 20. 03. 97).

Kirjas ajalehele *Nezavisimaja Gazeta* rõhutab A. B., et oma aktsiooniga juhtis ta tähelepanu mitmetele ajastu ebakoh-tadele: "Tegutsesin nagu kunstnik, kes töötab kindlas ja täiesti väljakujunenud traditsioonis – poliitilis-sotsiaalse *performance*'i traditsioonis. Samal ajal tahtsin, et mu žest oleks arusaadav mitte üksnes professionaalide kitsale ringile, vaid ka laiale auditooriumile. Ma olen unistanud ja unistan suure demokraatliku kunsti võimalikkusest, mis väljuks kunstigeto raamest." Muidugi, kirjutab A. B., kõlab tema aktsioon ka "meeleheide ning alasti inimlik karje". (Siinkohal meenub Sankt-Peterburgi Puškini tänava kunstnikekommuuni rühmituse "Schindleri nimekiri" näitusebuklett oktoobrist 1995: "Meie valisime endale geto (...) Vabatahtliku loomingu- lise vabaduse ning sõltumatuse geto. Sellepärast oleme "Schindleri nimekiri". Schindler, kus sa oled?")

Nezavisimaja Gazeta (12. 02. 97) küsis Moskva kunstiringkonnas arvamust A. B. aktsiooni kohta. Kunstnik Oleg Kulik: "Kõigepealt on tähtis mõista, mida Saša tegi: joonistas Malevitši pildile dollarimärgi. Täiesti postmodernistlik žest: pildile, mis kujutab endast üldima radikalismi märki, lisas ta ülima konformismi märgiks oleva dollari sümboli." Kaasaegse Kunsti Instituudi direktor Jossif Bakstein määratleb A. B. aktsiooni traditsioonilise agressiivse dadaistliku *performance*'ina, kuid lisab, et kunstniku esimesed ülesastumised Moskvast olid tähelepanuväärivamad.

Tema meelest on hilisem A. B. muutunud tautoloogiliseks, jättes edasi aren-damata algselt huvitavad teemad – näiteks "andetuse ja teisejärgulisuse apoloogia" ning "totaalne läbikukkumine". Viimast esindab stiilipuhtaimalt Tverskajal, Puškini monumendi jalamil toimunud *performance*, mida A. B. ise peab oma Moskva-seeria kõige õnnestunumaks tööks: "Üritasin oma naisega vahekorda astuda. Oli südatalv ja väga külm ilm. Ma ei suutnud saavutada erektsiooni ja nii hüüdsin ma inimestele, kes olid meie ümber kogunenud: "See ei tööta!" See oli täieliku läbikukkumise väljendus. Isa kuju, kaasaegse kultuuri alusepanija (s.o Puškini – S. P.) kaudu väljendasin ma lõpu ning nurjumise ideed" (*Siksi* 1997, nr 1).

Galeriioomanik Marat Gelman: "Fetišism on kunstis saavutanud väga veidrad mastaabid. Seesama Malevitš oli vaene inimene, ehkki kunstnikuna piisavalt tunnustatud. Nüüd hinnatakse tema töid kümnetele miljonitele dollaritele." Gelman ei toeta toimunud aktsiooni, pooldab aga selle paatost. Üksiti kinnitab ta, et A. B. on psüühiliselt ebanormaalne inimene, kes satub kergesti afektiseisundisse. Antud seisukohta jagab ka kunstnik Andrei Monastõrski ning ilmselt ongi säärane suhtumine kõige levinum.

Kirjandusajakirja *Znamja* traditsioonilise preemia üks 1996. aasta laureaate Juri Buida ütleb oma auhinnakõnes muuhulgas: "Psühhiaatrid eristavad 237 hirmu liiki. Nende hulgas on niisuguseid huviäratavaid hirme nagu näiteks ergofoobia – hirm töö ees (nüüd saan ma siis aru, mida krooniliselt põen) – või fronemofobia – hirm mõt-

lemise ees" (*Knižnoje Obozrenije* 1997, nr 5). Ainuüksi noid 237 hirmu alaliiki arvestades on päevselge, et praktiliselt iga liigutust on võimalik allutada psühhopatoloogilisele analüüsile. Kuivõrd see aga tähendab, et tõlgendamine teisel tasandil – A. B. puhul kunstilisel – tuleb automaatselt välja lülitada?

Kõik küsitletud on ühel nõul, et A. B. ise püüdis kõigiti saavutada süüdimõistvat kohtuotsust (Bakštein: "Sellele on suunatud kogu ta vaieldamatult sadomasohhistlik looming"), ent valis oma etteasteks liialt liberaalse Hollandi Kuningriigi. (Nii võib aktsiooni nimetada õnnestunuks – vene kunstnik kaasas Hollandi kohtukoosseisu oma etendusse.) Oleg Kulik pakub, et *performance*'i pidanuks korraldama New Yorgi Kaasaege Kunsti Muuseumis. Õigupoolest oli A. B. niisugust varianti ka kaalunud, kui planeeris "rännata" Antonin Artaud' näitust NYs, mille juures teda eriliselt innustas Jacques Derrida kohalviibimine. Alexander Sokolovi arvates olevat aktsionisti tagasi hoidnud vaid Ameerika vanglate hollywoodlik imago.

Teiste hulgas vastab küsimustele kirjanik ja kunstnik Dmitri Prigov, kelle tööd A. B. Gelmani galerii esimesel juubelinäitusel oli purustanud, kuna too sümboliseerivat tema jaoks kunstnike vanemat põlvkonda. Prigov arvab, et kui korraldada sääraseid aktsioone nagu Stedelijkis, siis peaksid need olema radikaalsemad, ja lisab: "Olemuselt on A. B. aktsioon ühemõõtmeline – seda peetakse kunstiks ainult kunstiringkonnis." Sokolov *Siksi*'s hindab toimunud veelgi kriitilisemalt: "*Action* Amsterdams asetub väljapoole kultuurikonteksti, sest see oli kontseptuaalselt moti-

veerimata." Eelöeldust johtub, et teistsuguse kontseptsiooni – või teistsuguse tõlgenduse – puhul võiks A. B. *performance*'i rahumeeli kunstina koteerida.

Ent eksisteerib ka vandalismi traditsioon. 1913. aastal löikas kunstnik-iכוןnimaalija Abram Balašov Tretjakovi galeriis katki Ilja Repini maali "Ivan Groznõi ja tema poeg Ivan". Kuid jällegi – Maksimilian Vološini sõnul osutas ta sellega Repinile tohtu teene. (1913. aastal võttis muide just Kazimir Malevitš väga teravalt Repini vastu sõna, väites, et "vana kunst koosneb tervenisti andetusist".) Nii tundub, et kunstivandalism on teatud tingimustel kunstina aktsepteeritav, justkui nii või teisiti kunstiloomes sisalduva eelkäijate mahakiskumise avalik väljendus – nagu väike loominguline psühhoanalüüs. Võrdlust psühhoanalüüsiga illustreerib hästi üks A. B. varaseid *performance*'eid: nimelt roojas ta Moskva Puškini-nimelises muuseumis Vincent van Goghi maali alla.

Vaidlus kunsti ja mittekunsti piiritlemise üle tuletab küll meelde mingis Vene ajalehes nähtud karikatuuri, minu meelest päris vaimukat: mehed kannavad kalmistu poole kirstu. Seda jälgivad kaks vakla. Üks vagel ütleb teisele: "Näe, presentatsioon!" Siia võiks lisada veel publitsist Vassili Rozanovi (1856–1919) vastuse Tšernõševski kapitaalsele küsimusele "mida teha?". Rozanov: "Kuidas – mida teha? Kui parajasti on suvi, siis puhastada marju ja keeta moosi, kui talv, siis juua selle moosiga teed."

Oleg Kulik ütleb A. B. aktsiooni kommenteerides: "See on suundumus, mis on mulle lähedane. Üldiselt on ta lähedane kogu vene moraliseerivale tradit-

sioonile." Ühtlasi teatab Kulik, et tema läheb teist teed. Refereerin siin *Siksi*'st üht kirjeldust Kuliku *performance*'ist, mis toimus eelmisel aastal Berliinis Künstlerhaus Bethanieni ees. Suurel laendikul asetsevad ringikujuliselt 12 paraadvormis julgeolekupolitseinikku (*security officers*), igapäev rihma otsas metallist suukorviga koer. Nende keskel lehvib taevassinine Euroopa Ühenduse lipp, mille all seisib neljakäpakil Kulik. Foto järgi otsustades oli Kulik alasti ja kandis peas koeramaski. Boris Groys: "Maailma ainus loom *par excellence* – ei kuulu ühtegi kindlasse liiki." Kulik hakkas koeri ründama, mispeale need muutusid närviliseks, mõned haukusid ja ulgusid. Alexander Sokolov: "Järk-järgult hakkas koerte käitumine politseinikke mõjutama ning viimaks ei suutnud need enam üksikõikset näoilmet säilitada. Pinge saavutas haripunkti, kui voolas esimene veri – Kulik kas lõi oma pea vastu suukorvi katki või kriimustasid teda koera küüned. Erutatud pealtvaatajatele avanev pilt meenutas gladiatorite võitlust või *corrida*'t. Kõik kultuuri tingimärgid – politseinike mundrid, arv 12, EÜ lipp; kõikvõimalikud spekulatiivsed assotsiatsioonid *à la* "metsik Venemaa univormis (st tsiviliseeritud) naabrite hulgas" – muutusid iseenesest "valgeks müraks"."

Vene ajakirjanduses ilmub aeg-ajalt ülikonservatiivseid kultuurikäsitusi, milles tundub tõeliselt dzeržinskilikku hingust. Berliini festivalil osalenud Kira Muratova uus film "Kolm lugu" ("Tri istorii") näiteks pälvis ajalehes *Izvestija* (14. 01. 97) hävitava hukkamõistu – režissööri süüdistati ei rohkemas ega vähemas kui oma linatõe tegelaste vihkamises. Retsensent leiab, et terves filmis esineb vaid kaks-kolm normaalset nägu ning ülejäänud on lõustad, ning väidab seejärel mõnevõrra ebaloo-giliselt, et niisuguseid lõustu ei saagi mitte vihata. Ise filmi nägemata on raske otsustada, kuid võib arvata, et šokeerivaks osutus vägivaldsete stseenide rohkus, ehkki Viktoria Nikiforova rõhutab oma arvustuses (*Nezavisimaja Gazeta* 12. 02. 07) linatõeses leiduva vägivalla "tavalisust", mille tõepära kinnitavad kriminaalkroonikad. Ilmselt pole mõtet jätkata "Kolme loo" retseptiooni edasist kirjeldust, küll aga võiks siinkohal moodustada järgmise kultuurimudeli: asetada kõrvu aktsionist *à la* Brener ja Muratova-retsensendi taoline kriitik – üks teeb, teine tõlgendab. Võin eksida, kuid minu meelest on täiesti võimalik nendevaheline üksmeel.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 60 13 18

Marika Mikli 60 12 86

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus)

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn

"Vikerkaar" nr. 7-8/1997

Vikerkaar

7-8/1997

